

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

Populační vývoj na Podkarpatské Rusi od roku 1918

Diplomová práce

Lucie Gallo

Vedoucí diplomové práce: Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc.

Praha 2008

Autor práce: **Lucie Gallo**

Přidělovaný akademický titul:

Studijní program: **denní**

Studijní obor: **Demografie**

Vedoucí práce: **Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc.**

Další zásadní pracoviště:

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Bibliografický záznam:

Abstrakt:

Cílem této diplomové práce, která vznikala v průběhu let 2003 až 2008, bylo získat, uspořádat a zanalyzovat demografické informace o obyvatelstvu regionu, který byl několik desítek let součástí Československé republiky. Jedná se o oblast velice specifickou. V průběhu 20. století byla součástí čtyř různých státních celků, mohutně do její historie zasáhly i obě světové války. I když nebylo vždy snadné a hlavně možné požadované informace o obyvatelstvu získat, doufám, že tato práce nabídne alespoň základní náhled do stanovené problematiky.

Abstract:

The objective of this study, which had been written between 2003 and 2008, was to gain, order and analyse demographic information about the population of the region, which used to be a part of Czechoslovak Republic in 20th century. The region is specific. It used to be a part of four different countries during the 20th century, affected by both world wars. Even though the lack of the information about the population, I suppose this study could offer the basic view on the problems.

Klíčová slova:

Podkarpatská Rus, populační vývoj, demografie, Ukrajina, Zakarpatsko.

Keywords:

Transcarpathia, population development, demography, Ukraine, Czechoslovakia.

Populační vývoj na Podkarpatské Rusi od roku 1918

Abstrakt

Cílem této diplomové práce, která vznikala v průběhu let 2003 až 2008, bylo získat, uspořádat a zanalyzovat demografické informace o obyvatelstvu regionu, který byl několik desítek let součástí Československé republiky. Jedná se o oblast velice specifickou. V průběhu 20. století byla součástí čtyř různých státních celků, mohutně do její historie zasáhly i obě světové války. I když nebylo vždy snadné a hlavně možné požadované informace o obyvatelstvu získat, doufám, že tato práce nabídne alespoň základní náhled do stanovené problematiky.

Klíčová slova:

Podkarpatská Rus, populační vývoj, demografie, Ukrajina, Zakarpatsko.

Abstract

The objective of this study, which had been written between 2003 and 2008, was to gain, order and analyse demographic information about the population of the region, which used to be a part of Czechoslovak Republic in 20th century. The region is specific. It used to be a part of four different countries during the 20th century, affected by both world wars. Even though the lack of the information about the population, I suppose this study could offer the basic view on the problems.

Keywords:

Transcarpathia, population development, demography, Ukraine.

Obsah

SEZNAM TABULEK	6
SEZNAM OBRÁZKŮ	8
SEZNAM GRAFŮ	9
1 Úvod	10
2 Geografická charakteristika oblasti	12
3 Historické souvislosti	13
3.1 Stručný přehled dějin do 19. století	13
3.2 20. století – období do roku 1919, 1919 až 1938, období válečné, poválečné, 90. léta	15
3.3 Vysvětlení a vznik pojmu „ Podkarpatská Rus“	26
4 Populační vývoj na Podkarpatské Rusi v letech 1869 až 1918	27
5 Populační vývoj na Podkarpatské Rusi v letech 1918 až 1937	29
5.1 Věková a pohlavní struktura	31
5.2 Národnostní struktura	33
5.3 Náboženské vyznání	34
5.4 Úroveň vzdělanosti obyvatelstva	35
5.5 Porodnost	37
5.6 Úmrtnost	38
5.7 Sňatečnost a rozvodovost	40
5.8 Migrace	41
5.9 Regionální diferenciaci	42
6 Populační vývoj na Podkarpatské Rusi v letech 1945 až 1991	44
6.1 Získání dat	44
6.2 Celkový počet obyvatel	46
6.3 Struktura obyvatel dle pohlaví a věku	49
6.4 Městské a venkovské obyvatelstvo	49
6.5 Úroveň vzdělanosti obyvatelstva	50
6.6 Porodnost	51
6.7 Úmrtnost	53
6.8 Sňatečnost a rozvodovost	57
6.9 Migrace	60

6.10	Kvalita lékařských služeb	63
6.11	Zaměstnanost obyvatelstva.....	64
6.12	Porovnání základních demografických údajů regionu s celou Ukrajinou republikou a Francií.....	64
7	Populační vývoj na Podkarpatské Rusi po roce 1991	66
7.1	Celkový počet obyvatel	67
7.2	Městské obyvatelstvo	69
7.3	Věková a pohlavní struktura obyvatel	69
7.4	Národnostní a jazykové složení	71
7.5	Úroveň vzdělanosti obyvatelstva	72
7.6	Porodnost a úmrtnost	72
7.7	Sňatečnost a rozvodovost	75
Závěr	77
Seznam použité literatury:	79
PŘÍLOHY	82

SEZNAM TABULEK

Tab. 1: Základní charakteristiky Podkarpatské Rusi, data ze SL 1989.....	12
Tab. 2: Prezidenti Československé republiky v letech 1918-1945.....	19
Tab. 3: Guvernéři, viceguvernéři, zemský prezident a viceprezident Podkarpatské Rusi	19
Tab. 4: Autonomní vlády Podkarpatské Rusi.....	20
Tab. 5: Vedoucí političtí představitelé SSSR, období 1945-1991.....	23
Tab. 6: Prezidenti Ukrajiny.....	26
Tab. 7: Spolky a organizace spojené s rusínskou problematikou.....	26
Tab. 8: Přítomné obyvatelstvo na Podkarpatské Rusi, 1869 až 1910.....	27
Tab. 9: Rozloha a počet přítomných obyvatel v jednotlivých politických okresech Podkarpatské Rusi, 1921 a 1930.....	30
Tab. 10: Národnostní složení obyvatelstva, 1921 a 1930.....	33
Tab. 11: Poměr pohlaví dle národnosti; index maskulinity (počet mužů připadající na 1000 žen), SL 1930.....	34
Tab. 12: Náboženské vyznání obyvatel, 1921 a 1930, podíly z celkového počtu obyvatel.....	35
Tab. 13: Z 1 000 přítomných obyvatel starších 10 let uvedené národnosti umělo číst i psát, SL 1930.....	36
Tab. 14: Hrubá míra úmrtnosti, roční průměry.....	39
Tab. 15: Přítomné obyvatelstvo dle místa narození, 1921 a 1930, ČSR a Podkarpatská Rus.....	42
Tab. 16: Územní členění Podkarpatské Rusi v letech 1919 až 1938.....	43
Tab. 17: Zastoupení městského a venkovského obyvatelstva v regionech, 1965.....	47
Tab. 18: Počty obecných škol (tj. střední a sedmileté školy), studentů a pedagogů v nich po roce 1945.....	50
Tab. 19: Hrubá míra úmrtnosti v letech 1935 až 1969, v ‰.....	53
Tab. 20: Poměr zemřelých chlapců a dívek.....	54
Tab. 21: Počty rozvodů na 100 uzavřených sňatků.....	59
Tab. 22: Porovnání ukazatelů lékařské péče – celá oblast vs. venkovské oblasti.....	64
Tab. 23: Zaměstnanost v základních oborech.....	64
Tab. 24: Základní demografické ukazatele (1969) v porovnání s Ukrajinskou RSR a Francií.....	65

Tab. 25: Změny v počtu obyvatel jednotlivých regionů, období 1989-1991	68
Tab. 26: Počet obyvatel dle pohlaví, 2001 a 1989	70
Tab. 27: Rozložení obyvatelstva dle věkových skupin, 1989 a 2001	71
Tab. 28: Zastoupení jednotlivých skupin obyvatelstva dle kategorií věku, 1989 a 2001	71
Tab. 29: Počet žen dle narozeného počtu dětí, 2001	75
Tab. 30: Kvocient kojenecké úmrtnosti v ‰, Podkarpatská Rus, Ukrajinská republika, 2002 až 2006	75

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1: Hranice Podkarpatské Rusi v březnu 1939.....	18
Obr. 2: Věkové složení obyvatelstva Podkarpatské Rusi, 1921.....	31
Obr. 3: Věkové složení obyvatelstva Podkarpatské Rusi, 1930.....	32
Obr. 4: Badatelna Státního archivu podkarpatského regionu, Užhorod, červen 2004 ..	45
Obr. 5: Dokumenty ve Státním archivu podkarpatského regionu, Užhorod, červen 2004	45
Obr. 6: Poloha Archangelské a Komské oblasti v Sovětském svazu.....	62
Obr. 7: Poloha Doněcké a Charkovské oblasti v Ukrajinské svazové republice	63
Obr. 8: Mapa regionů Ukrajiny, poloha Podkarpatské Rusi je zvýrazněna (hlavní město Užhorod), platné od 90. let 20. století	67

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Index růstu počtu obyvatel, Podkarpatská Rus, 1869 až 1910	28
Graf 2: Hrubá míra porodnosti (hmp v ‰), úmrtnosti (hmú v ‰) a přirozeného přírůstku (hmpp v ‰), Podkarpatská Rus, 1919 až 1937	37
Graf 3: Kvocient kojenecké úmrtnosti v ČSR a na Podkarpatské Rusi ve 20. a 30. letech.....	39
Graf 4: Hrubá míra sňatečnosti (hms v ‰) a rozvodovosti (hmr - rozvody, rozluky a manželství prohlášená za neplatná - v ‰), Podkarpatská Rus, 1919 až 1937.....	41
Graf 5: Počet obyvatel Podkarpatské Rusi, celkový počet, městské a venkovské obyvatelstvo, 1939 - 1963	47
Graf 6: Počet obyvatel v jednotlivých regionech Podkarpatské Rusi, 1948 - 1974.....	48
Graf 7: Hrubá míra porodnosti v ‰, 1947-1975, venkovské a městské obyvatelstvo ..	52
Graf 8: Hrubá míra porodnosti v ‰, 1948-1975, jednotlivé regiony.....	52
Graf 9: Kvocient kojenecké úmrtnosti v ‰, 1948 – 1983, jednotlivé regiony Podkarpatské Rusi	56
Graf 10: Hrubá míra sňatečnosti v ‰ (hms) a hrubá míra rozvodovosti v ‰ (hmr), Podkarpatská Rus, 1948 - 1975.....	58
Graf 11: Hrubá míra sňatečnosti v ‰, regiony Podkarpatské Rusi, 1961 - 1975	59
Graf 12: Hrubá míra rozvodovosti (hmr) v ‰, regiony Podkarpatské Rusi, 1961 - 1975	60
Graf 13: Migrační saldo, Podkarpatská Rus, 1948 až 1982.....	61
Graf 14: Hrubé míry porodnosti, úmrtnosti a přirozeného přírůstku (vše v ‰), Podkarpatská Rus, 2000 až 2006 s výjimkou roku 2001	73
Graf 15: Hrubé míry porodnosti, úmrtnosti a přirozeného přírůstku (vše v ‰), Ukrajinská republika, 2000 až 2006	73
Graf 16: Hrubé míry sňatečnosti a rozvodovosti (v ‰), Podkarpatská Rus a Ukrajinská republika.....	76

Kapitola 1

1 Úvod

Podkarpatská Rus je oblast, která přímo sousedí s východní hranicí Slovenské republiky. Toto území, jež má rozlohu takřka 13 000 km², se po roce 1989, kdy se otevřely hranice naší republiky pro všemožné cestování, stalo častým cílem turistických cest, a to zejména občanů z České republiky.

Ani já jsem neodolala pokušení poznat oblast, která kdysi bývala součástí Československé republiky a spolu s přáteli jsme v roce 1998 podnikli první cestu východně od Užhorodu. Od té doby jsem na Ukrajině byla ještě několikrát – ovšem už ne z čistě cestovatelských důvodů, ale i kvůli sepsání této diplomové práce.

Populační vývoj na Podkarpatské Rusi po roce 1918. Když jsem si poprvé četla seznam vypsanych témat pro zpracování diplomové práce, zaujalo mě takřka na první pohled. V první řadě se vynořila řada pozitivních emocí nabytých při objevování tohoto kraje, až na druhém místě však přišla obava z možných útrap při zpracovávání tématu... Několikrát se mi od té doby potvrdilo, že tyto obavy byly více než oprávněné!

Při snaze analyzovat populační vývoj po 1. světové válce jsem se setkala s několika rozličnými etapami vývoje oblasti (jak je patrné i ze struktury této práce).

Prvním obdobím je období meziválečné, kdy Podkarpatská Rus byla součástí Československé republiky. Z těchto let jsou poměrně jasná a dostupná data, neboť proběhla 2 sčítání lidu a československou statistikou byla podchycena řada údajů v publikacích Pohybu obyvatel, jež jsou běžně přístupné v knihovnách. Oproti tomu, za období 2. světové války jsou informace o obyvatelstvu v naprosto minimální míře.

Po roce 1945 se region stává součástí Ukrajinské svazové republiky, a tím částí Sovětského svazu. I v této době – do roku 1991 – byla statistická data sledována; otázkou však zůstává v jaké kvalitě. Vzhledem k tomu, že nebylo možno (alespoň v mém případě) dopátrat se podrobných základních dat v dostatečném podrobném členění, musela jsem se spolehnout na již zpracované výstupy a analýzy, které jsou dostupné v užhorodském archivu (grafy uvedené v kapitole týkající se tohoto období vychází všechny právě z těchto materiálů). Současně ve mně zůstal pocit, že ač řada dat a informací, které by mohly být nápomocny, existuje, úředníci archivu nebyli ochotni je vydat, nebo nabízeli jejich šifrované varianty. Z tohoto důvodu bych ráda

omluvila fakt, že často vycházím jen z charakteristik hrubých měr, jejichž využívání se demografie snaží co nejvíce eliminovat, neboť jsou výrazně ovlivněny věkovou strukturou studované populace a nepostihují tak sledovaný jev příliš přesně. Současně se ale domnívám, že pro popis souvislostí a vývoje v čase pro účely této práce alespoň trochu svou roli zastanou.

Posledním sledovaným časovým úsekem byla doba po roce 1991. Ukrajinská republika se stala samostatnou, snahy o autonomii Podkarpatské Rusi neuspěly a region tedy zůstal součástí státního celku. V období samostatné Ukrajinské republiky proběhlo již jen jediné sčítání lidu, a to v roce 2001, jehož data se dále snažím také prezentovat.

Ráda bych se pokusila v této práci přiblížit celou oblast jako homogenní celek se specifickým chováním populace, které by takřka do současné Evropy „ani nepatřilo“. Podkarpatská Rus je v současné době naprosto unikátním krajem. Návštěvník si zde musí připadat jako kdyby prošel strojem času a navrátil se o třičtvrtě století zpět. Obyvatelé, kteří zde přes veškeré nesnáze, nepříznivé přírodní podmínky, neutěšenou hospodářskou situaci země, žijí a udržují si své tradice, zvyklosti a nezapomenutelnou atmosféru, si rozhodně zaslouží obdiv.

To vše se promítá i v populačním vývoji oblasti. Zatímco v zemích západně od hranic tohoto regionu proběhla demografická revoluce v období od druhé poloviny 19. století do druhé světové války, na Podkarpatské Rusi probíhal tento fenomén mnohem později (a tedy i v kratším časovém období). Stejně tak i jev, který je v některých pramenech nazýván druhým demografickým přechodem, zde přichází s jistým časovým posunem.

Každému, kdo by chtěl poznat romantiku starých časů, bych návštěvu Podkarpatské Rusi rozhodně doporučila. Bohužel, žít bych tam ale asi nedokázala.

Kapitola 2

2 Geografická charakteristika oblasti

Podkarpatská Rus leží v jihozápadním výběžku Ukrajiny. Hraničí se Slovenskem, Maďarskem, Polskem a Rumunskem. Je součástí Ukrajiny (celá země má rozlohu 603 700 km² a počet obyvatel je přibližně 52 milionů), a zatímco ta se vyznačuje stepním charakterem, je Podkarpatská Rus oblastí hornatou; takřka celé její území je pokryto horským masivem Východních Karpat.

Ukrajinské Karpaty jsou často popisovány jako Poloniny, na Ukrajině samotné se obvykle používá označení Lesní Karpaty (Lesistyje Karpaty) táhnoucí se v délce asi 400 kilometrů.

Prakticky celé Zakarpatí je odvodňováno řekou Tisa, resp. jejími četnými přítoky – Těřešva, Těrebla, Latorica, Už či Boržava. Průměrný roční úhrn vodních srážek v této oblasti je asi 1 000 mm, vždyť Podkarpatská Rus byla v období první republiky nejdeštivější oblastí celé Československé republiky.

Z hlediska klimatu se jedná o oblast s kontinentálnějším podnebím, proto jsou výkyvy teplot během roku značné, a to od minus 30°C v zimě k 35 až 40°C v létě. Vegetační období je delší než v České republice, což umožňuje pěstování plodin, kterým se u nás daří jen v nejúrodnějších oblastech.

Zajímavostí jsou i podzemní vody; vyskytuje se zde 234 různých minerálních pramenů, které však ve valné většině nejsou vůbec využívány.

Tab. 1: Základní charakteristiky Podkarpatské Rusi, data ze SL 1989

Rozloha	12 800 km ² (tj. 2,12 % z celkové rozlohy Ukrajiny)
Počet obyvatel	1 258 300 (tj. 2,6 % celkového počtu obyvatel Ukrajiny)
Hlavní město	Užhorod, 117 600 obyvatel
Okresy (rajony)	Užhorodský, Perečinský, V. Berezňanský, Berehovský, Mukačevský, Svaljavský, Volovecký, Vinohradovský, Iršavský, Chustský, Mežhorský, Tjačevský, Rachovský
Nadmořská výška	minimální - 98 m n.m. Čop maximální – 2 061 m n.m. Hoverla (nejvyšší hora celé Ukrajiny)

Kapitola 3

3 Historické souvislosti

3.1 Stručný přehled dějin do 19. století

Studium historie nejstaršího osídlení Podkarpatské Rusi naráží obdobně jako v jiných regionech na nedostatek historických pramenů.

Povodí řek Latorica a Uh bylo osídlováno nejstaršími zemědělci již v neolitu.

První písemné doklady zmiňující se o tomto území jsou z konce 9. století. Západní část Podkarpatské Rusi tehdy tvořila severovýchodní hranici Velké Moravy, východní oblasti náležely Bulharskému království. Za první státní útvar, který prokazatelně tuto oblast ovládal, považujeme Kyjevskou Rus. Základní otázkou, která zůstává i do současné doby spornou a ne zcela zodpovězenou, je, zda původní obyvatelstvo této oblasti je rusínského (resp. slovanského) nebo maďarského původu. Objevuje se řada názorů¹, nejpravděpodobněji se jeví závěr, že Slované žili na území Podkarpatské Rusi před příchodem Maďarů v 9. století. Jejich sídla se nacházela zejména v podhůří a v horách dnešní Podkarpatské Rusi, v nížinách obývali zejména území podél hlavních stezek. Téměř celá oblast byla pokryta hustými pralesy, hlavně listnatými, a to jak v horách, tak i v nížinách. Jedinou relativně přístupnou oblastí bylo okolí podél řeky Tisy, které bylo v pozdější době více osídleno.

Maďarští nájezdníci se v oblasti vrátili k nomádskému způsobu života, na který byli zvyklí z asijských stepí. Nevytvořili kompaktní osídlení, a to ani v oblasti stepí rozkládajících se v centru dnešní Ukrajiny, které jim umožňovaly žít navyklým způsobem. Do hor a pralesů, obklopujících uherskou nížinu téměř ze všech stran (hlavně na severu, severovýchodě a jihovýchodě), vstupovali pouze v období vpádů nepřátel, a to například v roce 1241 při nájezdu Tatarů do Evropy, který byl veden i karpatskými průsmyky. Ani hluboké pralesy a strmé hory je však neuchránily, země zůstala zpustošena a téměř vyliďněna.

Vraťme se ale ještě zpět, a to do 10. století. Spolu s Maďary přišli pravděpodobně i Rusíni. Na počátku se jednalo také o nomadizující obyvatelstvo, s rozvojem zemědělství a zejména pastevectvím se však začali usazovat. Pravidelnější a

¹ podrobněji: Král, J./1923): Osídlení Karpatské Rusi (Historický přehled). Sborník československé zeměpisné společnosti, 1923, Praha, str. 65-81. Autor tuto teorii potvrdil řadou důkazů, týkajících se zejména místních názvů, podrobněji v textu.

systematické osídlování širokého pásma lesů v podhůří začalo až v době, kdy celá oblast přešla pod správu uherského panovníka, tedy v druhé polovině 11. století.

Podkarpatská Rus se svými horami měla pro uherského krále značný strategický význam jako obranný val proti nájezdům nepřátelských kmenů ze severu do uherské nížiny. Proto již od poloviny 13. století začala pod vedením uherských panovníků nová kolonizace Rusínska, v rámci které sem přicházeli nejen noví rusínští osadníci z Haliče, ale i početné skupiny Němců, Rumunů a Maďarů. Počet osad, založených a obývaných Rusíny, velmi rychle početně vzrůstá, a to i proto, že se usazují dříve nomadizující obyvatelé, a zároveň rychle roste i počet obyvatelstva usazeného.

Pod uherskou správu ale nepatří celé území Podkarpatské Rusi, některé části (Volovoj, území nad Vereckem) ještě dlouho náležely Haliči (Rusi).

Vzhledem k umístění Podkarpatské Rusi na hranicích Uherské monarchie, měli podkarpatští Rusíni privilegované postavení pohraniční strážce. Toto privilegium jim bylo odňato po porážce Dožova povstání v roce 1514 a byli donuceni podrobit se poddanským povinnostem. Díky tomu se vybuďovala společenská struktura, která se na Podkarpatské Rusi po staletí nezměnila. Rusíni, kteří od 16. století tvořili většinu obyvatelstva, se stávají poddanými, svobodné a privilegované obyvatelstvo se utvořilo z řad maďarské šlechty.

Války, které se odehrávaly na uherském území během 15. až 17. století, společně s vpády kočovníků z východu, měly za následek vylidňování rovin a útek obyvatelstva do hornatých krajů. Mnoho osad v nížinách i podhůří zůstává opuštěných a vypálených, naproti tomu roste počet osad v horách, kam přicházejí stále noví rusínští osadníci z Haliče. V době míru se pak navracejí a znovu nížiny osídľují.

Za vlády Marie Terezie, jejího následovníka Josefa II. i počátkem 19. století přicházejí do oblasti v hojném počtu němečtí kolonisté. Zabydlují především již existující málo obývané nebo opuštěné osady, v menším počtu zakládají osady nové.

Zvláštní pozornost si zasluhuje i otázka příchodu Židů na Podkarpatskou Rus. Židé žili v Uhrách už v 11. století, v této době je zde ochraňoval zákon krále Ladislava. Z českých zemí naopak byli vyháněni a část jich přichází i do Uher. Různá privilegia způsobila, že absolutní počet i význam Židů stoupal, ačkoliv relativní podíl na celkovém počtu obyvatel byl stále mizivý. Významnější zmínky o židovských komunitách se na území Podkarpatské Rusi objevují až počátkem 18. století, a to hlavně v Užhorodě, Mukačevu a Sevljuši. Marie Terezie a zejména pak Josef II. svým Tolerančním patentem zaručil Židům rovnoprávnost a svobodu. Z tohoto popudu přichází do této oblasti na konci 18. století velké množství Židů, původem z Haliče a Polska, kteří zde, zejména ve větších městech, začínají budovat své synagogy a později i vlastní školy. Další židovské imigrační vlny přišly ještě po roce 1840 a 1849, kdy získali Židé povolení volného pobytu všude (s výjimkou horních měst), v 70. letech po pogromech v Rusku a v průběhu první světové války, za které prchají masy Židů z Haliče do západních a jižních zemí Rakousko-Uherské monarchie. Při sčítání lidu v roce 1921 tvořilo již židovské obyvatelstvo 15 % veškeré populace Podkarpatské Rusi.

Díky poloze a nedostupnosti se na Podkarpatskou Rus po dlouhá staletí zapomínalo. Do povědomí Evropanů vstupuje až ve druhé polovině 19. století. Člen uherského sněmu Rusín Adolf Dobrjanskij se jako komisař rakouské vlády v Uhrách přičinil o to, aby území Podkarpatské Rusi bylo spojeno v jeden administrativní celek se střediskem v Užhorodě. Byl členem Matice slovenské a organizoval první kulturní a vydavatelský spolek v Užhorodě. Podařilo se mu zároveň navázat osobní styky s českými obrozenci a v čele dvoučlenné rusínské delegace přesvědčit Slovanský sjezd, svolaný roku 1848 do Prahy, o potřebě jednat o problémech Podkarpatské Rusi. Slibný vývoj přerušilo v roce 1867 rakousko-uherské vyrovnání, Rusíni se ocitli pod tvrdým maďarizačním útlakem. Počet škol s vyučováním v místním jazyce, většinou jen malých venkovských jednotřídek, byl na počátku 70. let 19. století ještě 480, s počátkem 20. století však byly všechny školy zrušeny. Zanikaly časopisy, upadala celková kulturní úroveň, míra negramotnosti patřila k nejvyšším v Evropě. Pomaďaršťování nabylo i sociálního rozměru, horní a střední vrstvy společnosti byly maďarské², Rusíni žili jako chudí pastevcí, rolníci či dřevorubci.

3.2 20. století – období do roku 1919, 1919 až 1938, období válečné, poválečné, 90. léta

Maďarizační teror vyvrcholil v roce 1913 tzv. marmarošským procesem, kdy bylo téměř 100 rusínských mužů a žen obžalováno z vlastizrady. Důvodem k obžalobě byl hromadný přestup Rusínů k pravoslaví. Tento čin byl však motivován spíše snahou zbavit se tíživých církevních dávek, než záměrem odtrhnout Podkarpatskou Rus od Uherska, jak to tvrdil soud. V procesu bylo přes 30 obžalovaných odsouzeno k dlouholetému věznění a vysokým pokutám. Marmarošské rozsudky vyvolaly protesty řady evropských zemí a další opatření maďarské vlády, např. snaha nahradit azbuku latinkou s maďarským prepisem nebo používat místo juliánského kalendáře gregoriánský, jen vyvolávala další vlnu protestů Evropy.

Tíživá situace vedla k rozsáhlé emigraci zejména do Spojených států amerických a Kanady, kde ještě před začátkem první světové války žilo přibližně tolik Rusínů, kolik jich zůstalo v původní vlasti.

Nesmírnou bídu Rusínů vystupňovalo válečné hospodářství. V této kritické době bylo území obsazeno zčásti československou a zčásti rumunskou armádou. V maďarských kasárnách byla ovšem stále dislokována maďarská vojska. Válka odvedla množství obyvatelstva na frontu a boje se nevyhnuly ani karpatským horám. Přišla další rusínská emigrační vlna do USA, kde se počátkem roku 1918 aktivovalo silné národnostní hnutí. Zástupci amerických Rusínů založili Americkou národní radu Uhro-Rusínů, jejímž programem bylo dosažení autonomie Podkarpatské Rusi. O tom, že tento čin nebyl pouze výmyslem úzké skupiny lidí svědčí fakt, že počet amerických Rusínů je odhadován na půl milionu osob. Předseda národní rady dr. Grigorij Ignatius Žatkovič zahájil v duchu vlastní autonomie Podkarpatské Rusi konzultace s americkým

² Historická analogie se situací koncem 16. století po porážce Dóžova povstání.

prezidentem Woodrow Wilsonem. Ten podporoval jeho názory, zároveň však doporučoval realizovat autonomii v rámci některého z nemaďarských nástupnických států rakousko-uherské monarchie. Následovalo jednání s předsedou Československé národní rady Tomášem Garrigue Masarykem. Oficiální prohlášení Americké národní rady Uhro-Rusínů z 12. listopadu 1918 o připojení Podkarpatské Rusi k Československu potvrdil plebiscit mezi americkými Rusíny.

Politická situace na Podkarpatské Rusi však byla na sklonku války a v prvních týdnech míru velmi komplikovaná. Existovalo tu vedle sebe hned několik hnutí usilujících o autonomii Rusínska. Tato hnutí byla však založena na různých principech. Např. Prešovská národní rada v čele s dr. Antonem Beskidem prosazovala připojení Podkarpatské Rusi k Rusku, neboť věřila v restauraci carského režimu. Sílil však i proud, který prosazoval připojení Podkarpatské Rusi k Ukrajině, Užhorodská národní rada pak trvala na požadavku autonomní Podkarpatské Rusi v rámci Maďarska.

Chaotická situace na Podkarpatské Rusi přiměla v listopadu 1918 dohodové mocnosti k usnesení, aby československá armáda obsadila její západní část a zabránila tak hrozícímu spojení se sovětskou Ukrajinou. Tímto usnesením se zároveň upozornilo na současný strategický a politický význam Podkarpatské Rusi, která svou geografickou polohou oddělovala revoluční Maďarsko od Polska a především od bolševického Ruska. Pro dohodové státy bylo toto území atraktivní i svým bezprostředním sousedstvím se Sovětským svazem, což mohlo sehrát svou roli v plánování intervenčních taženích.

V době, kdy československá armáda obsazovala Podkarpatskou Rus, byla na celém území rozmístěna armáda rumunská, která sem postoupila v průběhu bojů s Maďarskou republikou rad. Střídání armád probíhalo postupně. Území bylo zcela obsazeno v létě roku 1920, ale už před tím se Rusínská národní rada jednoznačně vyslovila pro připojení Podkarpatské Rusi k Československu. Akt připojení byl popsán ve Versailleské mírové smlouvě, podrobněji pak v mírové smlouvě ze Saint-Germain (1919).

Ústava československé republiky z února 1920 pak postavení Podkarpatské Rusi v rámci Československa komentuje takto:

"Území Československé republiky tvoří jednotný a nedílný celek, jehož hranice mohou být měněny jen ústavním zákonem. Nedílnou součástí tohoto celku jest, a to na základě dobrovolného připojení podle smlouvy mezi hlavními a přidruženými mocnostmi a Československou republikou v Saint-Germain ze dne 10. září 1919, samosprávné území Podkarpatské Rusi, které bude vypraveno nejširší autonomií, slučitelnou s jednotností Republiky československé. Podkarpatská Rus má vlastní sněm, který si volí předsednictvo. Zákony usnesené sněmem Podkarpatské Rusi, projeví-li prezident republiky s nimi souhlas svým podpisem, vyhlašují se ve zvláštní sbírce a podepisuje je také guvernér. Podkarpatská Rus budiž v Národním shromáždění Československé republiky zastoupena přiměřeným počtem poslanců (senátorů) podle příslušných volebních řádů československých. V čele Podkarpatské

Rusi je guvernér jmenovaný prezidentem Československé republiky z návrhu vlády a odpovědný sněmu Podkarpatské Rusi.

Státní občanství v Československé republice je jediné a jednotné. Z toho vyplývá, že Podkarpatská Rus, nemaje své zvláštní občanství, není státem."

Hned v prvních měsících společného soužití se však dostavila řada obtíží. Nepředstavitelná hmotná i kulturní zaostalost Rusínů, národnostní a náboženská různorodost obyvatelstva, hospodářská devastace země - to vše kladlo autonomii Podkarpatské Rusi jen pomalu a těžko překonávané překážky a učinilo z ní věc daleké budoucnosti. Poměry v nové Československé republice byly v prvních měsících především ve východních oblastech velmi složité a nepřehledné, např. značná část Podkarpatské Rusi byla stále ještě obsazena rumunskou armádou. Za účelem normalizace rozbouraných poměrů zavedl vrchní velitel československých vojsk na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi 6. června 1919 vojenskou diktaturu, která byla odvolána až v lednu 1922. Do země byl vyslán civilní úředník se skupinou referentů, aby zmapoval celkový stav. Tato komise shledala zemi v nečekaně zanedbané situaci, její nelehkou práci ztěžovalo nepřátelství domácích národních stran a vášnivé spory týkající se pravoslavného hnutí, sociální a jazykové situace apod. Vojenský správce Podkarpatské Rusi vyhlásil tzv. Generální statut. Tato právní norma představovala hlavní zásady pro organizaci a administraci Podkarpatské Rusi, neboť obsahovala doslovný překlad článků Saint-Germainské smlouvy a několik pojednání o jazykové otázce a vymezení hranic. Na základě Generálního statutu stanul v čele podkarpatoruské správy velící generál. Dále bylo jmenováno pětičlenné direktorium, které mělo pouze omezené pravomoci a plnilo vlastně jen poradní funkci. S tím byli zástupci Rusínů ihned od počátku nespokojeni, jejich představa autonomie mířila totiž mnohem výše, než se jim v rámci Československa nakonec podařila uskutečnit. V dubnu 1920 se tedy československá vláda usnesla na změně Generálního statutu. V čele Podkarpatské Rusi stanul guvernér jmenovaný prezidentem republiky na návrh vlády, jeho zástupcem byl prezidentem jmenovaný viceguvernér. Do pravomoci guvernéra patřilo zastupovat Rusínsko při jednáních s vládou, podepisovat nařízení a výnosy, jmenovat státní úředníky atd.

Prvním guvernérem Rusínska byl jmenován dr. Grigorij Žatkovič. Ten na svou funkci po dvou letech pro rozpory s vládou ohledně autonomního statutu rezignoval. Posledním guvernérem Podkarpatské Rusi byl Konstantin Hrabar (v letech 1935-1938).

Nová organizace politické správy z roku 1927 ukončila formování správní organizace Podkarpatské Rusi a zařadila ji jako jednu ze čtyř zemí do zemského zřízení Československé republiky. Zemský sněm zanikl a bylo zřízeno zemské zastupitelstvo.

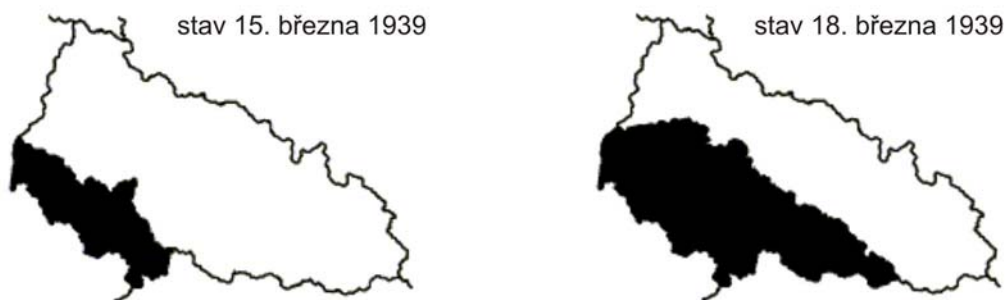
Na Podkarpatské Rusi zavládla politická svoboda, dynamizoval se hospodářský vývoj a kulturní činnost. V porovnání se sovětskou, rumunskou i polskou částí Ukrajiny byly obecné poměry na Podkarpatské Rusi velice příznivé. Toto pozitivní směřování ale nemělo dlouhé trvání.

Ve 30. letech se postavení Podkarpatské Rusi v rámci Československa vyhrotilo v hospodářskou krizi, která měla pro zaostalou zemi tragické důsledky. Obnovila se činnost pravicových stran s autonomistickým programem. Na rusínském sjezdu v únoru roku 1937 se dokonce mluvilo o tom, že pokud pražská vláda rusínským požadavkům nevyhoví, obrátí se zástupci Podkarpatské Rusi na Bělehrad s požadavkem, aby byla země připojena k Jugoslávii. Československá vláda tedy přistoupila k řešení nejpálčivějších problémů. Zavedla nová opatření, která upravovala zejména postavení guvernéra a viceguvernéra, aby uklidnila situaci v zemi. Otázka autonomie však zůstala nedořešena.

Následovala situace roku 1938. Celý stát se dostal do bezprostředního ohrožení, došlo k mnichovské kapitulaci. Krátce po tomto aktu vyhlásila Podkarpatská Rus svou autonomii. První rusínská autonomní vláda sestavená 11. října však neměla dlouhého trvání. Její předseda Andrej Bródy byl po dvou týdnech odhalen jako maďarský agent a zatčen. Byla vytvořena nová vláda a z jejího rozhodnutí byly rozpuštěny všechny politické strany s výjimkou Nacionální strany ukrajinské. Ze strany vlády československé pak následoval již jen jediný krok, 22. listopadu 1938 vyhlásila autonomii Podkarpatské Rusi spolu s autonomií Slovenska.

Těžko dostupný terén komplikoval obranu proti vpádům útočníků z Polska a zejména Maďarska. A byla to právě maďarská vláda, kdo předal vládě československé čtyřicetihodinové ultimátum na vyklizení Podkarpatské Rusi. Poté, v noci na 14. března 1939, překročila maďarská vojska podkarpatoruskou hranici a během následujících čtyřech dnů padla celá země do jejích rukou.

Obr. 1: Hranice Podkarpatské Rusi v březnu 1939

Zdroj: Pop, I. (2005): Dějiny Podkarpatské Rusi v datech

Poznámka: černě označené území obsadilo Maďarsko

Po těchto událostech se Podkarpatská Rus pevnou součástí Československa už nikdy nestala. Ačkoli Josif Vissarionovič Stalin ještě v roce 1943 ubezpečoval prezidenta Edvarda Beneše o obnovení Československé republiky v předmnichovských hranicích, záhy po osvobození Podkarpatské Rusi Ruskou armádou začali Rusové toto území velmi razantně uchvacovat. Pod tlakem sovětských úředníků vyslovilo obyvatelstvo na zmanipulovaném shromáždění v Mukačevu „svobodnou“ vůli připojit se k SSSR. Československá vláda ustoupila zájmům silnějšího a mocnějšího souseda. Dne 29. června 1945 byla v Moskvě podepsána smlouva mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik o

Podkarpatské Rusi. Ve smlouvě se stanovuje, že Podkarpatská Rus se sjednocuje s Ukrajinou a začleňuje se do rámce Ukrajinské sovětské socialistické republiky³. Novou hranicí mezi SSSR a ČSR se stává hranice mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí podle stavu dne 29. září 1938 s provedenými změnami.

Tab. 2: Prezidenti Československé republiky v letech 1918-1945

Jméno	Zvolen pro období
Tomáš Garrigue Masaryk	1918-1935
Edvard Beneš	1935-1938
Emil Hácha	1938-1939
Edvard Beneš	1940-1945 (v exilu)

Zdroj: Pop, I. (2005): Dějiny Podkarpatské Rusi v datech

Tab. 3: Guvernéři, viceguvernéři, zemský prezident a viceprezident Podkarpatské Rusi

Jméno		Zvolen pro období
Grigorij Ignatij Žatkovič	guvernér	1920-1921
Petr Ehrenfeld	viceguvernér	1921-1923
Anton Beskid	guvernér	1923-1933
Antonín Rozsypal	viceguvernér	1923-1928
	zemský prezident	1928-1937
Jaroslav Mezník	zemský viceprezident	1934-1937
Konstantin Hrabar	guvernér	1935-1938
Jaroslav Mezník	viceguvernér	1937-1938
Ivan Párkányi	guvernér	1938-2 měsíce

Zdroj: Pop, I. (2005): Dějiny Podkarpatské Rusi v datech

³ Citace článku 1 uvedené smlouvy: „Zakarpatská Ukrajina se opět sjednocuje ve shodě s přáním obyvatelstva a na základě přátelské dohody obou vysokých smluvních stran se svou odvěkou vlastní Ukrajinou a připojuje se k Ukrajinské sovětské socialistické republice.“

Signatáři hodnotili dokument takto:

Zdeněk Fierlinger (Český sociálnědemokratický politik a diplomat, předseda československé vlády v letech 1945-1946): Většina Čechů a Slováků se na spojení Zakarpatské Ukrajiny s Československem vždy dívala jako na dočasné řešení... Historické události, kterých jsme svědky, změnily hranice mnohých států a naše republika se stala sousedem SSSR. Náš národ cítí, že nastal čas, kdy se Zakarpatská Ukrajina může opět vrátit do lůna své vlasti velké sovětské Ukrajiny. Dnes jsme podepsali znamenitou smlouvu, takovou, jakých je v historii národů, jen málo. Vyjadřuje upřímný zájem Čechů a Slováků o osud malého slovanského národa, který byl nejnáchodnější součástí našeho státu.

Vjačeslav Molotov (Předseda vlády, sovětský ministr zahraničí, zástupce Josifa Vissarionoviče Stalina, co by předsedy vlády, spolutvůrce paktu Ribbentrop-Molotov): Po tisíciletí byl národ Zakarpatské Ukrajiny oderván od své matky - vlasti Ukrajiny. Navzdory tomu lid Zakarpatska byl, je a navždy zůstane podle ekonomických příznaků, jazyka, zvyků a zvláště vzhledem ke svému historickému osudu součástí ukrajinského národa.

Tab. 4: Autonomní vlády Podkarpatské Rusi

Období vládnutí	Předseda vlády
11.10.1938-26.10.1938	Andrej Bródy
27.10.1938-1.12.1938	Augustin Vološin
1.12.1938-6.3.1939	Augustin Vološin
6.3.1938-14.3.1939	Augustin Vološin
14.3.1939	Augustin Vološin
15.3.1939	Julian Révay
	prezident: Augustin Vološin

Zdroj: Pop, I. (2005): Dějiny Podkarpatské Rusi v datech

Lidé žijící v Československu a na Podkarpatské Rusi měli podle smlouvy právo opce. Mohli se rozhodnout pro československé nebo sovětské občanství a v případě odstěhování z Podkarpatska měli nárok vzít si s sebou movitý i nemovitý majetek, případně za něj dostat příslušnou náhradu. Sovětské úřady následně však žádné náhrady za majetek neposkytly. V srpnu 1945 bylo vládou ČSR vydáno nařízení, podle něhož se Češi a Slováci mohli vystěhovat z Podkarpatské Rusi a žádat československé občanství. Rusíni a Ukrajinci museli však v zemi zůstat, obě strany jim odepřely právo optovat pro Československo. Mnoho občanů rusínské i ukrajinské národnosti tak muselo nelegálně prchat ze země, nejčastěji do Československa. Důsledkem toho a intervence z Moskvy navrhlo vedení KSČ, aby se pro občany, kteří hodlají opustit Podkarpatskou Rus, zřídily záchytné internační tábory. Současně se na slovenských hranicích zvýšila ostraha, a tak se znemožnil příchod mnoha vlastenecky a demokraticky smýšlejících občanů z Podkarpatské Rusi.

Výnosem Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR byla 22. ledna 1946 zřízena tzv. Zakarpatská oblast (oblast za-Karpaty), která byla okamžitě začleněna do ukrajinské sovětské socialistické republiky (USSR). Současně s tím byli obyvatelé tohoto regionu slovanského původu s okamžitou platností považováni a označováni za Ukrajince.

Po sjednocení začalo na Podkarpatské Rusi docházet k řadě změn. Všechny měly za cíl zavést stalinistický model společnosti a hospodářství do této oblasti. Byla rychle realizována industrializace podle východního vzoru, kolektivizace a tzv. „kulturní revoluce“, začaly fungovat orgány lidové milice, bezpečnosti a Lidových družin. Zaplňovaly se věznice, tisíce lidí byly transportovány přes hranice do sovětských koncentračních táborů, na nucené práce nebo do vězení. Už v květnu 1946 se konal soudní proces proti tzv. kolaborantům, bývalým poslancům československého a maďarského parlamentu⁴. Všichni byli odsouzeni k trestu smrti.

V roce 1947 byla oblast výnosem prezidenta Nejvyššího sovětu SSSR prohlášena za území zvláštního režimu, jinak řečeno za zakázanou zónu první kategorie. Volný vjezd a výjezd do zóny měli pouze vojáci. Začala urychlená militarizace regionu. Vojáci obsazovali významné veřejné budovy ve městech. V Užhorodu byl zřízen tankodrom, u Mukačeva letecká základna, ve Vinogradově základna ženistů.

⁴ Anton Bródy, Štěpán Fencik, M. Demek a další

S cílem znemožnit fungování řeckokatolické církve se rušily kostely, duchovní byli deportováni na Sibiř, případně odsouzeni k dlouholetým trestům. V srpnu 1949 bylo vyhlášeno „dobrovolné sjednocení“ mukačevské diecéze s pravoslavnou církví. Je to pravděpodobně jediný případ v novodobých dějinách, kdy vítězný stát ztratil ve válce ve prospěch jiné vítězné mocnosti podstatnou část svého území, na kterém žilo v té době cca 600 000 obyvatel.

Odpor proti politice sovětské moci vyústil ke vzniku Ukrajinské povstalecké armády (UPA), která se snažila zabránit sovětské vládě upevnit své pozice na západoukrajinském území. Svědčí o tom řada bojových střetnutí a potyček se sovětskými vojsky, zejména v letech 1946 až 1949. Na počátku padesátých let se organizace zaměřila již jen na partyzánský způsob boje, organizovala sabotáže, protisovětskou propagandu a individuální teroristické akce proti představitelům bolševického režimu. Po smrti velitele UPA v polovině padesátých let dochází k rozpadu organizace a zániku její činnosti.

Počátky nucené kolektivizace se kladou do roku 1948. Koncem roku v oblasti existovalo už 371 kolchozů, což představovalo 41 % z celkového počtu hospodářství. Paradoxní situace nastala v horských oblastech. Kolektivizace v této oblasti byla od počátku těžko realizovatelná a neefektivní, vždyť orná půda vhodná pro kolektivní hospodaření zde prakticky neexistovala. Obyvatelstvo se zde živilo výhradně pastevectvím a prací v lesích.

Celý proces probíhal rychle a bezohledně – kolektivizace byla ukončena už počátkem roku 1950. V oblasti bylo celkem vytvořeno 546 kolchozů, globálně bylo nějakou formou represe postiženo cca 2 200 sedláků. Nábory byly organizovány i na mládež. Pod záminkou doplnění stavu učňovských škol byli mladí lidé posíláni na těžkou manuální práci v dolech.

Rozhodnutím Ústředního výboru Všesvazové komunistické strany (bolševiků) ÚV VKS (b) byla oblast vybrána jako vhodná pro pěstování subtropických plodin. Pro rok 1951 dostaly kolchozy za úkol založit stovky hektarů plantáží čaje, citronových a pomerančových sadů, eukalyptových a vavřínových lesů, atd. Tento nápad se pokoušely realizovat téměř 10 let, žádná ze jmenovaných plodin se ale v podkarpatských klimatických podmínkách nedožila produktivního věku.

Dalším usnesením stranického vedení a vlády SSSR v roce 1954 mělo být na Podkarpatsku maximálně rozšířeno vinařství. V roce 1959 tu bylo 27 200 ha sadů a 13 200 ha vinic (z toho však pouze 5 600 ha produktivních). Do roku 1965 bylo naplánováno založení 65 000 ha sadů a 33 000 ha vinic. I přes masivní podporu tohoto projektu bylo při kontrole vinic v roce 1963 prokázáno, že v kraji je produktivních sadů a vinic méně než v roce 1953. Vše ostatní existovalo pouze v teoretické rovině v plánovacích dokumentech.

V Užhorodě byla založena univerzita. Bohužel byly její studijní obory zaměřeny spíše dle politické poptávky a neplnila účel v tom, že by vzdělávala odborníky potřebné v regionu, což byli zejména profesionálové v oborech lesnictví, dřevozpracujícího průmyslu, zemědělství a školství.

Dochází bohužel i k významné degradaci lidové kultury. Po skončení války nebylo povoleno obnovení činnosti spolků podkarpatských spisovatelů, výtvarníků a dalších umělců. Povoleny zůstaly pouze státem organizované spolky a svazy, jež postrádaly originální lidové hodnoty a smysl pro tradice.

Po smrti Josifa Vissarionoviče Stalina (5. března 1953), během tzv. Chruščovových reforem, byl SSSR rozdělen na velké ekonomicko-administrativní regiony - sovnarchozy⁵. Zakarpatská oblast byla začleněna do Stanislavského sovnarchozu⁶, později do Lvovského, čímž prakticky ztratila i poslední možnost rozhodovat o svém hospodářském životě. Tyto administrativní změny však neměly dlouhého trvání, spolu s nástupem Leonida Iljiče Brežněva k moci v roce 1964 byly zrušeny a došlo k návratu k tradiční sovětské formě vlády, tj. centralizovanému stranicko-státnímu řízení.

Od konce 50. let se region stal pro SSSR spojnicí s ostatními zeměmi východní Evropy (Rady vzájemné hospodářské pomoci - RVHP). Stavěly se ropovody, plynovody, vedení vysokého napětí, železniční překladiště, sila na obilí a další průmyslové stavby. Pro Podkarpatsko to však znamenalo pouze ztráty způsobené ničením životního prostředí, úbytek orné půdy a nový příliv odborníků z východu. Žádné výhody (poplatky, cla, daně) tyto stavby do regionu nepřinesly, vše bylo inkasováno přímo do Moskvy.

V 70. letech se projevil nedostatek kolchozního systému a objevily se snahy jej zlepšit. Začaly nové pokusy o specializaci a koncentraci zemědělské výroby. Většina takto vybudovaných podniků však byla ve výsledku ztrátová, případně nefungovala vůbec.

V roce 1982 byl schválen tzv. potravinový program SSSR, který fakticky konstatoval akutní nedostatek základních potravin. I tento program však nebyl úspěšný a země dále zůstala závislou na dovozu potravin ze zahraničí, paradoxně ze západních kapitalistických zemí.

Od konce druhé světové války probíhalo nepřetržitě ničení přírodního bohatství Podkarpatské Rusi, zejména lesů. Obrovské množství dřeva bylo rozprodáváno do zahraničí, což s sebou přinášelo nedozírné ekologické škody. Ty se mj. projevil i při katastrofálních povodních v 90. letech minulého století.

Poslední sovětskou reformou byla tzv. protialkoholická kampaň v době vlády Michaila Sergejeviče Gorbačova. Nařízením shora byla na Podkarpatské Rusi zlikvidována třetina vinic, byly demontovány palírny a podniky na výrobu alkoholických nápojů, což vedlo k likvidaci značné části pracovních míst.

V období těchto čtyřiceti let byl jakýkoliv zájem z české strany o Podkarpatskou Rus, anektovanou tehdejšími našimi hlavními spojenci, z politických důvodů potlačován. Cesta byla otevřena až díky listopadové změně režimu.

Rokem 1989 začalo pomalé probouzení z komunistické letargie. První reagovala vystoupením z illegality řeckokatolická církev a začala obnovovat svou organizaci. Ustavující konference Společnosti podkarpatských Rusínů se konala 17. února 1990

⁵ rady národního hospodářství

⁶ Ten zahrnoval ještě Stanislavskou a Černovickou oblast.

v Užhorodě, předsedou spolku byl zvolen Michail Tomčanij. Zakládaly se i různé další strany a společenské organizace, např. demokratická strana, republikáni, strana zelených, Společnost ukrajinského jazyka T. Ševčenka, atd.

V září 1990 Společnost podkarpatských Rusínů schválila Deklaraci o návratu práv svébytného národa Rusínů a o obnovení rusínské autonomie. Požádala současně prezidenta SSSR Michaila Gorbačova a parlament SSSR o zrušení usnesení Nejvyššího Sovětu o reorganizaci Zakarpatské Ukrajiny v Zakarpatskou oblast (22. ledna 1946) a o vytvoření autonomní republiky Podkarpatská Rus. Tato jednání však brzo ztroskotala v důsledku moskevského puče a následného rozpadu SSSR.

Tab. 5: Vedoucí političtí představitelé SSSR, období 1945-1991

Jméno	Zvolen pro období
Josif Vissarionovič Stalin	1922-1953
Georgij Maximilianovič Malenkov	Březen-září 1953
Nikita Sergejevič Chruščov	1953-1964
Leonid Iljič Brežněv	1964-1982
Jurij Vladimirovič Andropov	1982-1984
Konstantin Ustinovič Černěnko	1984-1985
Michail Sergejevič Gorbačov	1985-1991
	prezident SSSR 1989-1991

Zdroj: Pop, I. (2005): Dějiny Podkarpatské Rusi v datech

V roce 1991 vyhlásila Ukrajinská sovětská socialistická republika (USSR) suverenitu. Ukrajinské nacionalistické organizace začaly bojovat za národnostně jednotný stát a postavily se proti Společnosti podkarpatských Rusínů. V celé zemi proběhlo referendum o nezávislosti Ukrajiny, na Podkarpatské Rusi se navíc konala referenda o samosprávě oblasti a o vytvoření maďarského autonomního území. Na základě výsledků těchto referend⁷ schválili v březnu 1992 zastupitelé oblastní rady usnesení o zřízení Samosprávného území Zakarpatsko se zvláštním statutem, legalizaci rusínské národnosti a vznik Berehovského maďarského autonomního okruhu s centrem ve městě Berehovo. Avšak parlament Ukrajiny tyto závěry, zejména díky vlivu ukrajinských nacionalistů, nepotvrdil. Paradoxem je, že následně parlament schválil zákon o svobodné volbě národnosti pro občany Ukrajiny, nově zvolený prezident Leonid Kravčuk však vydal interní závazné nařízení, aby Rusíni byli nadále registrováni výhradně jako Ukrajinci.

Další tendence, které se objevily v průběhu 90. let ve směřování oblasti byly:

- a) opětovné připojení k Československu - ti, kdo hlásali tuto ideu, se museli bránit nařčení z podvracení celistvosti Ukrajiny.
- b) samostatná Podkarpatská republika – rusínský národ má uplatnit své právo na sebeurčení a prosadit tak svůj samostatný stát.

⁷ 92,59 % voličů hlasovalo pro nezávislost Ukrajiny, 78 % za samosprávné autonomní území se zvláštním statutem; 81,4 % obyvatel Berehovského okresu se vyslovilo pro vytvoření maďarského autonomního území.

V červnu 1996 parlament Ukrajiny schválil novou ústavu. Ta potvrdila unitární uspořádání státu uznávající autonomii pouze pro oblast Krymu. Ústava definitivně pohřbila naděje Rusínů na uznání samostatnosti. Ukrajinská vláda prokázala, že nemá žádnou koncepci pro vedení státu, ani ekonomickou či zahraničněpolitickou. Trvala však úzkostlivě na jediném – na udržení Ukrajinského státu pohromadě, bez jakýchkoli změn. Žádná aktivita nebyla vyvíjena ani ze strany disentu, bývalých politických vězňů či opozičních stran.

Ukrajina směřovala de facto zpět. Státní moc zůstala v rukou komunistické elity, národní majetek získali bývalí sovětské vedoucí pracovníci, do čela země byl zvolen Leonid Kučma⁸.

Potírání rusínského práva na sebeurčení pokračovalo 7. října 1996 schválením rozsáhlého programu Soubor opatření pro řešení problémů Rusínů – Ukrajinců⁹.

V 90. letech zavládl v hospodářské sféře na Podkarpatské Rusi chaos, následně přišel úpadek. Sovětské podniky přestaly fungovat, kolchozní systém se zhroutil, nezaměstnanost dosáhla neskutečných rozměrů (v některých regionech až 80 i 90 %). Oblast zasáhly ničivé povodně (listopad 1992, listopad 1998¹⁰). Řada přírodovědců a geologů vyjadřovala svůj názor, že tato kalamita je důsledkem neuvážené těžby dřeva v Karpatech. V sovětském a ukrajinském období bylo na Podkarpatsku vytěženo přibližně 100 milionů m³ dřeva (pro srovnání – v době ČSR bylo v oblasti vytěženo kolem 7,5 milionů m³ dřeva se současným znovuzalesňováním vytěžených porostů).

V celé Ukrajině od počátku 90. let de facto neproběhly žádné hospodářské reformy. Na vysokých politických místech, v administrativě i hospodářství zůstali stejní postsovětské funkcionáři. Větší část práceschopných obyvatel, a to i s vysokoškolským vzděláním, odchází za prací do zahraničí – legálně i nelegálně. Uplatnění nacházejí v často podřadných zaměstnáních, nezřídka i v České republice. Bez ohledu na případné vzdělání jsou vděční i za těžkou manuální práci.

Ekonomika celé Ukrajiny se prakticky zhroutila. Hospodářská situace je kromě jiného silně závislá na přírodních podmínkách, lidových zvycích a tradicích, rodinných vztazích. Stejně jako v minulosti je založena zejména na zemědělství a lesnictví, v porovnání s okolními zeměmi je však na velmi nízké úrovni.

Lesy, převážně bukové, které byly po staletí pro horaly zdrojem obživy, paliva, stavebního materiálu a energie, jsou jedním z mála zástupců umožňující vývoz. Dnes představují mladé lesy a vykáčené plochy přibližně 50 % veškeré dřívě zalesněné plochy, zatímco vzrostlé zralé stromy zaujímají jen 11 z původních 25 % plochy. Znovuzalesňování probíhá v nedostatečné míře.

Průmyslová výroba je zanedbatelná. Vodní zdroje, které by mohly být výhodným zdrojem pro získávání energie, zůstávají nevyužity. Jedinou větší vodní elektrárnu

⁸ Bývalý generální ředitel koncernu pro výrobu balistických raket.

⁹ Plan zachodiv ščodo rozvjazannja problem Rusyniv-Ukrajinciv

¹⁰ Bylo zaplaveno 70 000 ha půdy, 118 vesnic a obcí včetně části Užhorodu, Mukačeva, Chustu a Vinohradova. Voda zasáhla 14 500 domů, z nichž 1 500 bylo zcela zničeno, o domov přišlo 20 000 lidí. Zničeno bylo 339 km silnic, 22 mostů a 316 dalších poškozeno. Byla nenávratně poškozena řada kulturně-historických památek (Muzeum lesa a splavů, unikátní železnice), došlo k řadě půdních sesuvů.

vystavenou v roce 1956 najdeme na řece Těreble. Významné dřevozpracující závody jsou vystaveny v regionech Svaljava a Perečín. Podnik na těžbu a zpracování soli, stejně jako solné lázně a léčebna pro děti s alergií či astmatem, byl vystaven v městečku Solotvyna u jižních hranic oblasti.

Z průmyslových odvětví se ještě uplatnil strojírenský a kovoobráběcí průmysl v městech Kolčyno, Kobylecká Pojana, Mukačevo a Užhorod; potravinářský a lehký, zejména textilní, průmysl.

Karpaty jsou místem výskytu a těžby řady surovin. Kromě již zmíněného dřeva slouží jako zásobárna surovin pro stavebnictví – andesitů, čedičů, rhyolitů, tuf a mramorů. Těžařský průmysl se rozvinul zejména v obcích Mužijevo, Kamjanica, Ilnica a Solotvyna.

Svou nezastupitelnou úlohu mají i tradiční řemesla oblasti – vyšívání, tkání, pletení, kožešnictví, košíkářství, umělecké zpracování kovů a kamene, hrnčířství, atd.

Region je mimořádně bohatý i na minerální prameny, zejména se jedná o pozůstatky z dávné vulkanické činnosti (např. prameny v Poljaně, Kvasově a u obce Syniak u Užhorodu).

Na zemědělské půdě v nižších nížinných oblastech se pěstují převážně obiloviny (pšenice a kukuřice), krmné plodiny, brambory a zelenina.

Pěstování vinné révy má na Podkarpatské Rusi dlouholetou tradici. Dnes najdeme nejvíce vinic v Užhorodském, Mukačevském, Berehovském, Iršavském a Vinogradovském okrese.

Živočišná výroba naprosto upadla. Země dnes vlastně těží jen ze své výhodné polohy. Velké příjmy má z překladišť (např. Čop); Podkarpatská Rus, na jejímž území se různé plynovody, ropovody či trasy mezinárodního významu nacházejí, nemá z tranzitních poplatků vůbec nic. Ročně projede tímto územím přibližně 12,5 milionu turistů, ale všechny celní poplatky odcházejí do státní pokladny. Silniční síť byla významně obnovena a vybudována v první třetině 20. století. Od té doby však nedocházelo k její údržbě. Obdobně služby bývaly na nejvyšší úrovni, což v dnešní době nelze potvrdit.

S určitou nadějí očekávají Rusíni politiku nového, prozápadně orientovaného prezidenta Viktora Juščenka, jež nastoupil, i přes řadu nesnází a komplikací během samotných voleb, k moci na počátku roku 2005.

U příležitosti příprav celostátního sčítání lidu (2001) se Zakarpatská oblastní rada a státní administrativa oblasti obrátily na parlament Ukrajiny s výzvou o uznání národnosti Rusín. Parlament však na tuto výzvu nereagoval a tuto národnost do oficiálního seznamu nezařadil. To se částečně povedlo až o rok později, kdy byla národnost Rusín oficiálně začleněna do seznamu národností pro sčítání lidu v Ruské federaci, nikoli však na Ukrajině, kde žije naprostá většina Rusínů.

V prosinci 2001 se na Ukrajině sčítání lidu konečně konalo. Podle předpokladů představitelů rusínských spolků, kteří se sčítání účastnili v cca polovině okresů jako pozorovatelé, se k rusínské národnosti, i navzdory negativní kampani, hlásilo kolem

70 000 obyvatel. Ukrajinská státní statistika nakonec uvedla výsledný počet osob, jež uvedly „neuznanou“ rusínskou národnost – 10 100 osob.

Tab. 6: Prezidenti Ukrajiny

Jméno	Zvolen pro období
Leonid Kravčuk	1991-1994
Leonid Kučma	1994-2004
Viktor Juščenko	od 2005

Zdroj: Pop, I. (2005): Dějiny Podkarpatské Rusi v datech

3.3 Vysvětlení a vznik pojmu „ Podkarpatská Rus“

V literatuře je možno se setkat s jinými názvy Podkarpatské Rusi - např. Karpatská Rus, Příkarpatská Rus, Uherská Rus, Zakarpatí, Rusínsko, Haličina, Zakarpatská Ukrajina, atd. Užívat by se mělo názvu Podkarpatská Rus, a to proto, že tento název, ač trochu nelogický, je jediným správným pojmenováním této země. Byl zaveden v roce 1919 Generálním statutem jako název dočasný. Toto pojmenování se rychle vžilo, ačkoli bylo mnoho kritiků tohoto „nelogického“ jména (toto území se nerozkládá pod Karpaty, ale v Karpatech).

Po reorganizaci státní správy v roce 1927 se oblast oficiálně nazývala Země Podkarpatoruská.

Zakarpatsko, příp. Zakarpatská oblast, Zakarpatská Ukrajina jsou pak názvy, užívající se pro označení oblasti po druhé světové válce.

Ve své práci budu tedy používat výhradně název Podkarpatská Rus, a to z důvodů jak „neroztříštěnosti“ kontinuity pojmenování, tak jako výraz sympatií k činnosti Rusínů a jejich spolků nejen v České republice, ač se v jiných ohledech snažím o náhled na problematiku s nejvyšší možnou mírou objektivity.

Tab. 7: Spolky a organizace spojené s rusínskou problematikou

Země	Název organizace / spolku
Česká republika	Společnost přátel Podkarpatské Rusi – Společnost Rusínů a přátel Podkarpatské Rusi
Kanada	Rusin Society of North America, Ontario
Maďarsko	Organizacija Rusynov v Maďarsku
Polsko	Stovaryšynia Lemków
Slovensko	Rusinská obroda
Rusko	Matka Ruski Krstur
Ukrajina	Obščestvo Karpatských Rusynov
USA	Carpatho – Russian American Center, New York Carpatho – Rusyn Research Center, Orwell Carpatho – Rusyn Society, Pittsburgh Lemko Association, New York Rusin Association, Minneapolis
Německo	Nemecko – rusinské prijatelstvo

Zdroj: internetové stránky jednotlivých organizací

Kapitola 4

4 Populační vývoj na Podkarpatské Rusi v letech 1869 až 1918

Stručná data o populačním vývoji Podkarpatské Rusi jsou dostupná od roku 1869.

Země byla v druhé polovině 19. století osídlena v menším rozsahu než země české; na 1 km² připadalo pouze 32 obyvatel, zatímco v českých zemích byla hustota osídlení 96 obyvatel na km². Při sčítání obyvatel v roce 1880 bylo na Podkarpatské Rusi sečteno dokonce méně obyvatel, než při sčítání předešlém, což je pravděpodobně způsobeno a vysvětlováno metodickou chybou při censu. Stručný přehled o počtech obyvatel udává následující tabulka.

Tab. 8: Přítomné obyvatelstvo na Podkarpatské Rusi, 1869 až 1910

rok	Podkarpatská Rus	Ostatní země ¹	Podíl obyvatel Podkarpatské Rusi na celkovém počtu obyvatel země v %
1869	399 588	10 424 896	3.8 %
1880	395 692	11 082 952	3.6 %
1890	456 097	11 704 731	3.9 %
1900	526 686	12 689 134	4.2 %
1910	595 598	13 599 486	4.4 %

¹ tj. České země, Morava a Slezsko, Slovensko, Podkarpatská Rus

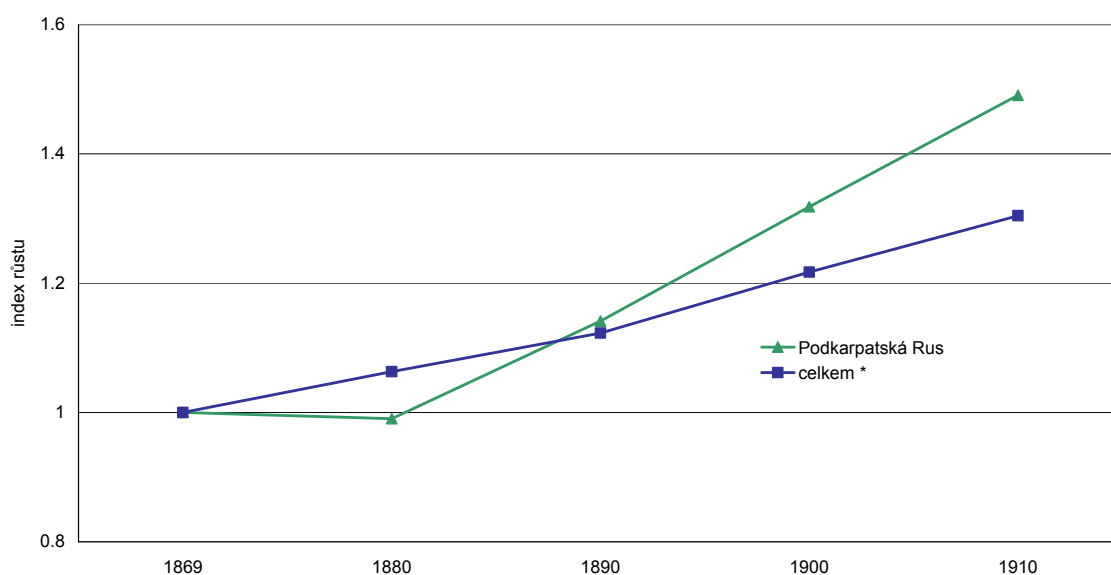
Zdroj: Československá statistika

V následujících třiceti letech (období 1880 až 1910) došlo vlivem neobvykle vysoké úrovně plodnosti k nárůstu počtu obyvatel na Podkarpatské Rusi o takřka 200 tisíc, což znamená růst o 1,35 % ročně; v období 1891 až 1900 byl tento růst dokonce 1,44 % ročně, na evropské poměry je tento nárůst naprosto ojedinělý. Vždyť v českých zemích je v této době porodnost již na klesající úrovni (70. léta 19. stol – 38 ‰, zatímco před 1. světovou válkou již jen 26,5 ‰), i když za stále poměrně stabilní úrovně úmrtnosti (hmú 29 ‰). Přirozený přírůstek obyvatelstva českých zemí byl v 19. století na úrovni 0,8 % ročně, v jeho druhé polovině byl pak značně snižován vystěhovalectvím, čímž se tempo růstu obyvatelstva českých zemí zpomalovalo.

Při pohledu na nárůst počtu obyvatel je o to zajímavější náhled na vystěhoavecství z dané oblasti. Z migračního hlediska byla Podkarpatská Rus na konci 19. a na počátku 20. století emigrační zemí. Migrační ztráty se odhadují v letech 1901-1910 na 24 tisíc obyvatel, v následujícím desetiletí pak dokonce na 31 tisíc obyvatel¹¹. Válečné ztráty za období 1914 až 1918 jsou pak odhadovány na celkem 66 tisíc obyvatel, z čehož 36 % připadá na padlé vojáky na frontě a zbylých 64 % je přičítáno reprodukčním ztrátám¹².

Na konci 19. a počátkem 20. století byla Podkarpatská Rus zejména vlivem nepříznivých přírodních podmínek jen velmi málo urbanizována. Ve městech žilo v roce 1869 pouze 17,7 % obyvatel, tento podíl se do roku 1910 zvýšil na 20 %. Větší nárůst počtu městských obyvatel se projevil až v následujícím období.

Graf 1: Index růstu počtu obyvatel, Podkarpatská Rus, 1869 až 1910

* tj. České země, Morava a Slezsko, Slovensko, Podkarpatská Rus

Data za toto období jsou však pro Podkarpatskou Rus, stejně jako pro nynější Slovensko, v nedostatečném územním detailu. Podrobnější údaje o sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti jsou dostupná až za období po první světové válce.

¹¹ Dle Boháč, A. (1936): Obyvatelstvo v Československé republice. Československá vlastivěda, Řada II, Národopis, Praha.

¹² Dle Srb, V. (1999): Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi 1918-1938. Revue Demografie 3/1999, ročník 41, ČSÚ, Praha, str. 207-219.

Kapitola 5

5 Populační vývoj na Podkarpatské Rusi v letech 1918 až 1937

V uvedeném období (1918-1937) byla Podkarpatská Rus součástí Československé republiky¹³. Data o obyvatelstvu jsou proto relativně dostupná a spolehlivá, zpracovaná československou statistikou. Nejvíce informací lze získat z publikací Sčítání lidu 1921 a 1930¹⁴ a Pohybů obyvatelstva v Československé republice¹⁵, kde je Podkarpatská Rus jako součást státu zahrnuta až do roku 1937. Následující vydání Pohybu obyvatelstva však již data za tuto oblast nezahrnuje, neboť informuje jen o oblasti Protektorátu Čechy a Morava. Po roce 1938, kdy byla vyhlášena autonomie, se Podkarpatská Rus součástí československého státu již nikdy nestala.

Při sčítání lidu 1921 měřila Podkarpatská Rus 12 656 km² a tvořila 9 % území Československa. Bylo zde 482 obcí s průměrnou rozlohou 26,3 km² (v celém Československu byla průměrná rozloha obcí de facto třetinová – 9,1 km²) a průměrným počtem 1 254 obyvatel přítomných (celé Československo – obce měly průměrně 884 přítomných obyvatel).

Celostátní nerovnoměrnost způsobená zejména členitostí převážně horského terénu Podkarpatské Rusi se dále projevovala i ve velikosti soudních, politických okresů a v rozložení sítě silnic.

Při sčítání lidu v roce 1930 byly zjištěny jen nepatrné rozdíly v územní správě oblastí. Rozloha Podkarpatské Rusi se zmenšila na 12 617 km² (v intercenzálním období byly připojeny 3 dříve rumunské obce, naopak Rumunsku byly 4 obce odevzdány), přesto však počet obcí vzrostl na 487, počet soudních okresů (11) zůstal nezměněn, počet politických okresů klesl o 7 na 12.

V horských oblastech Slovenska a PR je celá řada obcí rozsáhlejší než některé malé soudní okresy v Čechách. Politické okresy na Slovensku a PR jsou průměrně asi třikrát rozsáhlejší než soudní okresy v zemi České a Moravskoslezské.

¹³ více v kapitole Historické souvislosti.

¹⁴ První sčítání lidu bylo provedeno na území nového státu podle stavu z 15. února 1921, druhé podle stavu k 1. prosinci 1930.

¹⁵ podrobněji v Seznamu použité literatury.

Podkarpatská Rus byla málo urbanizovanou oblastí, a tento stav se vzhledem k fyzickogeografickým podmínkám a okrajové poloze země měnil poměrně těžkopádně. Větší nárůst byl zaznamenán až ve dvacátých letech, kdy mezi lety 1921 a 1930 vrostl počet městského obyvatelstva z 21,8 % na 23,7 %, což je stejný procentuální nárůst jako mezi lety 1880 a 1910.

Tab. 9: Rozloha a počet přítomných obyvatel v jednotlivých politických okresech Podkarpatské Rusi, 1921 a 1930

Politický okres	Plocha v km ² 1921	počet obyvatel přítomných v době sčítání lidu	
		1921	1930 ¹⁶
Berehovo	664	52 138	63 143
Berezný Velký	813	25 044	29 197
Chust	963	56 626	71 311
Iršava	821	45 430	52 621
Mukačevo, městský okres	61	20 865	26 102
Mukačevo, venkovský okres	922	69 801	83 380
Perečín	624	21 116	24 399
Rachov	1 938	51 099	60 862
Sevljuš	744	60 505	71 004
Svaljava	1 408	44 144	54 459
Ťjačevo	1 776	65 653	79 419
Užhorod, městský okres	22	20 601	26 675
Užhorod, venkovský okres	711	41 180	47 559
Volové	1 150	30 391	35 226
Podkarpatská Rus celkem	12 617	604 593	725 357

Zdroj: Data ze SL 1921 a 1930

Zdravotní péče byla v uvedené oblasti po roce 1918 mnohem rozvinutější než v době, kdy byla země součástí Uherska. Byla snížena úroveň úmrtnosti, zejména dětská, takže země procházela teprve po první světové válce stejným vývojem, jakým prošly západnější průmyslové evropské země na konci 19. století; úroveň úmrtnosti klesala rychleji než porodnost, čímž narůstal přirozený přírůstek, který se začal snižovat až od poloviny třicátých let 20. století.

Dalším faktorem, který měl vliv na vysoký početní růst obyvatelstva sledované oblasti, byla změna imigrační politiky nejvýznamnějších přistěhovaleckých zemí,

¹⁶ Všechna Sčítání lidu do roku 1930 byla založena na přítomném obyvatelstvu. To znamená, že obyvatelstvo bylo místopisně určeno podle toho, kde bylo v rozhodném okamžiku přítomno, nebo kde přenocovalo. Při SL 1930 bylo poprvé všeobecně zjišťováno vedle obyvatelstva přítomného také obyvatelstvo bydlící, tzn. že u osob na sčítacím místě přítomných bylo zaznamenáno, zda jsou přítomni trvale nebo jen dočasně a vedle toho byly v archu zapsány i všechny osoby v bytě dočasně nepřítomné. Součet obyvatelstva trvale přítomného a dočasně nepřítomného tvoří obyvatelstvo bydlící.

zejména Spojených států amerických. Mezinárodní migrace začala podléhat přísnějším pravidlům, byla omezována a za celosvětové hospodářské krize byla úplně zastavena.

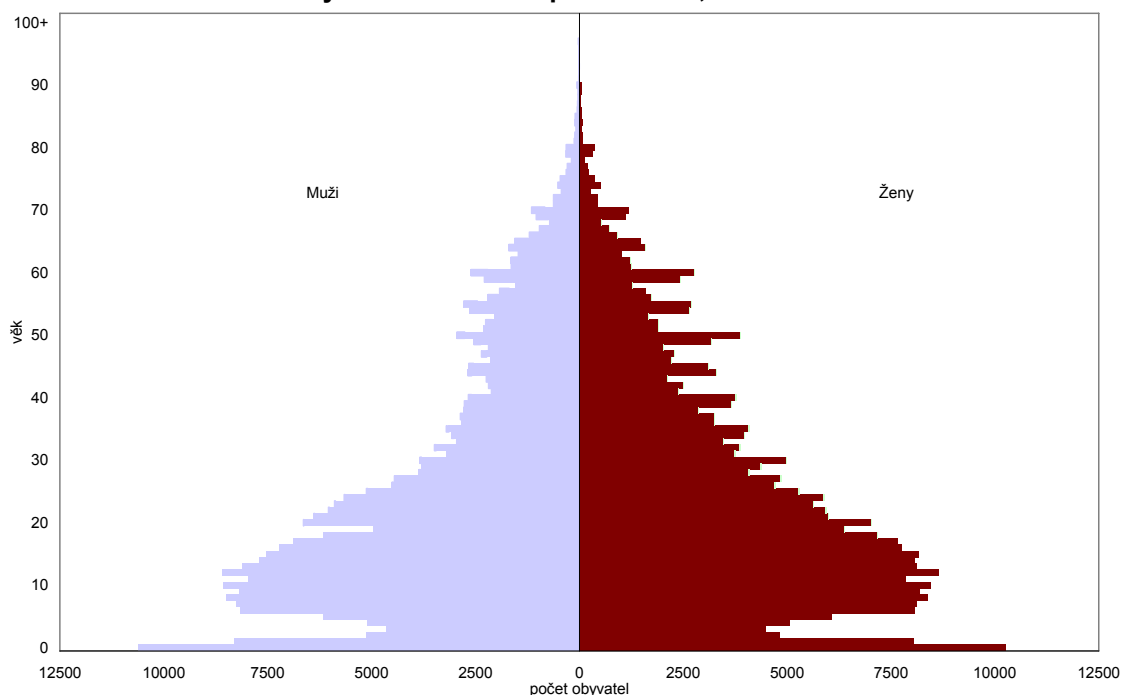
Na Podkarpatské Rusi se výše uvedená fakta projevila vysokým populačním nárůstem. V období 1921 až 1930 vzrostl celkový počet obyvatel o více než 120 000, což představuje nárůst o 22,5 % za celé toto období.

V porovnání s českými zeměmi, kde od roku 1921 neustále klesá počet porodů, je hrubá míra porodnosti na Podkarpatské Rusi ještě poměrně stabilní. I během 30. let 20. století je hmp v regionu jedna z nejvyšších v Evropě.

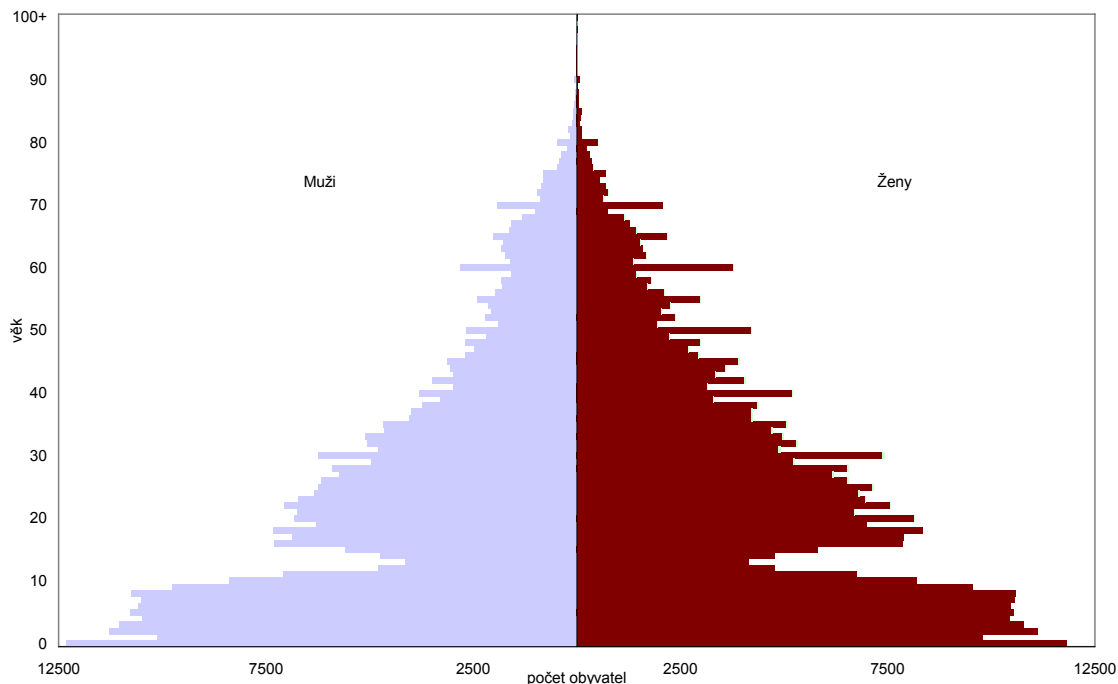
Právě na poklesu hrubých měr porodnosti a úmrtnosti můžeme sledovat postup demografické revoluce v zemi. Na Podkarpatské Rusi tento historický proces, který je součástí globální revoluce moderní doby, začíná později než v ostatních oblastech Československa. V první fázi se projevuje právě poklesem hrubé míry porodnosti na méně než 20 ‰ a poklesem hrubé míry úmrtnosti na méně než 15 ‰, čehož obojího Podkarpatská Rus dosáhla až během 2. poloviny 20. století. Současně s tím se významně snižuje úroveň kojenecké úmrtnosti a prodlužuje se naděje dožití při narození.

5.1 Věková a pohlavní struktura

Obr. 2: Věkové složení obyvatelstva Podkarpatské Rusi, 1921

Zdroj: Sčítání lidu, 1921

Obr. 3: Věkové složení obyvatelstva Podkarpatské Rusi, 1930

Zdroj: Sčítání lidu, 1930

Z Obr. 2 a Obr. 3 je velmi dobře patrné, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi má progresivní věkovou strukturu. Zastoupení mladých věkových skupin je podílově velmi významné, vždyť mladí do 15 let představují v roce 1921 i 1930 téměř 37,4 % celkové populace, zatímco v celém Československu byl tento podíl 29,3 %, resp. 26,3 %.

Podíl osob starších šedesáti let ve sledovaném období na Podkarpatské Rusi nepatrně vzrostl, a to z 6,4 % na 7,1 %, zatímco celá Československá republika zaznamenala nárůst z 9,3 % na 10,2 %. Je vhodné ještě podotknout, že porovnávání s celou Československou republikou s sebou nese malé úskalí, neboť v tomto celostátním průměru je zahrnuta nejen Podkarpatská Rus, ale i Slovensko, které se svým demografickým chováním také přibližuje východoevropskému modelu.

Věková skladba Podkarpatské Rusi byla v daném období silně deformována vlivem 1. světové války. Válečné ztráty let 1914 až 1918 se na Podkarpatské Rusi odhadují na 24 tisíc osob, odhady reprodukčních ztrát vlivem snížené úrovně porodnosti a zvýšené úrovně úmrtnosti nevojenského obyvatelstva se pohybují kolem 40 tisíc obyvatel.

Poměrně dobře viditelné jsou na obou uvedených věkových pyramidách i věkové akumulace, tj. uvádění zaokrouhleného věku (zpravidla končící na 0 nebo 5) u osob vyššího stáří. Tento fakt se týká obou pohlaví a je vysvětlován tak, že lidé si již vlastně nepamatují rok svého narození, či pro zjednodušení uvádějí při vyplňování úředních listin věky zaokrouhlené na pětiletí.

Dle pohlavní struktury převládají v celé populaci ženy, tj. v roce 1921 tvoří 50,8 % obyvatel a v roce 1930 51 %, přitom do věku 11 resp. 12 let představují ženy v populaci méně početnou skupinu než muži. Je poměrně zajímavé, že ve vyšších věkových skupinách, přesně od věku 50-54 (1921) a 65-69 (1930), muži opět v populaci převažují. Je to způsobeno především tím, že práceschpní muži ve věku do

50 let častěji emigrují, zejména za prací, a ve vyšším věku se pak opět navrací zpět domů.

5.2 Národnostní struktura¹⁷

Nejvíce problematické bylo na Podkarpatské Rusi národnostně určit samotnou většinovou populaci. Ta zdaleka nebyla homogenní. Pro účely sčítání lidu bylo pod jednu kategorii „ruské“ zahrnuto jak obyvatelstvo ruské, velkoruské, ukrajinské, rusínské a karpatoruské (v roce 1921) nebo ruské, maloruské¹⁸, karpatoruské, rusínské, rusňácké i běloruské (v roce 1930). Situace byla složitá zejména díky politickému stavu v oblasti – pravicové strany se zaměřily na proruskou orientaci, levicové se naopak snažily obyvatelstvo orientovat ukrajinským směrem. Nově formovaným směrem byla orientace rusínská nepodléhající ani jedné z obou uvedených stran. Postupně však začaly ve společnosti díky sociální nestabilitě převládat levicově orientované politické strany, čímž byly jednoznačně nastavena i orientace směrem k Ukrajině.

Tab. 10: Národnostní složení obyvatelstva, 1921 a 1930
Ze 100 československých státních příslušníků bylo v letech

1921	národnosti	1930
3,31	československé	4,79
62,32	ruské*	63,02
1,73	německé	1,87
17,35	maďarské	15,44
13,33	židovské	12,87
0,05	polské	0,02
1,91	jiné	1,99

* Jak bylo uvedeno výše, jedná se o obyvatelstvo národnosti ruské, velkoruské, ukrajinské, rusínské a karpatoruské (v roce 1921) nebo ruské, maloruské, karpatoruské, rusínské, rusňácké i běloruské (v roce 1930).

Zdroj: Sčítání lidu 1921, 1930

Mezi uvedenými sčítáními lidu došlo k nárůstu počtu osob u národností československé, ruské a německé. Událo se tak zejména na úkor národností maďarské, což bylo považováno za věc politicky příznivou. Důvody pro tento poměrně razantní úbytek byly zejména v tom, že:

¹⁷ Pro SL 1921 platila definice: „Národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem jest zpravidla **mateřský jazyk**. Židé mohou přiznati národnost židovskou. Nepřípustno jest vyznačovati místo národnosti příslušnost k určitému území, nesmí tedy býti zapsáno např. Hanák nebo Slezan, apod.“

Definice pro SL 1930 byla formulována takto: „Národnost se zapisuje zpravidla podle mateřského jazyka. Jinou národnost, než pro kterou svědčí mateřský jazyk, lze zapsati jen tehdy, jestliže sčítaná osoba nemluví mateřským jazykem ani ve své rodině ani v domácnosti a úplně ovládá řeč oné jiné národnosti. Židé mohou však přiznat národnost židovskou. Zapsati se smí jen jedna národnost.“ Ustanovení z roku 1930 klade větší důraz na mateřskou řeč a tím pojetí národnosti objektivizuje; zároveň obsahuje normu o přenárodnění.

¹⁸ tj. ukrajinské

- a) při sčítání lidu 1930 se přesněji zjišťovala domovská příslušnost; na Slovensku a Podkarpatské Rusi se zjistil významně vyšší počet cizinců (o 68,7 %) maďarské národnosti než v roce 1921
- b) objevuje se i oprávněná domněnka, že řada osob, které se v maďarské jazykové oblasti původně hlásila k maďarské národnosti se v tomto sčítání přihlásila k židovské a cikánské národnosti (ta zahrnuta v kategorii národnosti jiné).

Populace židovská si udržela téměř stabilní 13% podíl a hlásí se k ní více než 90 % všech osob s židovským náboženským vyznáním.

Při náhledu na ukazatele koncentrace obyvatel do měst dle národností je patrné, že výjimečné poměry panují u židovské populace, která je téměř z poloviny soustředěna ve větších obcích. Naproti tomu obyvatelstvo ruské národnosti je životem ve městech dotčeno nejméně.

Zajímavý je i pohled na strukturu dle pohlaví v jednotlivých národnostech. Zatímco u obyvatel československé a německé národnosti převažují v populaci výrazně muži, u ostatních národností je poměr zcela opačný. Extrémní poměr je u obyvatel národnosti maďarské, kde na 1 000 mužů připadá 1 085 žen; z opačného pólu pak u obyvatel národnosti československé, kde k 1 000 mužům přísluší jen 765 žen. Domnívám se, že tento poměr je dán zejména dosazováním československých občanů do úřednických a učitelských pozic v této oblasti.

Tab. 11: Poměr pohlaví dle národnosti; index maskulinity (počet mužů připadající na 1000 žen), SL 1930

	Národnost					
	československá	německá	maďarská	ruská a maloruská	židovská	jiná
Podkarpatská Rus	765	801	1085	1061	1072	1011
ČSR úhrnem	1057	1091	1052	1021	1028	929

Zdroj: Sčítání lidu 1930

5.3 Náboženské vyznání

Na Podkarpatské Rusi jednoznačně u obyvatelstva převládalo náboženství řeckokatolické (viz Tab. 12). Absolutně počet osob hlásících se k této víře mezi sčítáním 1921 a 1930 sice vzrostl (z 332 451 na 359 167), podílově však poklesl pod polovinu veškerého obyvatelstva. Patrný je nárůst podílu pravoslavných věřících (absolutně se počet téměř zdvojnásobil z 60 997 na 112 034 osob), který způsobil, že se tato církev stala druhou největší náboženskou skupinou v oblasti. Pro kulturní život Podkarpatské Rusi mělo význam i poměrně vysoké zastoupení příslušníků židovského vyznání (102 542 osob v roce 1930), i když procentuálně jejich podíl na celkovém obyvatelstvu drobně klesl.

Tab. 12: Náboženské vyznání obyvatel, 1921 a 1930, podíly z celkového počtu obyvatel
Náboženské vyznání

	římskokatolické	řeckokatolické	evangelické*	pravoslavné	československé	židovské	ostatní
1921	9,09	54,81	10,38	10,06	0,03	15,39	0,24
1930	9,55	49,52	10,23	15,44	0,31	14,14	0,81

* evangelické náboženství zahrnuje českobratrské, německé evangelické, augšpurgské evangelické, reformované
 Zdroj: Sčítání lidu 1921, 1930

V celém Československu byla náboženská struktura naprosto odlišná. Přibližně ¾ obyvatel se hlásily k náboženství římskokatolickému (na Podkarpatské Rusi jen 9 osob ze 100), řeckých katolíků byla naopak jen necelá 4 %. Podíl příslušníků židovského vyznání byl oproti Podkarpatské Rusi v celé republice přibližně šestinový.

5.4 Úroveň vzdělanosti obyvatelstva

Vzdělanost obyvatelstva se zjišťovala až při sčítání v roce 1930, a to dotazem na znalost čtení a psaní u obyvatel starších deseti let. Ukazatel gramotnosti je pak velmi závislý na věkovém složení populace.

Na Podkarpatské Rusi byly poměry ve srovnání s celou zemí nejhorší, navíc jsou umocněny regionální diferenciací jevu, neboť znalost čtení a psaní ustupuje směrem k východu, negramotnost je nejvíce rozšířena v chudých horských oblastech.

U mužů byla absolutní negramotnost (tj. neznalost ani psaní ani čtení) na úrovni 24,3 %, u žen 37 %. Při porovnání s ČSR, kde z mužů neumělo číst ani psát 3,3 % a z žen 4,8 %, je patrná obrovská diferenciací uvnitř republiky a nesmírné zaostávání Podkarpatska za zbytkem státu. Vzhledem k postavení žen ve společnosti je pak obrovský rozdíl i v míře gramotnosti podle pohlaví.

Struktura dle národnostního složení (viz. Tab. 13) pak vykazuje tyto znaky:

- nejméně negramotných bylo mezi německým obyvatelstvem,
- následuje obyvatelstvo československé národnosti,
- překvapivá je poměrně vysoká negramotnost u židovského obyvatelstva (kolem 15 %).

Tab. 13: Z 1 000 přítomných obyvatel starších 10 let uvedené národnosti umělo číst i psát, SL 1930

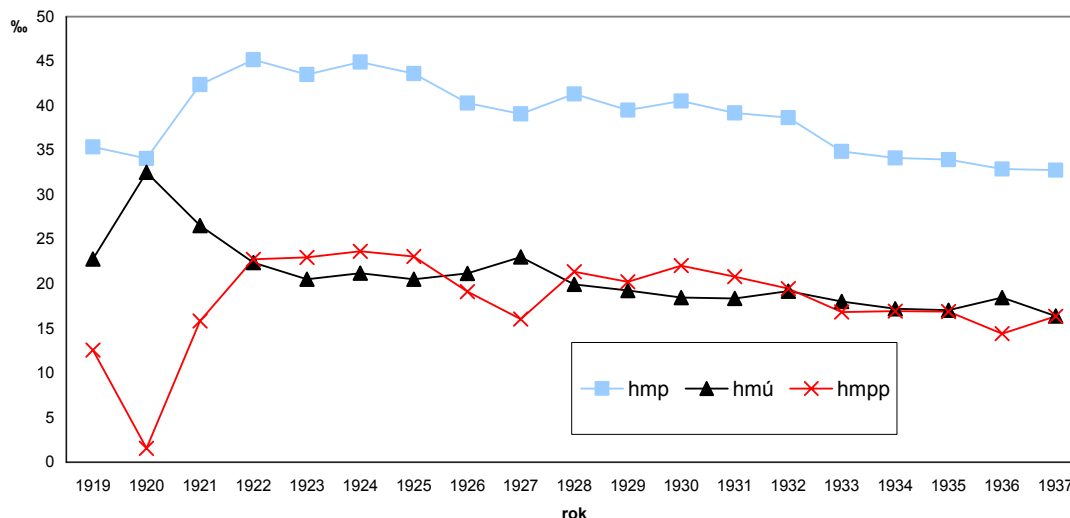
Národnost	muži	ženy	dohromady
československá	963,0	913,5	942,6
ruská	645,1	483,9	560,6
německá	971,3	920,0	949,6
maďarská	929,0	885,7	906,1
židovská	902,2	798,5	847,4
polská		757,3	768,1
jihoslovenská			954,5
rumunská	427,7	206,2	313,7
cikánská	197,0	141,7	167,0
Jiná a neznámá			829,8
cizinci	834,1	798,1	816,3
úhrnem	748,6	616,2	680,2

Zdroj: Sčítání lidu 1930

Československý stát se po připojení Podkarpatské Rusi pokoušel o zvýšení úrovně vzdělanosti. Docházelo tedy k zakládání škol, a to jak mateřských, základních i vyšších. Celkově tak narůstal počet dětí navštěvujících školy s československým vyučovacím jazykem.

5.5 Porodnost

Graf 2: Hrubá míra porodnosti (hmp v ‰), úmrtnosti (hmú v ‰) a přirozeného přírůstku (hmpp v ‰), Podkarpatská Rus, 1919 až 1937

Zdroj: Publikace Pohyb obyvatelstva, 1919 - 1937

Na počátku dvacátých let 20. století dosahovala Podkarpatská Rus téměř nejvyšších hodnot ukazatelů porodnosti v celosvětovém měřítku. Tento trend si ještě několik let udržovala, postupně však od roku 1930 začíná proces omezování úrovně plodnosti (počet živě narozených trvale klesá po roce 1930 pod 40 na 1 000 obyvatel – viz. Graf 2), největší pokles v počtu narozených je pak v posledních letech hospodářské krize. I přesto je porodnost v této době stále jedna z nejvyšších v Evropě, např. v Čechách se v roce 1935 narodilo jen 14,2 dětí na 1 000 obyvatel, naproti tomu na Podkarpatské Rusi to bylo ještě více než 34.

Pro rok 1930, kdy jsou dostupná data jak ze sčítání lidu, tak z pramenného díla Pohyb obyvatelstva, jsem se pokusila vypočítat ukazatele úhrnná plodnost a hrubá míra reprodukce. Tyto charakteristiky mají významnější vypovídací schopnost o postupu demografické revoluce v oblasti a dají se uplatnit při srovnávání s jinými regiony či v čase.

Úhrnná plodnost poukazuje na počet dětí, které by se živě narodily ženě během jejího reprodukčního období (tj. ve věku 15 až 49 let) za předpokladu, že by nedošlo ke změně současných měř plodnosti dle věku. V roce 1930 dosahoval tento ukazatel na Podkarpatské Rusi dnes naprosto „nepředstavitelné“ hodnoty 5,10. Ve srovnání se Slovenskem, kde byl 3,58 a Českými zeměmi (1,95¹⁹) je skutečně průměrný počet dětí narozených během jejího reprodukčního období vysoký.

Hrubá míra reprodukce je konstruována podobně jako úhrnná plodnost s tím, že kalkulujeme jen s živě narozenými dívkami. Tento ukazatel dosahoval na Podkarpatské Rusi v roce 1930 úrovně 2,45, zatímco na Slovensku, resp. V Českých zemích byl

¹⁹ Kučera, M. (1994)

1,72, resp. 0,95²⁰. Opět je tedy možné vysledovat, že generace dcer nahradí na Podkarpatské Rusi generaci svých matek velmi významně.

Jistě by bylo přínosné, zejména pro určení počátku procesu demografické revoluce, sledovat obě výše uvedené charakteristiky plodnosti v dlouhodobějším pohledu. Bohužel to vzhledem k nedostatku dat není možné. Lze se ale domnívat, že oba ukazatele během 30. let a předválečného období postupně klesaly, a to nejen vlivem hospodářské krize, ale i právě nástupem této významné změny v demografickém chování obyvatelstva.

Zajímavé je sledovat porodnost z pohledu legitimacy narozených dětí. Manželská plodnost je v porovnání s ostatním zeměmi Československa na stejné úrovni jako plodnost všeobecná (v celé zemi dosahuje maximálních hodnot právě na Podkarpatské Rusi), nemanželská plodnost zde ale také dosahuje poměrně vysokých hodnot, a to zejména díky neuznávání právní platnosti některých sňatků. Tento fakt se týká početné židovské menšiny, u níž je většina sňatků rituálních, tedy právně neplatných.

Statistiky také poměrně dobře dokumentují tradiční model vícečetných rodin na Podkarpatské Rusi. Zatímco v Čechách bylo v období let 1925 až 1930 z 1 000 narozených dětí 78 čtvrtého pořadí, 68 pátého a šestého a 42 sedmého a dalších, na Podkarpatské Rusi byly tyto počty více než dvojnásobné (133 čtvrtého pořadí, 160 pátého a šestého pořadí, 125 sedmého pořadí). Tato situace reflektuje logickou zákonitost, že nižší úroveň plodnosti vyvolává vyšší procento dětí prvorozených a naopak snižuje podíl dětí vyššího pořadí. Nenarůstá totiž touha nemít děti, společnost pouze přechází na systém menších rodin.

Mrtvorozenost je obtížné v tomto období sledovat. Je sice zaznamenán určitý počet dětí mrtvě narozených, ale procentuálně vyjádřený podíl mrtvě narozených na celkovém počtu porodů se v celém sledovaném období pohybuje od 1 do 1,8 %. Tento ukazatel dosahuje při srovnání s Čechy a Moravou polovičních hodnot, nelze z něj však usuzovat, že by na Podkarpatské Rusi byla mrtvorozenost tak nízká, ale spíše je vhodnější se domnívat, že řada mrtvých porodů unikla registraci.

5.6 Úmrtnost

Na výkyvech v úrovni úmrtnosti se v uvedeném období projevil zejména vliv války a také hospodářská krize konce dvacátých let. Výkyvy však nejsou již tak markantní jako do konce 19. století, zejména díky zlepšování zdravotních a sociálních poměrů, nárůstu péče o lidské zdraví a eliminaci epidemiologických chorob.

Obecně v celém Československu klesala úroveň úmrtnosti výrazným tempem až do začátku 20. století. Následně se pokles zpomaloval, a to až do období před 1. světovou válkou, kdy intenzita úmrtnosti díky zhoršeným životním podmínkám a nedostatku potravy opět stoupla. Po skončení bojů, a to i v období světové hospodářské krize, pak intenzita úmrtnosti ještě pomalu klesá. Na Podkarpatské Rusi byl proces výrazného poklesu úmrtnosti posunut i do 20. století, i po druhé

²⁰ Kučera, M. (1994)

světové válce byla hrubá míra úmrtnosti v této oblasti výrazně vyšší než v ostatních částech státu.

Tab. 14: Hrubá míra úmrtnosti, roční průměry

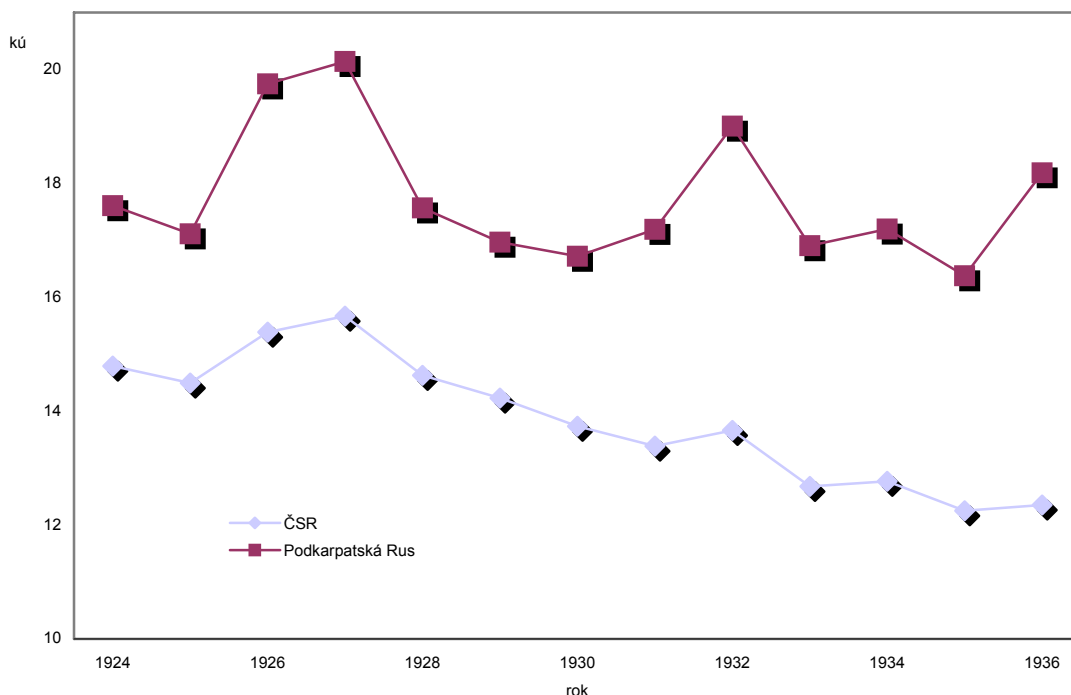
období	Čechy	Morava, Slezsko	Slovensko	Podkarpatská Rus
1920-1924	15,5	15,8	19,5	24,9
1925-1929	14,6	14,1	18,1	20,8
1930-1934	13,3	12,8	15,4	18,3

Zdroj: Pohyb obyvatel, 1920 - 1934

Zároveň přestalo být v této době vhodné používat jako ukazatel dokumentující úroveň úmrtnosti pouze hrubou míru. Bylo nutné začít brát ohledy na různé věkové rozvrstvení obyvatel v jednotlivých populacích (týká se to zejména těch s omezenou nízkou úrovní plodností).

Na Podkarpatské Rusi a na Slovensku byla úroveň úmrtnosti ještě poměrně vysoká. Naděje dožití při narození zde v letech 1929 až 1932 činila 48,9 let pro muže a 50,9 pro ženy (v ostatních zemích Československa 53,7 resp. 57,5 let). Lví podíl na takto nízkých číslech má jistě úroveň kojenecké úmrtnosti, jejíž ukazatel se ve dvacátých a třicátých letech pohyboval nad 17 % (viz. Graf 3).

Graf 3: Kvocient kojenecké úmrtnosti v ČSR a na Podkarpatské Rusi ve 20. a 30. letech

Zdroj: Pohyb obyvatel, 1920 - 1934

Na Podkarpatské Rusi, stejně jako na Slovensku, je navíc ještě vysoká úroveň dětské úmrtnosti. Na nemoci epidemické (spála, záškrť, kašel, apod.) zde umírá třikrát více dětí než v českých zemích.

Jen pomalu klesající úroveň porodnosti, relativně vyšší, i když klesající hrubá míra úmrtnosti a zlepšující se trend v úmrtnosti kojenců – to vše poukazuje na to, že demografická revoluce na Podkarpatské Rusi v této době teprve pomalu začíná. I když není snadné takto relativně malou populaci zařadit do některého z typů tohoto významného globálního procesu, přiklonila bych se zřejmě k Japonsko-mexické variantě. Je to typ charakteristický pro rozvojové země, který probíhá relativně v nejkratší době a později než v zemích rozvinutých. Projevuje se tím, že v první fázi může docházet dokonce k nárůstům hmp, což v případě Podkarpatské Rusi ovšem neplatí. I přesto však byla hmp poměrně dlouhou dobu stabilní na velice vysoké úrovni, zatímco úroveň úmrtnosti se během 20. a 30. let významně snižovala.

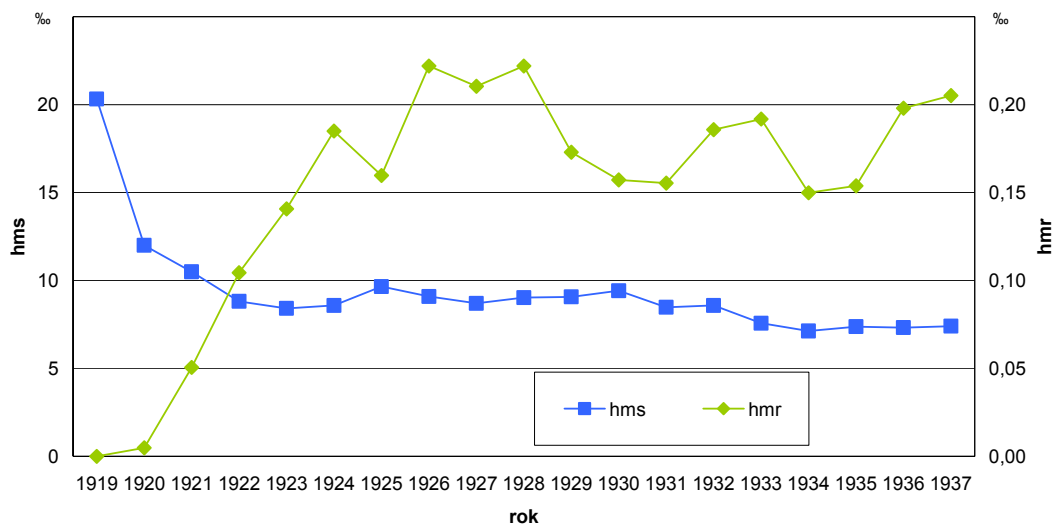
5.7 Sňatečnost a rozvodovost

Pro období těsně po první světové válce je typická zvýšená úroveň sňatečnosti, jako kompenzace za abnormálně nízký počet sňatků v době válečné. Tento fakt je patrný i z grafu Graf 4. Po roce 1922 však můžeme sledovat určitou stabilizaci hms na úrovni 8,5 až 9,5 sňatků ročně. Nejnižší úrovně (7,12) dosahuje tento ukazatel až po roce 1934. Ve dvacátých letech došlo ke snížení hranice zletilosti na 21 let, bylo tím tedy umožněno uzavírat sňatky většímu počtu mladých lidí, což se projevilo zejména v tom, že úroveň, na které se sňatečnost stabilizovala, byla vyšší než před válkou. Z porovnání s ostatními zeměmi Československa vyplývá pak ještě specifický rys sňatečnosti na Podkarpatské Rusi – mladí lidé zde uzavírali sňatky časněji, průměrný věk snoubenců byl nejen zde, ale i na Slovensku, asi o 2 roky nižší než v zemích českých, moravských a ve Slezsku.

Systém v rozvodovém právu byl v této době na území celého Československa dvoustupňový. Prvním stupněm byl rozvod, který ale neumožňoval uzavření dalšího sňatku, neboť podle práva manželství nezaniklo. Druhou formou byla rozlučka, která oficiálně rušila manželství a umožnila uzavření případného nového sňatku. Počty rozvodů se v celém sledovaném období na Podkarpatské Rusi pohybovaly v řádu desítek, absolutní počet rozluk a manželství prohlášených za neplatná je maximální v roce 1937, kdy dosáhl 144. Jedná se, v porovnání s celou Československou republikou, o velmi malé počty. Křivka na grafu Graf 4 je tady z důvodu nízké frekvence velmi rozkolísaná.

Možným problémem při sledování ukazatele hmr je fakt, že při evidenci rozvodů a rozluk dohromady může dojít k duplicitě – jedno manželství může být zaregistrováno u obou stupňů.

Graf 4: Hrubá míra sňatečnosti (hms v ‰) a rozvodovosti (hmr - rozvody, rozluky a manželství prohlášená za neplatná - v ‰), Podkarpatská Rus, 1919 až 1937

Zdroj: Pohyb obyvatelstva, 1919 - 1937

5.8 Migrace

Podkarpatská Rus byla i ve dvacátých letech emigračním územím. Odhad migrační ztráty pro období 1921-1930 je přibližně 15 tisíc obyvatel. Jak bylo již uvedeno výše, migrační situace se postupně začala měnit, zejména díky hospodářské krizi a následnému zpřísnění podmínek pro přijímání nových obyvatel v imigračních zemích (nejčastěji USA, Kanada, atd).

Zatímco zahraniční stěhování v důsledku restriktivních opatření imigračních států a světové hospodářské krize pokleslo, vnitřní migrace si udržuje neustále svůj význam. V rámci celého státu se začíná objevovat problém vyliďňování zemědělských oblastí a koncentrace obyvatelstva v průmyslových oblastech (urbanizace).

Statistika vnitřního stěhování nemá tolik pramenů jako sledování zahraniční migrace. Dostupná jsou pouze data ze sčítání lidu, a to rodiště, poslední bydliště a rok přistěhování²¹, tedy vlastně jen statický obraz ve chvíli sčítání. Data o rodišti nepodávají naprosto přesný obraz, protože řada dětí už i na Podkarpatské Rusi se rodí v ústavech, porodnicích a sanatoriích. Zároveň chybí informace o tom, kolika bydlišti prošel člověk v období od odchodu z rodiště do sčítání; známe jen poslední místo pobytu.

²¹ Při sčítání 1930 bylo zjišťováno rodiště sčítané osoby, i místo, odkud se případně do obce přistěhovala a rok, ve kterém tento akt proběhl, tzn. rozšíření oproti roku 1921, kdy bylo zjišťováno rodiště sčítaného a rok přistěhování.

Tab. 15: Přítomné obyvatelstvo dle místa narození, 1921 a 1930, ČSR a Podkarpatská Rus

	v obci pobytu		v jiné obci politického okresu pobytu		v jiném politickém okrese země pobytu		v zemi úhrnem		mimo zemi	
	absolutně	v %	absolutně	v %	absolutně	v %	absolutně	v %	absolutně	v %
Podkarpatská Rus										
1921	473 755	78.1	50 396	8.3	38 527	6.4	562 678	92.8	43 829	7.2
1930	554 533	76.5	58 313	8.0	56 852	7.8	669 698	92.3	55 557	7.7
Československá republika										
1921	7 939 445	58.3	2 141 542	15.7	2 723 760	20.0	12 804 747	94.1	805 661	5.9
1930	8 190 365	55.6	2 273 511	15.4	3 308 236	22.5	13 772 112	93.5	954 143	6.5

Zdroj: Sčítání lidu 1921 a 1930

Z uvedené tabulky Tab.15 je patrná geografická diferenciacie sledovaného jevu, tedy vnitřní migrace. Podkarpatská Rus je v rámci celé republiky regionem výrazně zemědělským. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku pokročila diferenciacie oblastí na imigrační a emigrační do té míry, že zde pozorujeme mnohem ostřeji vyjádřené krajinné rozdíly, nežli na východě republiky. Imigrační oblasti jsou zde soustředěny v severní a severovýchodní části země, migracemi získávají především větší města a průmyslové či hornické oblasti s malým územním rozsahem, ale s velkou hustotou obyvatelstva. Naproti tomu vykazují oblasti převážně zemědělské značné migrační ztráty, v okresech s pasivní migrační bilancí převládají navíc mezi přistěhovalci ti, kteří přišli z blízka, tj. z jiných obcí téhož politického okresu. Tento trend je patrný i na Podkarpatské Rusi. Více než ¾ obyvatel bylo při censech (a to jak v roce 1921, tak i v roce 1930) sečteno v obci svého narození, zatímco v celorepublikovém průměru dosahoval tento ukazatel pouhých 58,3, resp. 55,6 %. Až politické osvobození a omezení zahraniční emigrace způsobilo zesílení vnitřních migrací, které jsou výrazně silnější v jižních nížinných oblastech, ty pak stěhováním získávaly. Podkarpatská Rus vykazuje pasivní migrační bilanci; v celku je zdejší vnitrostátní migrační mobilita nepatrná. I přes výše uvedená fakta je emigrace do zahraničí faktorem významnějším.

Mnichovským diktátem, vídeňskou arbitráží a dalšími politickými změnami ukončila svou existenci „první republika“ a s tím zároveň přestala být Podkarpatská Rus součástí Československa. Oficiálně Československá republika ztratila Podkarpatskou Rus smlouvou z 29. června 1945.

5.9 Regionální diferenciacie

Území Podkarpatské Rusi, stejně jako Slovenska, bylo stanovené mírovou smlouvou z Trianonu. Hranice však nezůstaly po celé sledované období stejné, 4. května 1921 byly na základě uzavřených smluv odevzdány 4 obce Rumunsku (Bočkov, Komlóš, Suchý Potok a Velká Ternavka – celkem 4 367 obyvatel) a 1 obec Maďarsku; naopak pod správu Podkarpatské Rusi (ČSR) přešly od Rumunska 3 nové obce (Aklí, Fertosalmás a Velký Palad – dohromady 2 544 obyvatel).

Ani správní členění nezůstalo v čase neměnné. Pro statistické účely bylo v době 1919 až 1921 využíváno 22 správních okresů (tj. 19 politických okresů a 3 samosprávná města, tedy města se zvláštním statutem, resp. magistrátem), v období mezi sčítáními 1921 a 1930 16 okresů a po sčítání lidu v roce 1930 jsou data členěna za 14 administrativních jednotek²² (tj. 12 politických okresů a 2 samosprávná města)²³.

Podrobné mapy jednotlivých správních členění podle níže uvedené tabulky Tab. 16 naleznete v příloze.

Tab. 16: Územní členění Podkarpatské Rusi v letech 1919 až 1938

1919-1921	1921-1930	1930-1938
22	počet správních okresů 16	14
Berehovo, město	Berehovo	Berehovo
Berehovo, venkov		
Berezný, Velký	Berezný, Velký	Berezný, Velký
Bočkov, Velký		
Dovhé		
Chust	Chust	Chust
Iršava	Iršava	Iršava
Kosino		
Mukačevo, město	Mukačevo, městský okres	Mukačevo, městský okres
Mukačevo, venkov	Mukačevo, venkovský okres	Mukačevo, venkovský okres
Perečín	Perečín	Perečín
Rachov	Rachov	Rachov
Rosvegovo		
Seredné		
Sevjjuš	Sevjjuš	Sevjjuš
Svaljava	Svaljava	Svaljava
Ťačovo	Ťačovo	Ťačovo
Teresva	Teresva	
Užhorod, město	Užhorod, městský okres	Užhorod, městský okres
Užhorod, venkov	Užhorod, venkovský okres	Užhorod, venkovský okres
Verecky, Nižní	Verecky, Nižní	
Volové	Volové	Volové

Zdroj: Sčítání lidu 1921, 1930

²² konkrétně v Tab. 16.

²³ Toto územní členění je důsledkem zákona z roku 1927, kterým byla územní organizace celé Československé republiky definitivně stanovena. Bylo zrušeno původní rozdělení na 21 žup, místo toho stanoveny jen 4 správní zemské obvody – země Česká, Moravskoslezská, Slovenská a Podkarpatoruská. Dál se území státu dělí na 237 politických okresů a 15 734 politických obcí. Na rovnocenné úrovni s politickými okresy jsou stanovena města se zvláštním statutem, resp. s magistrátem. Neodpovídají požadavku stejnorodosti – jsou to Praha, Brno, a další, ale i malá města jako Mukačevo či Užhorod.

Kapitola 6

6 Populační vývoj na Podkarpatské Rusi v letech 1945 až 1991

Po druhé světové válce se Podkarpatská Rus stala součástí Sovětského svazu – více v kapitole Historické souvislosti. Populačnímu vývoji po rozpadu Sovětského svazu a začlenění oblasti do Ukrajinské republiky bude věnována příští kapitola.

V zadaném období proběhla 2 sčítání lidu²⁴, a to v letech 1959 a 1970, data za ostatní roky jsou z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu.

6.1 Získání dat

Demografická a ostatní statistická data za tuto časovou etapu se sháněla komplikovanějším způsobem než za období předchozí. V České republice se mi nepodařilo objevit žádný zdroj, ze kterého bych mohla čerpat (Slovanská knihovna Národní knihovny v Praze, Společnost Rusínů a přátel Podkarpatské Rusi, osobní kontakt s p. Ivanem Popem – autorem řady publikací o Podkarpatské Rusi), bylo tedy nutno obrátit se na ukrajinskou či ruskou stranu. Na ministerstvu vnitra - odboru archivní správy - jsem získala kontakt na Státní archiv podkarpatského regionu v Užhorodu²⁵. Bohužel elektronická či telefonní domluva s ředitelem archivu, panem M.V.Deleganem, nebyla prakticky možná, bylo tedy nutné dojet na Ukrajinu osobně.

²⁴ Всесоюзный перепись населения

²⁵ Государственный архив Закарпатской области Ужгород

Obr. 4: Badatelna Státního archivu podkarpatského regionu, Užhorod, červen 2004

Foto: Petr Gallo

Cesta se uskutečnila v červnu 2004. V archivu jsem strávila týden vyhledáváním v archivních knihách a vypisování dokumentů, o které bych měla zájem. Domnívala jsem se, že rovnou dostanu do ruky fotokopie vybraných textů, bohužel nefungoval kopírovací stroj a bylo mi přislíbeno zaslání dokumentů poštou. Čekala jsem rok. Během této doby jsem na Ukrajinu do archivu nescetněkrát telefonovala, pokoušela se zásilku urgovat, došlo dokonce i na osobní setkání s ředitelem archivu na konferenci v Praze. Balíček s kopiemi textů, ač ne s úplně všemi, mi nakonec (společně s fakturou) přišel.

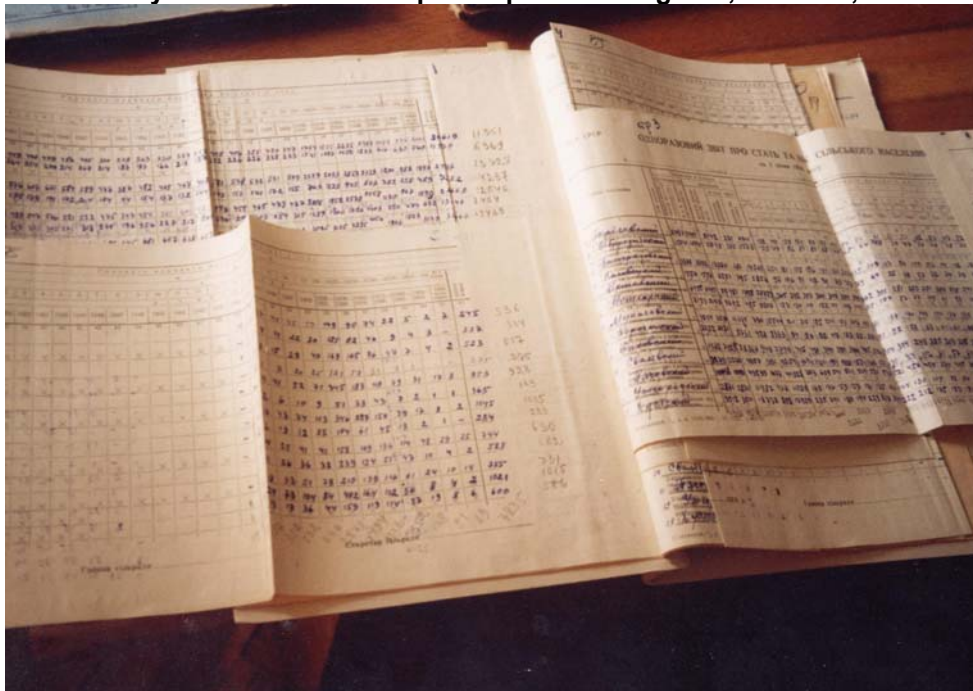
Obr. 5: Dokumenty ve Státním archivu podkarpatského regionu, Užhorod, červen 2004

Foto: Petr Gallo

Tímto popisem jsem chtěla nejen ukázat „nesnadnost“ získávání informací, ale předem i omluvit případnou nekompletnost řad dat. Po absolvované anabázi jsem již neměla odvahu chybějící texty urgovat. Získané informace jsem setřídila do časových řad, textem v této kapitole se pokouším o jejich analýzu.

Prezentovány jsou často jen základní ukazatele. Bohužel jsem nezískala přístup k primárním datům, ale k již zpracovaným výsledným analýzám, popisům a výstupům, kde byly výpočty již provedeny, aniž by byla jakkoli uvedena počáteční zdrojová data.

Jak již bylo uvedeno výše, veškerá data, tabulky a grafy v této kapitole pocházejí z dat a dokumentů získaných ve Státním archivu podkarpatského regionu v Užhorodu.

6.2 Celkový počet obyvatel

K 15. lednu 1959 (Sčítání lidu) bylo na Podkarpatské Rusi sečteno 920 173 obyvatel (z toho 438 345 mužů a 481 828 žen). Počet obyvatel oblasti poměrně rychle narůstá (na počátku roku 1961 je jejich počet již 966 000), což je způsobeno poměrně vysokou mírou porodnosti (i když ne konstantě po celou dobu – viz. Graf 8) a snižováním úrovně úmrtnosti. Při sčítání lidu 1971 bylo zjištěno, že počet obyvatel oblasti překročil už 1 000 000 osob, což představuje zvýšení počtu obyvatel mezi jednotlivými cenzy o 137 000.

Oproti předchozí době došlo ke změně regionálního členění, bohužel v období do r. 1990 se tak událo ještě několikrát. Nešetkala jsem se vůbec s žádnou literaturou či informacemi, jež by se těmito změnami zabývala podrobněji. Ze získaných dokumentů však vyplývá, že např. v roce 1964 až 1965 došlo ke zrušení regionů V. Berežňanský a Volovecký a jejich území bylo rozděleno mezi regiony Perečín a Svaljava. Zajímavé ale ovšem je, že tato změna se projevila jen v některých statistikách (porodnost a úmrtnost) a navíc jen dočasně.

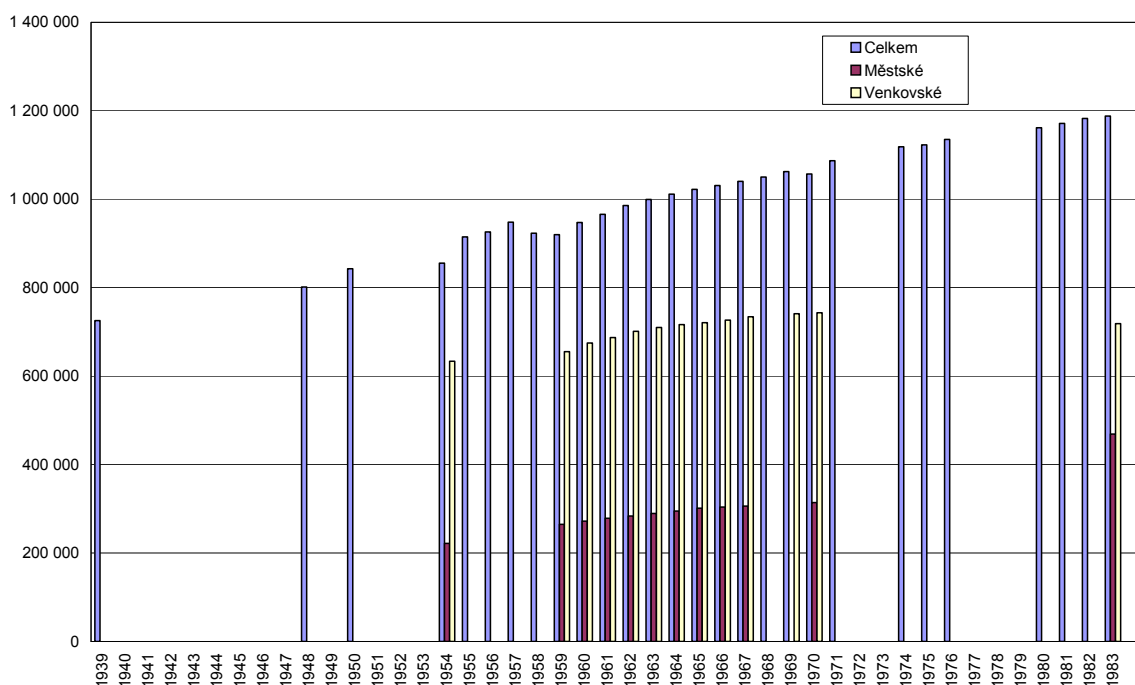
Jednotlivé regiony jsou uvedeny v Tab. 17, společně s podíly městských a venkovských obyvatel.

Tab. 17: Zastoupení městského a venkovského obyvatelstva v regionech, 1965

	Název	Městské obyvatelstvo v %	Venkovské obyvatelstvo v %
Regiony	Berehovský	34,5	65,5
	V. Berezňanský	10	90
	Volovecký	16,6	83,4
	Vinohradovský	28,9	71,1
	Iršavský	6,1	93,9
	Mežhorský	15,4	84,6
	Mukačevský		100
	Perečinský	13,4	86,6
	Rachovský	41,5	58,5
	Svaljavský	32,4	67,6
	Tjačevský	26	74
	Užhorodský	8,2	91,8
	Chustský	22,6	77,4
Města	m. Užhorod	100	
	m. Mukačevo	100	
Podkarpatská Rus celkem		28,8	71,2

Zdroj: Tabulky a texty získané v ukrajinském archivu

Graf 5: Počet obyvatel Podkarpatské Rusi, celkový počet, městské a venkovské obyvatelstvo, 1939 - 1963

Zdroj: Sčítání lidu v letech 1959 a 1970, data za ostatní roky jsou z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Jak je z grafu Graf 5 patrné (i přes absenci některých údajů), počet obyvatel oblasti až do roku 1983 kontinuálně narůstal. Na začátku období, v roce 1948 zde žilo

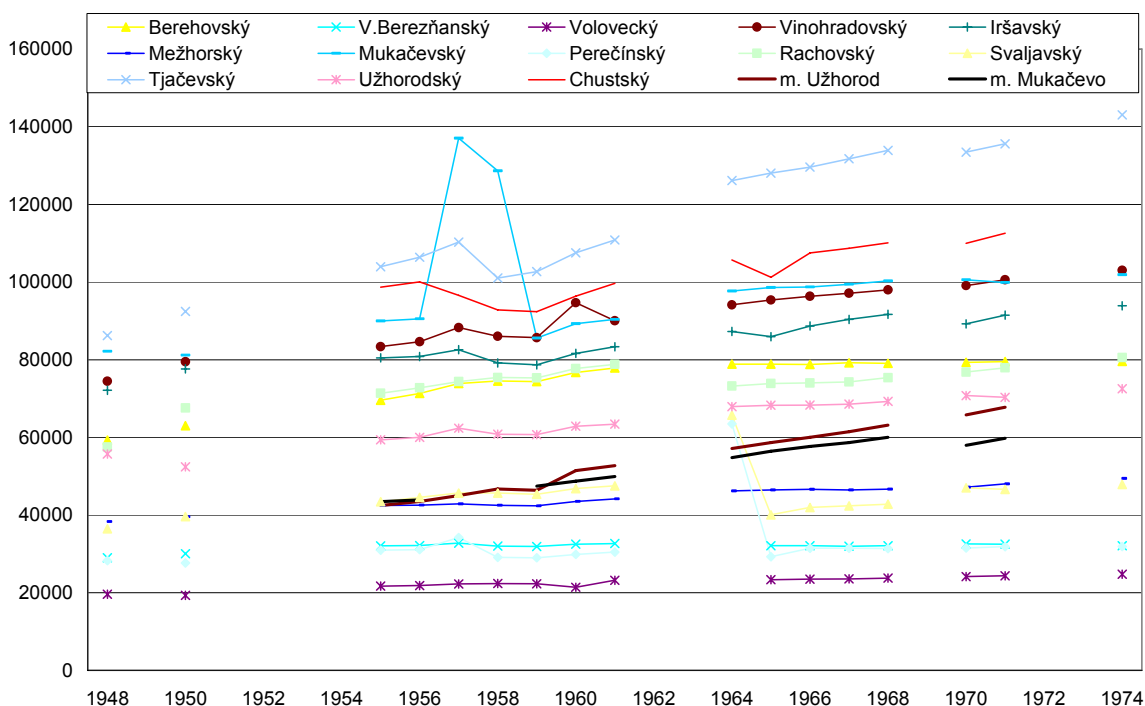
přibližně 800 tis. obyvatel (v roce 1939 je zaznamenán počet 725 tis.) a na konci, tedy v roce 1983 je to již 1 187 tisíc osob.

Přírůstek obyvatelstva je regionálně nerovnoměrný - z tohoto pohledu je rozhodně zajímavé rozdělení tohoto nárůstu mezi obyvatelstvo venkovského a městského typu v jednotlivých regionech. Počet obyvatel ve venkovských oblastech spíše stagnoval, zatímco ve městech rostl (viz. Graf 5 – zejména změna v období mezi roky 1970 a 1983).

Základní trendy by mohly být dobře viditelné z grafu Graf 6, i když na první pohled zaujmou zejména 2 výrazné výkyvy. Tyto „anomalie“ jsou zapříčiněny administrativními změnami, které statistika dočasně promítla do svých materiálů:

1. V letech 1957 a 1958 nebyla sledována zvlášť data za město Mukačevo, ale tato oblast byla zahrnuta do Mukačevského regionu.
2. V roce 1964 nebyla zaznamenána data za regiony V. Berezňanský a Volovecký, tyto údaje byly započteny k regionům Perečinský a Svaljavský.

Graf 6: Počet obyvatel v jednotlivých regionech Podkarpatské Rusi, 1948 - 1974

Zdroj: Sčítání lidu v letech 1959 a 1970, data za ostatní roky jsou z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Obecně však můžeme konstatovat, že žádná z oblastí za období jako celek nezaznamenala pokles počtu obyvatel, i když meziroční výkyvy/poklesy na grafu pozorovat můžeme. Zatímco ve městech Mukačevo a Užhorod narostl počet obyvatel mezi roky 1948 a 1975 téměř na dvojnásobek (z 36 875 na 68 079, resp. z 38 811 na 75 780), v řadě dalších regionů, a to zejména těch, které jsou umístěny v horských či podhorských oblastech – Svaljavský, Perečinský, Mezhorský, Volovecký, V. Berezňanský region – nedošlo k nárůstu obyvatel v tak významné míře. U posledně jmenovaného byl dokonce zaznamenán mezi cenzy v letech 1959 a 1970 pokles počtu

venkovského obyvatelstva, absolutně o 700 osob, což představuje -2,4 %. Důvody jsou:

1. Přejít vesnického obyvatelstva do měst – za prací, za studiem, příznivějšími sociálními podmínkami.
2. Odchod obyvatel z oblastí s méně příznivým klimatem a těžšími životními podmínkami.

Velký nárůst počtu obyvatel lze vyzorovat i u Tjačevského regionu, kde vzrostl během necelých třiceti let z 80 tisíc osob na více než 144 tisíc. Oblast leží v úrodné nížině řeky Tisy, po druhé světové válce se postupně stává významnou zemědělskou i průmyslovou oblastí.

6.3 Struktura obyvatel dle pohlaví a věku

Celkem je v populaci zastoupeno 47,8 % mužů a 52,2 % žen, tzn. že na 100 žen připadá 92 osob opačného pohlaví. Při porovnání s průměrem za celou Ukrajinou republiku (83 mužů na 100 žen) je poměrně zajímavé, že v regionu je podíl mužů tak vysoký. Chlapců se rodí více než dívek (viz. sekundární index maskulinity – u většiny populací je tento jev naprosto standardní), ale současně mají ve všech věkových skupinách horší úmrtnostní podmínky. Např. ve věku do 4 let byla v roce 1968 hmů 0,62, z toho 0,32 chlapců a 0,3 dívek. Ve věkové skupině 30 až 39 let byla 0,31 (v tom 0,2 mužů a 0,11 žen). Celkem byla hmů v daném roce 7,4 (v tom 4 mužů a 3,4 žen).

V produktivním věku (20-49 let) připadalo v roce 1970 na 1000 žen 870 mužů²⁶. S rostoucím věkem pak počet mužů v populaci rychle klesá. Ve věkové skupině 50-59 let jich bylo v poměru ke 100 ženám jen 58, ve skupině nad 60 let věku již pouze 50.

Vzhledem k celkovému zlepšení úmrtnostních poměrů a poklesu úrovně úmrtnosti v mladších věkových skupinách, byl zaznamenán nárůst střední délky života, a to na 67 let u mužů a 75 let u žen.

6.4 Městské a venkovské obyvatelstvo

Rozdělení obyvatelstva na městské a venkovské se uskutečňuje podle platného administrativně-regionálního uspořádání. Některé venkovské oblasti se však mezi roky 1959 a 1970 (kdy byla uskutečněna sčítání lidu), díky svému socio-ekonomickému vývoji (zaměstnanost ve službách, úroveň vzdělání, výše příjmů, zlepšení životní úrovně, apod.) zařadily do kategorie oblastí městských, ve statistice však stále figurovaly v kategorii venkovské.

Přes výše uvedený fakt statistiky zaznamenaly, že početní stav městského obyvatelstva vzrostl mezi roky 1959 a 1970 o 55 000 osob, tj. o 21 %. Přibližně polovina z tohoto nárůstu byla uskutečněna ve městech Užhorod a Mukačevo. Výrazný nárůst městského obyvatelstva zaznamenala Svaljavská oblast (1,4×).

²⁶ Index maskulinity

Podíl městského obyvatelstva na celkovém počtu obyvatel vzrostl v roce 1970 na 29,7 %, zatímco v roce 1959 byl o 1,5 % nižší. V porovnání s průměrem za celou Ukrajinskou republiku (55 %) je však stále velice nízký.

Početní stavy městského obyvatelstva nenarůstají díky příznivému přirozenému přírůstku, ale zejména díky migraci. Ve venkovských regionech je situace naprosto opačná. V letech 1960 až 1966 např. narostl počet obyvatel v oblasti o 10 %, z čehož ve městech představoval nárůst o 12 % a ve venkovských oblastech 9 %.

Centrem regionu je město Užhorod. V místních podnicích a úřadech je zaměstnáno 52 000 osob, celkem zde žije 40 000 osob v produktivním věku.

V obcích a osadách ležících v blízkosti města (Dravco, Gorjani, Něvicke, Kamjanicja, Oněkovco, Domaninco, Starožnicja) žije 12 000 obyvatel, kteří jsou k potřebám statistiky zařazeni do kategorie venkovské obyvatelstvo; z větší části ale de facto tvoří zástavbou s městem jeden celek a většina praceschopného obyvatelstva je v Užhorodu i zaměstnána.

Obdobná situace platí i v dalších velkých městech a centrech oblasti.

Počet obyvatel venkovských oblastí vzrostl během intercenzálního období (1959 – 1970) absolutně o 82 000, což představuje relativní nárůst o 12 %.

6.5 Úroveň vzdělanosti obyvatelstva

Pro všechny děti platí na Podkarpatské Rusi povinná školní docházka. V poválečném období byl na systém vzdělávání kladen poměrně velký význam. V získaných materiálech je uváděno, že dle SL z roku 1921 bylo na Podkarpatské Rusi 25 % mužů a 37 % žen negramotných. Data ze SL 1959 již uvádějí, že ve věku 9 až 49 let je 99,3 % gramotných, přičemž nejsou významné rozdíly mezi obyvateli ve městě a na venkově, příp. mezi muži a ženami.

Orgány státní správy se snažily o nárůst počtu sedmiletých a středních škol, což se dle uvedených dat (až neuvěřitelně) poměrně dařilo.

Tab. 18: Počty obecných škol (tj. střední a sedmileté školy), studentů a pedagogů v nich po roce 1945

Rok	Počet obecných škol (tj. střední a sedmileté školy)	Počet studentů	Počet pedagogů
1945	199	3 854	3 660
1950	372	47 329	6 280
1956	434	57 633	8 361
1957	440	59 449	8 770
Nárůst mezi lety 1945 a 1957	2,21 ×	15,42 ×	2,39 ×

Zdroj: Sčítání lidu v letech 1959 a 1970, data za ostatní roky jsou z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Z výše uvedené tabulky Tab. 18 je názorně patrné, že skokový vývoj zaznamenal zejména počet studentů. Vzhledem k tomu, že počet pedagogů již takto významně nenarostl, je možné usuzovat, že kvalita vzdělání významně ustupovala do pozadí ve prospěch jeho masového rozšíření. Na druhou stranu je třeba pozastavit se nad

údajem o počtu studentů v r. 1945. Je otázka, zda je vůbec relevantní jej uvádět, neboť je jasné, že ve školním roce, kdy skončila 2. světová válka, nebyly ve školách všechny ročníky plně zaplněny.

Ve sledovaném období bylo obvyklé porovnávat vše s plánem, sledovat jeho plnění a vyhodnocovat účinky přijatých opatření. Ani v této oblasti se tomu není možné vyhnout. Dovolím si tedy jen na okraj uvést, že naplánované počty studentů na konci 50. let byly v oblasti plněny na 100,2 %, z toho ve městských oblastech na takřka 110 %, zatímco na venkově byla úroveň pod plánem na 97 %.

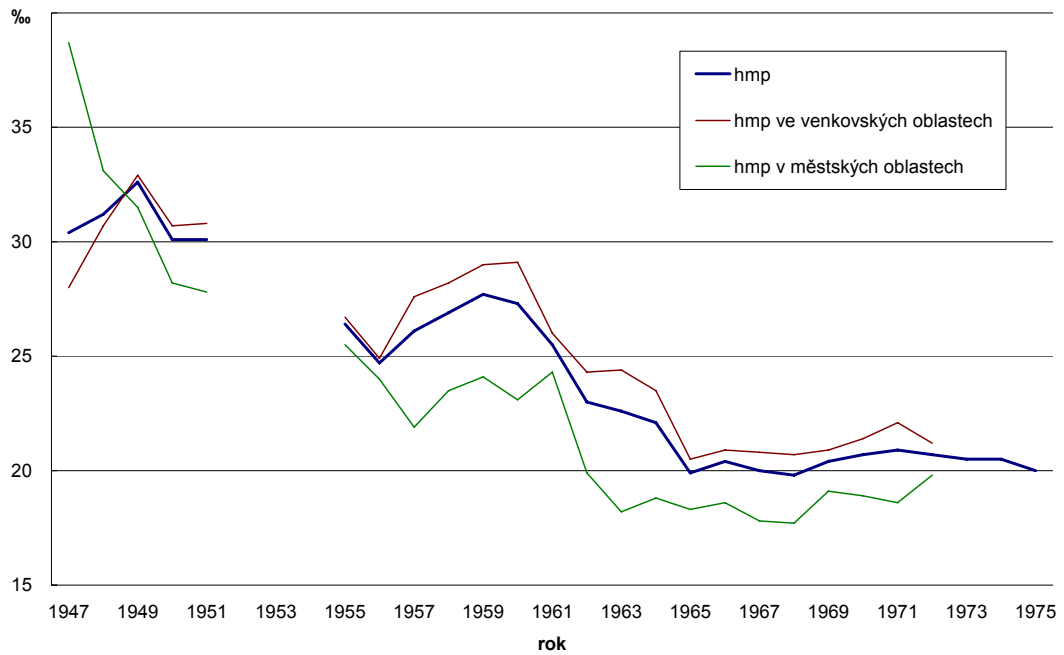
Např. ve školním roce 1956/57 studovalo na Užhorodské státní univerzitě 4 089 studentů, z nichž 353 ukončilo v tomto roce úspěšně studium v řadě různých oborů – medicína, historie, biologie, chemie, matematika s fyzikou, atd. Kromě univerzity bylo možné ještě navštěvovat 12 středních škol se specifickým zaměřením (3 lékařské a pedagogické, hudební, umělecké školy, 6 technicky orientovaných).

V systému základního školství se v roce 1970 vzdělávalo 220 000 dětí. V období 1959 až 1970 byl zaznamenán viditelný nárůst úrovně vzdělanosti obyvatelstva. Ukazatel vzdělanosti - počet osob s vyšším vzděláním na 100 obyvatel – vzrostl ze 17 na 31. Počet studentů státní univerzity v Užhorodě a středních odborných škol se za 11 let zdvojnásobil.

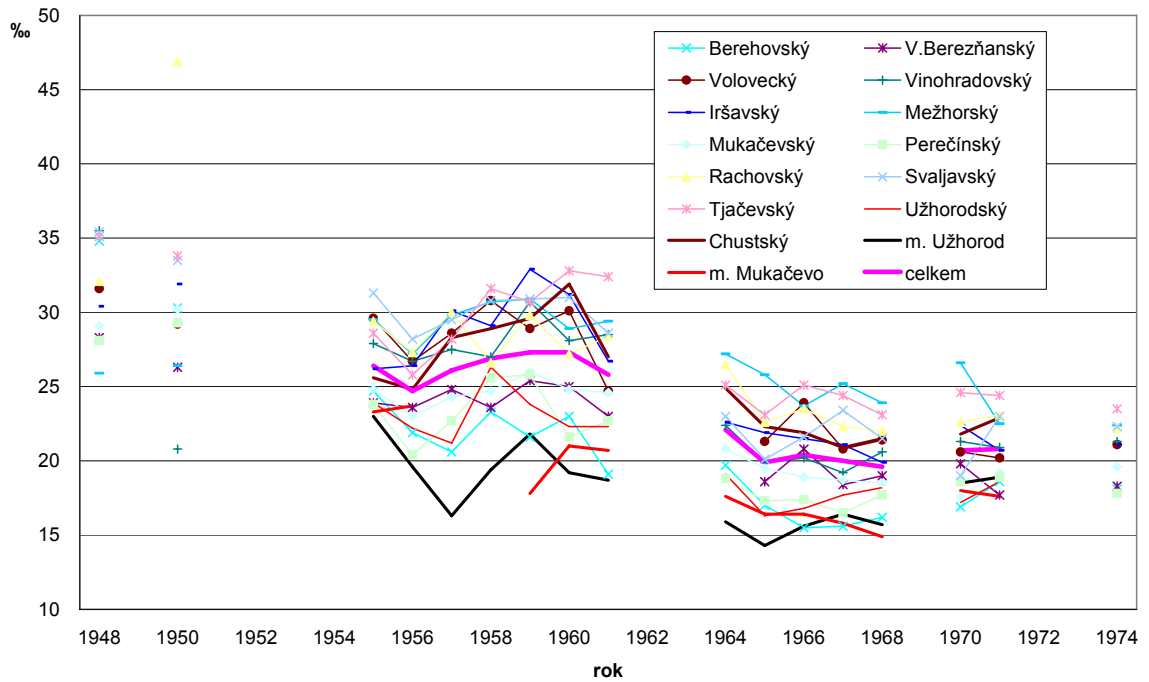
6.6 Porodnost

Celkový počet narozených dětí se v období mezi lety 1947 až 1952 pohyboval na úrovni kolem 25 tisíc, následně došlo krátkodobě k poklesu na úroveň kolem 23 tisíc a po roce 1957 se absolutní počet opět vrátil na přibližně stejnou úroveň. Další pokles, tentokrát trvalý, byl zaznamenán v 60. a 70. letech.

Hrubá míra porodnosti (počet narozených dětí na 1 000 obyvatel) se v daném období, stejně jako v celé Ukrajinské RSR snižuje. V roce 1950 byla Podkarpatské Rusi 30,7 ‰, v roce 1969 to bylo již jen 20,4 ‰. Situace v Ukrajinské RSR je obdobná, zde nastal pokles z úrovně 22,8 v roce 1950 na 14,7 v roce 1969.

Graf 7: Hrubá míra porodnosti v ‰, 1947-1975, venkovské a městské obyvatelstvo

Zdroj: Sčítání lidu v letech 1959 a 1970, data za ostatní roky jsou z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Graf 8: Hrubá míra porodnosti v ‰, 1948-1975, jednotlivé regiony

Zdroj: Sčítání lidu v letech 1959 a 1970, data za ostatní roky jsou z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

6.7 Úmrtnost

Za Sovětské éry se ukazatele úmrtnosti obyvatelstva významně zlepšily. Míra úmrtnosti v oblasti v porovnání s předválečným obdobím poklesla na méně než polovinu. Zajímavé je, že i v rámci celé Ukrajinské RSR patří úmrtnost v oblasti k nižším, pro celou republiku byla hmú v roce 1969 8,6 ‰. Od konce 60. let je však možné sledovat nárůst tohoto ukazatele. Co jej mohlo způsobit? Z pohledu příčin úmrtí narůstají významně faktory civilizačních chorob a jak bude uvedeno níže, zhoršují se úmrtnostní poměry osob v produktivním věku.

Tab. 19: Hrubá míra úmrtnosti v letech 1935 až 1969, v ‰

Rok	HMÚ celkem	hmú městské obyvatelstvo	hmú venkovské obyvatelstvo
1935	17,0		
1948	14,0	14,1	14,0
1950	11,3	10,1	11,6
1960	6,9	7,5	6,6
1961	6,9	7,5	6,7
1962	7,4	7,3	7,4
1963	6,5	6,4	7,0
1964	6,6	6,1	6,8
1965	7,1	6,5	7,4
1966	6,9	6,3	7,1
1967	7,3	6,9	7,5
1968	7,1	6,5	7,4
1969	7,6	7,1	7,8
1970	8,0	7,7	8,2
1973	8,2	7,9	8,4
1975	8,8		
1980	9,2		
1981	9,3		
1983	9,3		
1984	9,7		

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Regionálně je možné vyčlenit regiony s nejvyšší a nejnižší hrubou mírou úmrtnosti. Ač je tento ukazatel již zřejmě ovlivněn věkovou strukturou v jednotlivých regionech, můžeme se pokusit stanovit regiony s nejhoršími a nejlepšími úmrtnostními podmínkami (hmú) v roce 1969:

Perečinský	9,8
V. Berezňanský	9,2
Berehovský	8,7
Tjačevský	6,4
Volovecký	6,8
m. Užhorod	6,8

V porovnání s rokem 1958 je hrubá míra úmrtnosti v roce 1969 např. ve Volovecké oblasti na úrovni 83 % (1958 = 100 %).

Zlepšování míry úmrtnosti je přičítáno zejména významnému snížení úrovně úmrtnosti dětské. V 50. letech zemřelo ve věku do 1 roku ještě 8 % ze všech narozených dětí, v řadě venkovských osad představuje kojenecká úmrtnost polovinu všech zemřelých. Významná byla rozhodně i úmrtnost dětí starších, a to jak v předškolním, tak školním věku. Je to způsobeno zejména tím, že zdravotnická péče je koncentrována do několika velkých lékařských ústavů, které jsou ze vzdálených regionů obtížně dostupné. V oblasti je nedostatek zdravotnického personálu, který by mohl zkvalitnit péči o děti a tím bojovat proti vysoké úmrtnosti. Nejčastější příčinou úmrtí je u dětí zápal plic a komplikace související s onemocněním černým kašlem.

V porovnání s předválečným obdobím klesl do roku 1969 počet zemřelých dětí na 1 000 narozených 8× na úroveň 22 dětí. Tento fakt je přičítán zejména zkvalitnění péče a vybudování specializovaných menších lékařských pracovišť, namísto obrovských centralizovaných nemocnic. I přesto je tento ukazatel nejvyšší v rámci celé Ukrajinské RSR, kde v roce 1969 byla kú 18,4 ‰. Zlepšující trend pokračoval i nadále. V roce 1983 zemřelo na 1 000 narozených 15,4 dětí, přičemž ve venkovských oblastech to představovalo 14,6 ‰ a ve městských 16,8 ‰. Na první pohled nečekaně se tedy ukazují úmrtnostní poměry ve městech horší než mimo ně. Logické vysvětlení je však nasnadě – porodnice jsou soustředěny právě ve větších městech, která slouží jako centra pro celou spádovou oblast.

Regionálně (viz. Graf 9) je kojenecká úmrtnost v roce 1983 nejnižší v Chustské oblasti (11,3 ‰), zatímco opačného pólu dosahuje v Rachovském kraji (18,9), stejně jako v samotném městě Rachově (37,4 ‰), městských obvodech okresu Velký Berezňanský (36,4 ‰). Ze sezónního pohledu vyplývá, že nejvíce úmrtí do 1 roku věku je registrováno v jarním a zimním období (celkem více než 57 % všech úmrtí), u dětí zemřelých do 1 měsíce od narození je riziko zimy a jara ještě názornější (32, resp. 26,5 % ze všech zemřelých). Z celkového počtu zemřelých do 1 roku (355 dětí) zemřelo v roce 1983 v prvních 27 dnech života 36 % (128 dětí). Míra úmrtnosti osob mužského pohlaví je obecně vyšší, jak ukazuje následující tabulka Tab. 20.

Tab. 20: Poměr zemřelých chlapců a dívek

Rok	Kvocient kojenecké úmrtnosti v ‰ dle pohlaví		Na 100 zemřelých dívek zemřelo chlapců
	Chlapci	Dívky	
1975	22,9	20,3	112
1980	21,6	16,2	133
1982	17,9	13,4	134
1983	18,5	12,2	151

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Dle příčin úmrtí – rok 1983 – rozhodně převažují nemoci dýchací soustavy (zejména pneumonie²⁷ – 52,4 % všech zemřelých z této příčiny), poruchy vzniklé v prenatálním období²⁸ a vrozené vady / anomálie (příčina úmrtí pro 20 % všech zemřelých do 1 roku). Posledně jmenovaná příčina má však podíl na zemřelých s postupem času stále nižší, úmrtí dítěte (plodu) v tomto období totiž úzce souvisí se stavem a chováním matky v těhotenství a krátce po porodu (riziková je např. těžká fyzická práce, alkoholismus matek²⁹). Nejčastějšími příčinami prenatální úmrtnosti tedy je:

- poškození plodu,
- vrozené poškození novorozence,
- komplikace v těhotenství u matek,
- komplikace při porodu, asfyxie³⁰,
- vrozené anomálie,
- problémy s placentou či pupeční šňůrou.

Mnohem vyšší úroveň úmrtnosti je také u dětí nedonošených, které představují 29 % v počtu všech mrtvorozených a 39,6 % v počtu zemřelých dětí do 6. dne po porodu. Počet předčasných porodů se pohybuje na úrovni 62 předčasných na 1 000 standardních porodů.

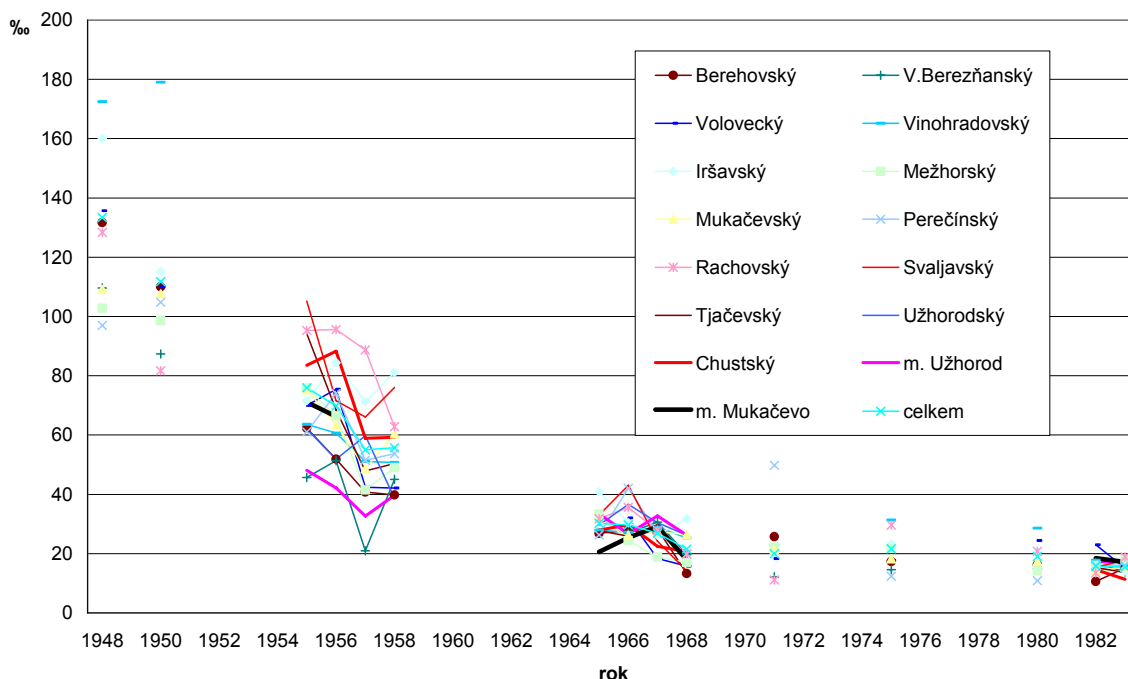
Zvyšující se počet odborného personálu a zkvalitňování jeho znalostí a dovedností, minimalizace počtu domácích porodů, upřednostňování porodů v odborných lékařských zařízeních, nárůstu počtu lůžek pro těhotné a rodící ženy, vznik specializovaných dětských nemocnic a stacionářů – to vše významně snižuje riziko úmrtí a způsobuje tedy pokles úrovně kojenecké i dětské úmrtnosti.

²⁷ Pneumonie je lékařský termín pro zápal plic.

²⁸ Tj. od 28. týden těhotenství až do 168 hodin života)

²⁹ Každoročně narůstá počet žen – alkoholiček. Na konci roku 1983 jich bylo zaznamenáno 2 200, tj. o 10,8 % více než v roce předchozím.

³⁰ Tj. dušení způsobené nedostatkem vzduchu, např. ucpáním dýchacích cest.

Graf 9: Kvocient kojenecké úmrtnosti v ‰, 1948 – 1983, jednotlivé regiony Podkarpatské Rusi

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Obecně platí, že úroveň úmrtnosti mužů převyšuje úroveň žen ve všech věkových skupinách. Např. v roce 1984 byla míra úmrtnosti dle pohlaví a věku (ukazatel porovnávající počet zemřelých na počet žijících osob daného pohlaví a věku) u mužů celkem o 28,4 % vyšší než u žen, v produktivním věku byl rozdíl ještě významnější. Vysoká úroveň úmrtnosti je připisována zejména výraznějším sklonům k rizikovému chování, alkoholismu, kuřáckým zlovykům a častějším kontaktům s nebezpečnými situacemi (úrazy, otravy, nešťastné náhody, apod.)

Úroveň úmrtnosti obyvatel v produktivním věku (muži 15 – 59, ženy 15 – 54) se po druhé světové válce neustále zvyšovala; toto tvrzení je ovšem opět nutno brát „s rezervou“, neboť i v tomto případě může být silně ovlivněn věkovou strukturou. Hrubá míra úmrtnosti obyvatelstva v produktivním věku má časovou souslednost 1,81 ‰ (1970), 1,97 ‰ (1975), 2,39 ‰ (1980), 2,56 ‰ (1984). V absolutních počtech narostl počet zemřelých v produktivním věku mezi lety 1970 a 1984 o 1 200 osob. Z hlediska příčin úmrtí jsou pak u mužů v produktivním věku rizikovým faktorem zejména nemoci oběhové soustavy, nešťastné náhody a otravy. U žen hrají rozhodující roli také nemoci oběhové soustavy (i když v několikanásobně nižší míře) a novotvary. Obyvatelstvo produktivního věku vykazuje mnohem horší úmrtnostní poměry ve venkovských oblastech než-li ve městských.

Z pohledu příčin úmrtí³¹ se snižuje úmrtnost na těžké nemoci jako je např. TBC. V porovnání s předválečnými daty je nižší přibližně desetkrát. Počet zemřelých na

³¹ Do roku 2005 byla používána 9. revize mezinárodní klasifikace nemocí - Международной классификатор болезней (МКБ) 9-го пересмотра

infekční a parazitární choroby (např. tyfus) pokles de facto na nulovou úroveň. Stejně tak se méně fatálními staly nemoci dýchací a trávicí soustavy.

Oproti tomu narůstá úroveň úmrtnosti zejména na srdečně–cévní choroby, nemoci oběhové soustavy a zhoubné nádory; na konci 50. let představoval podíl zemřelých na nemoci oběhové soustavy přibližně 29 %, zatímco v roce 1971 je tento podíl již 49,5 %. Příčina smrti „novotvary, nádory“ byla v roce 1948 uvedena u 2,0 % zemřelých, zatímco o 25 let později již představovala 10,5 % všech úmrtí. Ač ne absolutně, ale na relativní úrovni, byl zaznamenán dvojnásobný nárůst i u příčiny „nešťastné náhody, otravy a úrazy“.

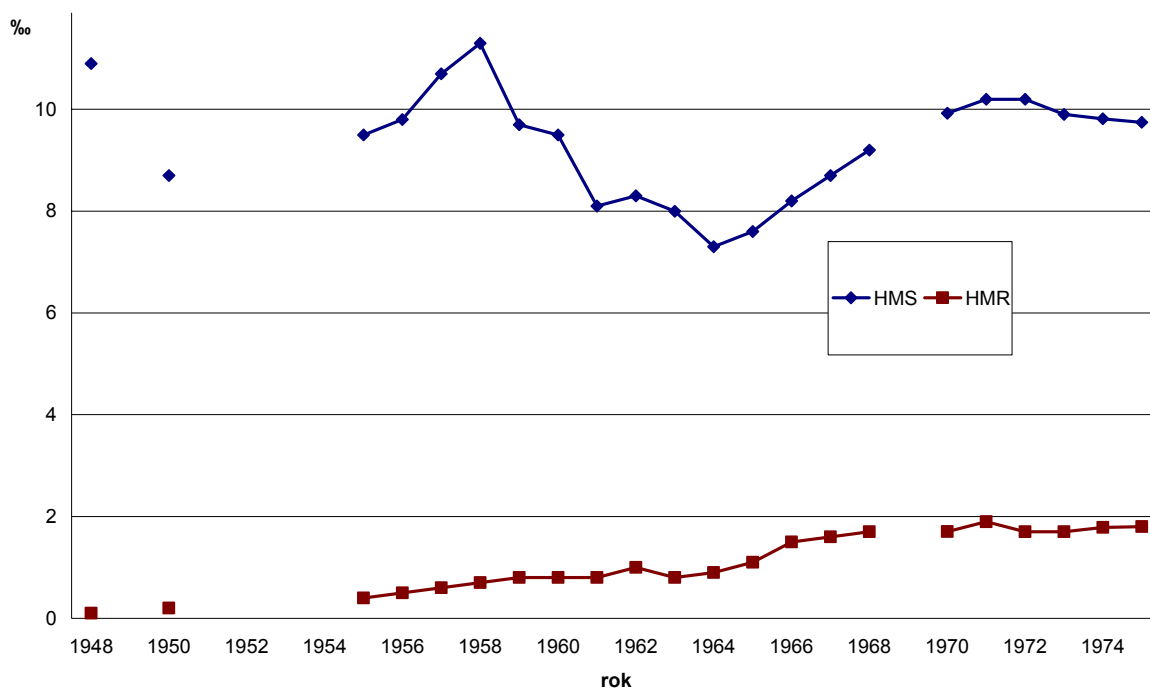
Zajímavé je i sledování statistik pracovní neschopnosti. U těchto ukazatelů neznám bohužel žádné podrobnosti o získávání dat, nicméně je možné sledovat ho ve srovnání s průměrem za celou zem. Průměrná doba trvání pracovní neschopnosti byla v roce 1969 29 dní, zatímco celorepublikový průměr byl o 7 dní nižší. Celkové ztráty z důvodu pracovní neschopnosti byly vyčísleny na 23 100 pracovních dní. K tomu je ještě nutno vyčíslit počet osob, které se vlivem pracovního úrazu staly invalidními – v roce 1969 jich bylo 142.

6.8 Sňatečnost a rozvodovost

Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi se vyznačuje spíše tradičním chováním a kladením důrazu na význam rodiny a právoplatně uzavřených sňatků. To je možné doložit i daty z grafu Graf 10, který poukazuje na poměrně vysoký počet uzavíraných sňatků a nízkou, ač rostoucí hrubou míru rozvodovosti³². Občané jsou za sňatkuschné považováni od věku šestnácti let.

³² Hrubá míra rozvodovosti - ukazatel definovaný jako počet sňatků připadajících na 1 000 obyvatel středního stavu ve sledovaném časovém období.

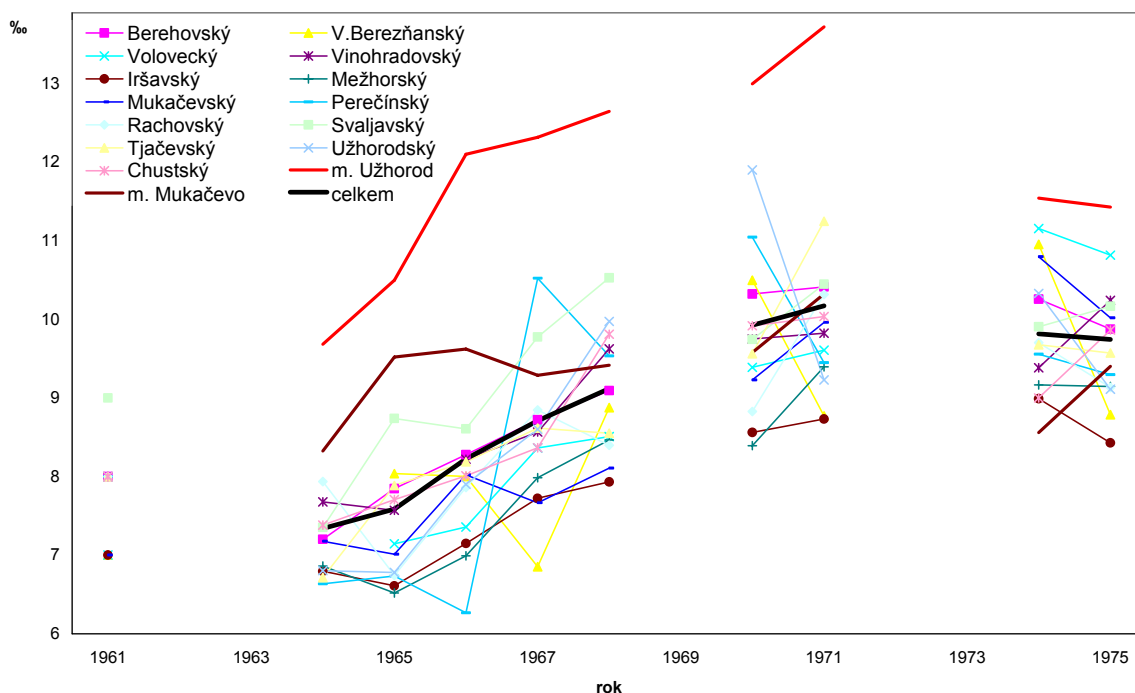
Graf 10: Hrubá míra sňatečnosti v ‰ (hms) a hrubá míra rozvodovosti v ‰ (hmr), Podkarpatská Rus, 1948 - 1975

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Z regionálního hlediska je hrubá míra sňatečnosti nejvyšší v městských oblastech (Mukačevo, Užhorod). Tento ukazatel je silně ovlivněn věkovým složením obyvatel. Vzhledem k tomu, že ve městech žije spíše mladší obyvatelstvo, je tímto faktorem časová řada zkreslena.

Ač jsou regionálně vidět poměrně významné výkyvy v tomto ukazateli, obecně lze konstatovat, že míra sňatečnosti kontinuálně narůstá.

Graf 11: Hrubá míra sňatečnosti v ‰, regiony Podkarpatské Rusi, 1961 - 1975

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

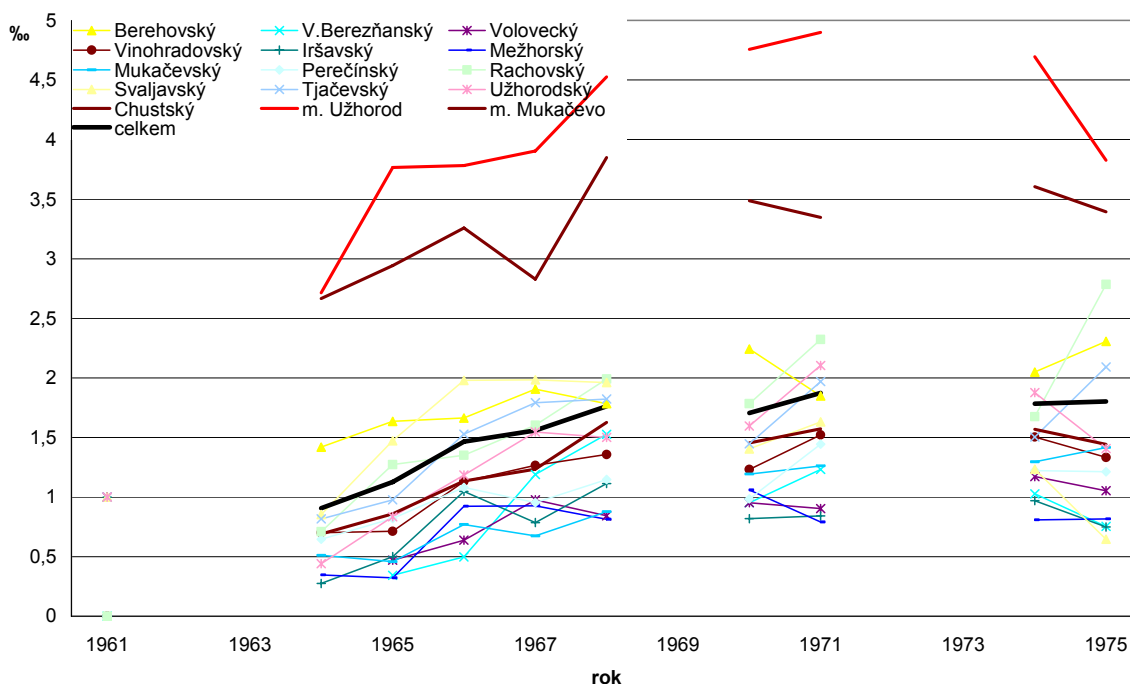
Jak již bylo zmíněno výše, i počet rozvodů je v oblasti silně ovlivněn tradičním hodnotovým žebříčkem, který společnost uznává. V porovnání s ostatními evropskými zeměmi je na svou dobu poměrně nízký. V období 1970 až 1983 bylo každoročně registrováno cca 2 000 rozvodů, což v přepočtu na počet uzavřených sňatků představuje:

Tab. 21: Počty rozvodů na 100 uzavřených sňatků

	1970	1983
Celkem	17	18
Z toho:		
V městských oblastech	30	28
Ve venkovských oblastech	11	11

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Z uvedené tabulky Tab. 21 je patrné, že úroveň rozvodovosti ve městech je významně vyšší než na vesnicích. Na pomyslné špičce hrubé míry rozvodovosti v roce 1983 jsou města Mukačevo (3,5 ‰) a Užhorod (3,4 ‰), následuje je Berehovská oblast (2,3 ‰). Na chvostu se pak objevuje Volovecká oblast (1,1 ‰), Iršavsko (1,0 ‰), Mežhorsko (1,0 ‰) a Perečinsko (0,8 ‰).

Graf 12: Hrubá míra rozvodovosti (hmr) v ‰, regiony Podkarpatské Rusi, 1961 - 1975

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Snižuje se průměrný věk rozvádějících se osob a s tím klesá průměrná délka manželství – 8,8 roku v roce 1970 na 7,1 roku v roce 1983. Největší nárůst úrovně rozvodovosti byl mezi roky 1970 a 1983 zaznamenán u osob ve věkové skupině 20-29 let. Například podíl manželství, jež se rozvádějí během 3.-4. roku trvání vzrostl ze 14,2 % (1970) na 19 % (1983).

Zajímavá je i tendence zvyšování procenta opakovaných rozvodů, která je ještě zřetelnější u mužské části obyvatelstva.

Příčiny rozvodů byly zjišťovány pouze výběrovým šetřením. To proběhlo v první polovině roku 1984 v Užhorodské oblasti a zúčastnilo se ho 232 rozvádějících se párů. Nejčastěji uváděnou příčinou rozvodu bylo zneužívání alkoholu – celkem u 46,1 % případů, ve venkovské části oblasti dokonce v nadpoloviční většině.

Tristním se rozhodně jeví fakt, že 85 % rodin se rozvádělo i přes to, že v nich žilo minimálně jedno nezletilé dítě.

A jaký závěr si z těchto statistik vyvodil autor analýzy, z níž jsem data čerpala: „Mladé páry vstupují do manželství ne plně seznámeni se záležitostmi týkajícími se rodinného života a společného soužití. Je tedy nutné tento stav zlepšit a provádět osvětu, např. formou besed s odborníky na školách a učilištích.“

6.9 Migrace

Počet obyvatel regionu je kromě přirozené měny významně ovlivňován také měnou mechanickou, zejména tedy migrací.

Výstupy ze sčítání lidu 1970 zjistila v této oblasti závažné nedostatky ve sledování dat³³. Problém byl zaznamenán v zapisování osob do záznamních knih (matrik). Absence záznamů byla registrována ve venkovských oblastech Voloveckého, Chustského a Mežhorského regionu. Přepočtem dat ze SL byla následně zpětně upravena.

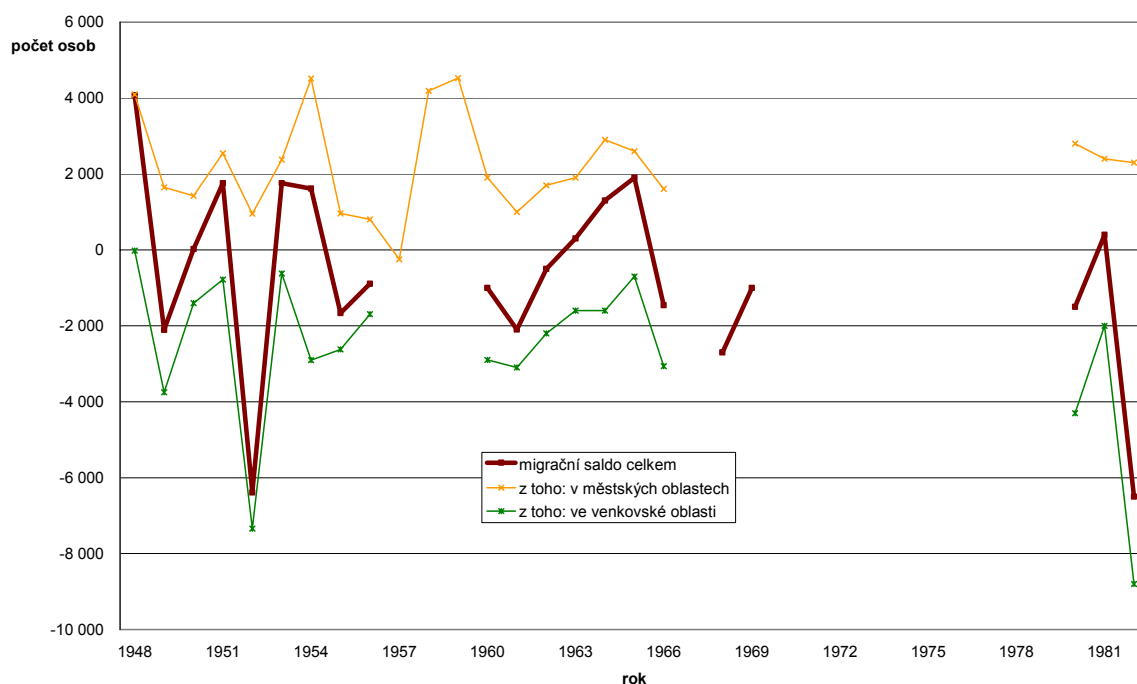
Současně se projevilo, že v řadě míst žije obyvatelstvo zapsané k pobytu v jiném regionu. Tyto nesrovnalosti byly zapříčiněny zejména nalezením práce v místě pobytu (přebytek přítomných obyvatel byl zaznamenán v městech Užhorod, Berehovo, Vinohradovo a Tjačev).

Nesrovnalosti byly zjištěny i v registraci dětí do 1 roku. V některých oblastech jich nebylo v roce 1959 registrováno více než 25 % (Vinohradovský okres), celkově v regionu bylo mimo registr 108 dětí z celkového počtu 1 773 dětí ve věku do 1 roku.

Absolutně byl v období mezi SL 1959 a 1970 zaregistrován úbytek obyvatel mechanickou měnou, a to o celých 37 000 osob. Za hlavní příčinu emigrace obyvatel je považován odchod za stálou prací, vždyť z celkového počtu emigrujících představují osoby v produktivním věku naprostou většinu 87 %.

Data pro sledování migračního salda se mi bohužel nepodařilo získat tak, aby bylo možno sledovat kontinuální proces změny tohoto ukazatele. Ze získaných informací, rozdělených ještě na městskou a venkovskou oblast vznikl Graf 13.

Graf 13: Migrační saldo, Podkarpatská Rus, 1948 až 1982

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Z něj je patrné, že venkovské regiony vykazují ve všech obdobích záporné saldo, tedy počet odchozích obyvatel byl vyšší než počet obyvatel příchozích. Situace ve

³³ Proverky úplnosti prováděl úřad se zkratkou ZAGS - записи актів громадянського стану (v doslovném překladu úřad pro zaznamenání občanského stavu - registry office).

městech je naproti tomu za celé sledované období opačná, saldo je kladné, což poukazuje na výraznou migraci obyvatel právě do městských oblastí.

Obecně při sledování migrace využíváme rozdělení na tzv. "push" a "pull" faktory. K "push" faktorům, jež negativně ovlivňují migraci do oblasti a "vytlačují" obyvatele ven, patří např. ekonomická nestabilita, válečné události, náboženské a národnostní střety, nízká kvalita životního prostředí, apod. "Pull" faktory působí opačně a migranty do regionu "lákají". Patří mezi ně např. stabilita politického stavu, prosperující hospodářství země, vysoký životní standard, náboženská svoboda, tolerance národnostních menšin, atd.

Na Podkarpatské Rusi je směřování do městských regionů dáno významným "pull" faktorem, kterým je možnost pracovního uplatnění, u mladších osob pak příležitost ke studiu. V zemědělských venkovských oblastech (pracovníci kolchozů, sovchozů a dalších agrárních podniků) poklesl počet zaměstnanců mezi roky 1976 až 1983 o více než 5 %. Svůj podíl na tomto poklesu má zejména sezónnost zemědělských prací, a tedy nejistota trvalého celoročního výdělku. V oboru významně schází kvalifikovaní pracovníci, např. traktoristé, jejichž počet nepostačuje pro dvousměnný provoz v době sklizně či jiných zemědělských pracích.

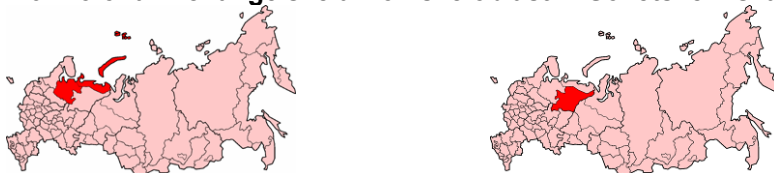
V březnu 1984 proběhlo výběrové šetření, jež zkoumalo příčiny odchodů venkovského obyvatelstva. Dotazováno bylo 473 osob, z nich bylo 55,2 % mužů, 75 % ve věku 16 až 29 let.

Z šetření vyplynulo:

- Více než polovina (56 %) odchozích z venkova má střední obecné vzdělání, 4 % mají dokonce vyšší.
- Z 473 odchozích osob více než 36 % pracuje ve městském regionu, kam nyní migruje – údaj svědčí o významu „migrace za prací“.
- 31 % z respondentů opouští svůj domov společně s rodinou.
- K příčinám, jež dotazovaní uváděli, patří zejména sezónní práce (vyšší výdělky), sloučení rodiny, nespokojenost s dosavadním kvalitou života (bytové podmínky, sociální postavení, apod.), absence budoucí perspektivy růstu.

Emigrace za hranice Podkarpatské Rusi se nejčastěji realizovala do oblastí Archangelska, Komské ASSR (viz Obr. 6) a Kazašské SSR. Významný je i počet odchodů do Doněcké, Charkovské (viz Obr. 7) a Irkutské oblasti, kam migrovaly zejména osoby v produktivním věku³⁴ za prací.

Obr. 6: Poloha Archangelské a Komské oblasti v Sovětském svazu

Zdroj: Webové stránky

³⁴ U mužů se jedná o věk mezi 16 a 59 lety, u žen pak 16 až 54 let.

Obr. 7: Poloha Doněcké a Charkovské oblasti v Ukrajinské svazové republice

Zdroj: Webové stránky

Z hlavní příčiny migrací vyplývá i jejich sezónnost – nejvíce se jich odehrává v únoru až dubnu, kdy se realizují zejména odchody za prací pro zpracování dřeva a lesnické činnosti. Od července do října je nejčastější příčinou práce na polích a sklizně.

Nelze pominout fakt, že zejména u migrací za prací za hranice oblasti dochází však k významným nedopocům. Dle dat úřadů UVD³⁵ odešlo např. v letech 1981 a 1982 z venkovských oblastí za sezónní prací 7 500, resp. 6 600 osob, zatímco úřady práce registrují odchod 20 800, resp. 24 400 osob.

Velice významná je i tzv. periodická či kyvadlová migrace. Z venkovských oblastí do měst dojíždí na počátku 80. let pravidelně každodenně za prací 113 000 osob (což představuje 28 % veškerého venkovského obyvatelstva). Do samotného centra Podkarpatské Rusi, do Užhorodu, je to 30 000 osob.

6.10 Kvalita lékařských služeb

Lékařská péče se v regionu s každým rokem zkvalitňovala, i když nedosahovala úrovně běžné v ostatních evropských státech západně od jeho hranic, ani celorepublikového průměru.

Těsně po válce v roce 1946 existovalo na Podkarpatské Rusi 36 nemocnic, počátkem 70. let byl jejich počet již více než 100. Celkový počet nemocničních lůžek se během těchto necelých třiceti let více než ztrojnásobil (2 920 v roce 1946, 10 695 v roce 1973). Zajímavé je sledovat i ukazatel počtu lékařů na 10 000 obyvatel. Zatímco v roce 1946 to bylo 6 lékařů, mezi roky 1958 a 1968 se počet zvýšil z 13 na 18. Ve stejném období byl ukazatel pro porovnání v celé Ukrajinské RSR 26, čehož bylo v oblasti Podkarpatské Rusi dosaženo až v roce 1975. Počet lůžek ve zdravotnických zařízeních na 10 000 obyvatel vzrostl z 64 (1958) na 89 v roce 1968 (URSR – 102,5), v roce 1975 pak bylo již průměrně 100 lůžko na 10 000 osob. Trend zlepšování pokračoval i v průběhu 70. let. V roce 1979 bylo zaznamenáno 107,6 lůžek a 26,7 lékařů na 10 000 osob.

Samozřejmě, že při porovnání městských a venkovských oblastí byly velké rozdíly v kvalitě lékařské péče.

³⁵ Regionální úřady Ministerstva vnitra.

Tab. 22: Porovnání ukazatelů lékařské péče – celá oblast vs. venkovské oblasti

	1970	1975	1980	1981
Počet lékařů na 10 000 obyvatel celkem	19,7	24,8	26,7 (1979)	
V tom: venkovské oblasti	3,7	4,1	4,8	5,2
Počet nemocničních lůžek na 10 000 obyvatel celkem	95,2	101,9	107,6 (1979)	
V tom: venkovské oblasti	27,9	22,5	18,6	17,9

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Podkarpatská Rus zaostává za zbytkem republiky i v počtu lékáren – je jich tu ve vztahu k počtu obyvatel nejméně.

6.11 Zaměstnanost obyvatelstva

V období mezi roky 1969 a 1979 došlo k výraznému nárůstu počtu pracujících osob ve všech základních oborech. V průmyslu byl zaznamenán nárůst o 45 %, ve stavebnictví o 27 % a v zemědělství se počet pracujících dokonce ztrojnásobil. Poměrně zajímavé je sledovat i podíl pracujících žen (1979). Zatímco v průmyslu představují necelou polovinu všech pracujících (ve stavebnictví dokonce méně než pětinu s klesající tendencí), v zemědělské výrobě jich pracuje více než osob opačného pohlaví.

Tab. 23: Zaměstnanost v základních oborech

Obor činnosti	Celkem pracujících osob	V tom: žen	Podíl žen na celkovém počtu pracujících
Průmysl			
1969	72 624	27 632	38,0 %
1975	93 580	41 882	44,8 %
1979	105 397	50 074	47,5 %
Stavebnictví (stavebně montážní práce a pomocné stavební činnosti)			
1969	9 578	1 874	19,6 %
1975	11 592	1 373	11,8 %
1979	12 144	1 650	13,6 %
Zemědělské sovchozy			
1969	16 942	9 934	58,6 %
1975	21 158	12 578	59,5 %
1979	50 126	26 335	52,5 %

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

6.12 Porovnání základních demografických údajů regionu s celou Ukrajinou a Francií

Spíše jako perličku pro zpestření se nabízí uvést následující tabulku srovnávající některé demografické ukazatele v regionu s daty za celou republiku a Francii. Tato

země byla vybrána proto, že se Ukrajinské RSR podobá v přibližně stejném počtu obyvatel i velikostí rozlohy země.

Dá se předpokládat, že ukrajinští demografové chtěli na tomto příkladu dokázat rozvinutost své země v porovnání s kapitalistickou západní zemí.

Tab. 24: Základní demografické ukazatele (1969) v porovnání s Ukrajinskou RSR a Francií

Ukazatel	Podkarpatská Rus	Ukrajinská RSR	Francie
Hrubá míra porodnosti v ‰	20	14,7	16,8*
Hrubá míra úmrtnosti v ‰	7,6	8,6	11*
Hrubá míra přirozeného přírůstku v ‰	12,4	6,1	5,8*
Kvocient kojenecké úmrtnosti v ‰	22	18	20*
Počet lékařů na 10 000 obyvatel	18,3	26,1	16,4**
Počet lůžek ve zdravotnických zařízeních na 10 000 obyvatel	89	102,5	83,8***
Počet studentů na 10 000 obyvatel	101	171	95**

Poznámka: * data z roku 1968, ** data z roku 1966, *** data z roku 1964

Zdroj: Data z tabulek a textů získaných v ukrajinském archivu

Zajímavé rozhodně je, že z řady ukazatelů se Ukrajinská republika jeví demograficky vyspělejší než Francie. Mám na mysli zejména nižší hrubou míru úmrtnosti (i když z definice tohoto ukazatele je zřejmé, že je ovlivněn věkovou strukturou obyvatelstva; tento vliv by bylo možné odstranit provedením standardizace), nižší ukazatel úmrtnosti dětí do jednoho roku, příznivější situaci v oblasti lékařské péče a vzdělanosti.

Bohužel mi není dáno tuto situaci objektivně zhodnotit, neboť nemám k dispozici primární data pro uvedené propočty.

Kapitola 7

7 Populační vývoj na Podkarpatské Rusi po roce 1991

V roce 1991 vyhlásila Ukrajinská sovětská socialistická republika (USSR) samostatnost. Oblast Podkarpatské Rusi zůstala po rozpadu Sovětského svazu její součástí.

Demografická data, uvedená dále, jsem získala z uveřejněných výsledků sčítání lidu, které se na Ukrajině konalo na konci 90. let, v roce 1989 (ještě tedy za éry Sovětského svazu) a následně na základě rozhodnutí Hospodářského a Sociálního výboru OSN³⁶ 5. prosince 2001. Jednalo se o první celorepublikové sčítání lidu po vyhlášení samostatnosti země. Mezi jeho hlavními cíle patřilo:

- Získat základní fakta a informace o podstatných změnách, které se udály v socio-ekonomické sféře nezávislého státu.
- Založit základy pro budoucí bázy demografických a socio-ekonomických dat (např. počet obyvatel, národnostní a jazykové složení obyvatelstva, věková a pohlavní struktura, informace o skladbě rodin, rodinný stav obyvatelstva, zdroje příjmů, sociální status, migrační aktivita, apod.), a to jak pro celou zemi, tak pro jednotlivé regiony a oblasti.

Dotazníky vyplňované při sčítání lidu byly dvojího typu (více viz. přílohy). První list se týkal domácností, druhý byl zaměřen na individuální osoby.

Zjišťovalo se:

Domácnost, její členové a podmínky bydlení:

- Adresa
- Hlava domácnosti a její členové
- Druh domácnosti
- Počet místností
- Obytná plocha
- Zastavěná plocha / půdorys

Individuální list:

- Jméno a příjmení
- Vztah k „hlavě domácnosti“
- Pohlaví

³⁶ The Economic and Social Council of the United Nations Organization.

- Datum narození
- Místo narození
- Etnická příslušnost
- Jazyk
- Státní příslušnost
- Rodinný stav
- Dosažené vzdělání
- Navštěvované školy
- Zdroje příjmů
- Místo a název zaměstnání
- Zaměstnanecký poměr
- Počet dětí (u žen)

7.1 Celkový počet obyvatel

Celkem bylo v celé zemi sečteno přibližně 48,5 milionů osob. Na Podkarpatské Rusi (oficiálně nazývané Zakarpatský region) žije na rozloze 12,8 tis. km² přibližně 2,6 % obyvatel země, tedy 1 258,3 tisíc osob.

Od posledního cenzu v roce 1989 tedy vzrostl celkový počet obyvatel o 0,5 %, tj. 6 000 osob.

Region lze charakterizovat jako hustě osídlený, tzn. s průměrným počtem 98 obyvatel na km². Regionálně se tato charakteristika poměrně liší, a to od 35 obyvatel na km² v oblasti V. Berezňanský, 51 obyvatel na km² ve Voloveckém regionu, až po nejvyšší hustotu zalidněný v městských oblastech Berehova (2 720), Chustu (3 240), města Mukačevo (2 733) a Užhorod (2 933).

Obr. 8: Mapa regionů Ukrajiny, poloha Podkarpatské Rusi je zvýrazněna (hlavní město Užhorod), platné od 90. let 20. století

Zdroj: Webové stránky http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/regions/reg_zakar/

Tab. 25: Změny v počtu obyvatel jednotlivých regionů, období 1989-1991

	Počet obyvatel (v tisících)		Nárůst / pokles 2001 vůči 1989 (v %)
	1989	2001	1989 = 100 %
Městské oblasti:			
Užhorod	117,1	117,3	100,2
Berehovo	30,7	27,2	88,6
Mukačevo	84,5	82,3	97,4
Chust	34,3	32,4	94,5
Venkovské obvody:			
Berehovský	55,0	53,8	97,8
V. Berezňanský	30,8	28,0	90,9
Vinohradovský	113,0	117,9	104,3
Volovecký	27,6	25,3	91,7
Iršavský	97,2	100,9	103,8
Mežhorský	50,5	50,1	99,2
Mukačevský	105,5	101,6	96,3
Perečinský	32,6	31,8	97,5
Rachovský	86,2	90,8	105,3
Svaljavský	56,3	55,5	98,6
Tjačevský	165,0	172,4	104,5
Užhorodský	73,6	74,4	101,1
Chustský	92,4	96,6	104,5
Celkem	1 252,3	1 258,3	100,5

Zdroj: Sčítání lidu 1989, 2001 <http://www.ukrcensus.gov.ua>

Jak je z Tab. 25 patrné, největší relativní pokles obyvatel v intercenzálním období byl zaznamenán v Berehovském městském obvodu, dále pak ve venkovských obvodech V. Berezňanský, Volovecký a Mukačevský. Na opačném pólu jsou venkovské regiony Rachovský, Tjačevský a Chustský, kde počet obyvatel vzrostl přibližně o 5 %. O příčinách tohoto poklesu / nárůstu můžeme jen spekulovat, jisté je, že oblasti s rostoucím počtem obyvatel jsou z geografického hlediska nížinného charakteru, v povodí řeky Tisy, zatímco Berezňansko a Volovecko můžeme považovat za oblasti s náročnými horskými podmínkami.

7.2 Městské obyvatelstvo

Z výsledků sčítání lidu je patrné, že počet obyvatel žijících ve městech se během 90. let snížil o 9,5 % na současných 466 tis. osob, na venkově naopak bydlících přibýlo, a to o 7,5 % na 792,3 tis. obyvatel.

7.3 Věková a pohlavní struktura obyvatel

Nerovnoměrnosti v rozdělení obyvatel dle pohlaví narůstají. Zastoupení mužů ve společnosti je pouze 48,1 % (605,5 tisíc), zatímco žen je nadpoloviční většina 51,9 % (tedy 652,8 tisíc).

V roce 1989 bylo v regionu na každých 1 000 mužů 1 074 žen. Tento index se do SL v roce 2001 ještě zvýšil a poměr v populaci byla 1 000:1 078. Ještě větší rozdíly můžeme sledovat odděleně pro venkovskou a městskou oblast. Ve venkovských regionech byl index v roce 1989 1 205 žen na 1 000 mužů, o 12 let později se upravil směrem k rovnoměrnějšímu poměru na 1 151 ku 1 000. Na druhou stranu, trend ve městech je sledován opačný – poměr 1 143 žen na 1 000 mužů v roce 1989 se změnil na 1 163:1 000 v roce 2001.

Poměr osob obou pohlaví v produktivním věku (u mužů 16-59 let, u žen 16-54 let) je 1 031 žen ku 1 000 mužům.

Regionální rozdíly podrobněji můžeme porovnávat v tabulce Tab. 26.

Tab. 26: Počet obyvatel dle pohlaví, 2001 a 1989

	Celkový počet obyvatel, v tis. 1989		Podíl na celkovém počtu ob., v %, 1989	Podíl na celkovém počtu ob., v %, 2001
	Muži	Ženy	Muži	Muži
Městské oblasti:				
Užhorod	55,0	62,3	47,2	46,9
Berehovo	12,8	14,4	46,7	47,1
Mukačevo	39,2	43,1	46,6	47,6
Chust	15,3	17,1	48,1	47,2
Venkovské obvody:				
Berehovský	25,5	28,3	47,6	47,4
V. Berezňanský	13,4	14,6	48,4	47,9
Vinogradovský	56,9	61,0	48,4	48,3
Volovecký	12,3	13,0	49,6	48,6
Iršavský	48,7	52,2	48,4	48,3
Mežhorský	24,7	25,4	48,5	49,3
Mukačevský	48,2	53,4	48,2	47,4
Perečínský	15,3	16,5	48,8	48,1
Rachovský	43,9	46,9	47,8	48,3
Svaljavský	26,7	28,8	48,3	48,1
Tjačevský	84,9	87,5	49,4	49,2
Užhorodský	35,6	38,8	48,6	47,8
Chustský	47,1	49,5	48,5	48,7
Celkem	605,5	652,8	48,2	48,1

Zdroj: Sčítání lidu 1989, 2001 <http://www.ukrcensus.gov.ua>

Devadesátá léta také znamenají pro Podkarpatskou Rus období začátku stárnutí obyvatelstva – podíl dětí do 15 let zastoupených v populaci se snižuje, zatímco zastoupení osob důchodového poproduktivního věku (u mužů 60 a více let, u žen 55 a více let) stoupá. To začíná pomalu předznamenávat vývoj, kterým si již řada zemí na západ od regionu prošla či v současnosti prochází.

Tab. 27: Rozložení obyvatelstva dle věkových skupin, 1989 a 2001

Věková skupina	Počet obyvatel, v tis. 2001	Podíl na celkovém počtu, v %	
		1989	2001
0-9	162,0	17,8	12,9
10-19	213,9	16,8	17,0
20-29	195,1	15,7	15,6
30-39	178,1	15,0	14,2
40-49	181,4	11,0	14,5
50-59	129,2	11,1	10,3
60-69	108,3	8,3	8,6
70-79	70,7	3,1	5,6
80 a více	15,9	1,2	1,3
Celkem	1 254,6	100	100

Zdroj: Sčítání lidu 1989, 2001 <http://www.ukrcensus.gov.ua>

V tabulce Tab. 28 je patrné, že zatímco byl podíl osob v poproduktivním věku v roce 1989 necelých 16 %, o 12 let později již tento podíl vzrostl o 2 %. Index ekonomické zátěže, který porovnává podíl dětské složky společně s počtem osob v poproduktivním věku vůči počtu pracujících je 69,1, což je poměrně vysoká míra závislosti.

Tab. 28: Zastoupení jednotlivých skupin obyvatelstva dle kategorií věku, 1989 a 2001

Kategorie	Počet obyvatel, v tis.	Podíl na celkovém počtu, v %	
		1989	2001
Předproduktivní věk (0-15)	289,5	28,1	23,1
Produktivní věk*	742,1	56,2	59,1
Poproduktivní věk**	223,0	15,7	17,8
Celkem	1 254,6	100	100

* u žen – 16 až 54, u mužů – 16 až 59

** u žen – více než 55 let, u mužů – více než 60 let

Zdroj: Sčítání lidu 1989, 2001 <http://www.ukrcensus.gov.ua>

7.4 Národnostní a jazykové složení

Obyvatelstvo oblasti je multinacionální, na území Podkarpatské Rusi bylo zaznamenáno více než 100 národnostních a etnických skupin. Největší podíl mají samozřejmě Ukrajinci, následuje je početná skupina Maďarů (12,1 %), Rumunů (2,6 %) a Rusů (2,5 %).

Jazykově se však jedná o populaci poměrně homogenní. Obyvatelé hlásící se k ukrajinštině představují 81 % obyvatelstva, maďarsky mluví 12,7 % populace, rusky 2,9 % a Rumunsky 2,6 %.

Diference mezi multinacionalitou a současnou jazykovou homogenitou je, dle mého názoru, jevem poměrně netradičním. Jistě bude zajímavé sledovat, jak se bude tato situace v oblasti vyvíjet v budoucnu.

7.5 Úroveň vzdělanosti obyvatelstva

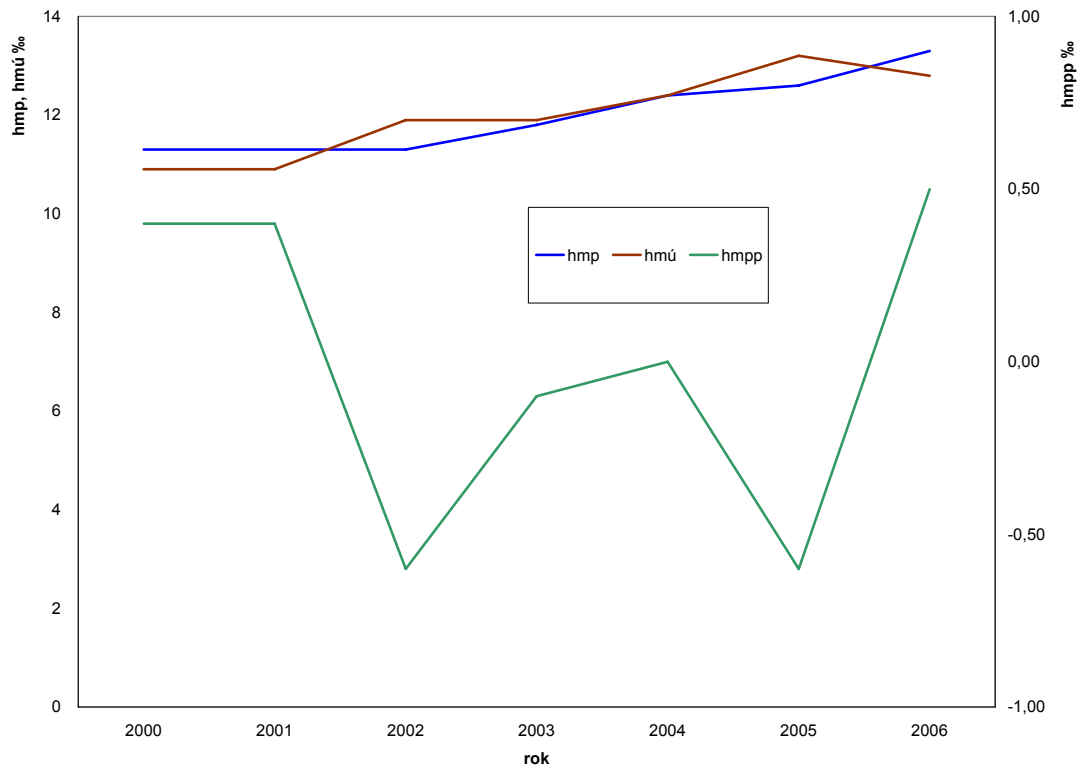
Výsledky sčítání lidu prokázaly jednoznačné tendence vedoucí ke zvyšování standardu vzdělanosti, narůstající počet osob s ukončeným středním a vyšším vzděláním. V městských oblastech narostl mezi lety 1989 a 2001 podíl takto vzdělaných lidí o 26,7 % a ve venkovských dokonce o 50 %.

Z 1 000 osob populace starší deseti let má tedy dokončené vyšší vzdělání podle SL 2001 celkem 81 osob. Nárůst tohoto ukazatele je oproti roku 1989 z úrovně 64 osob s vysokoškolským vzděláním patrný.

7.6 Porodnost a úmrtnost

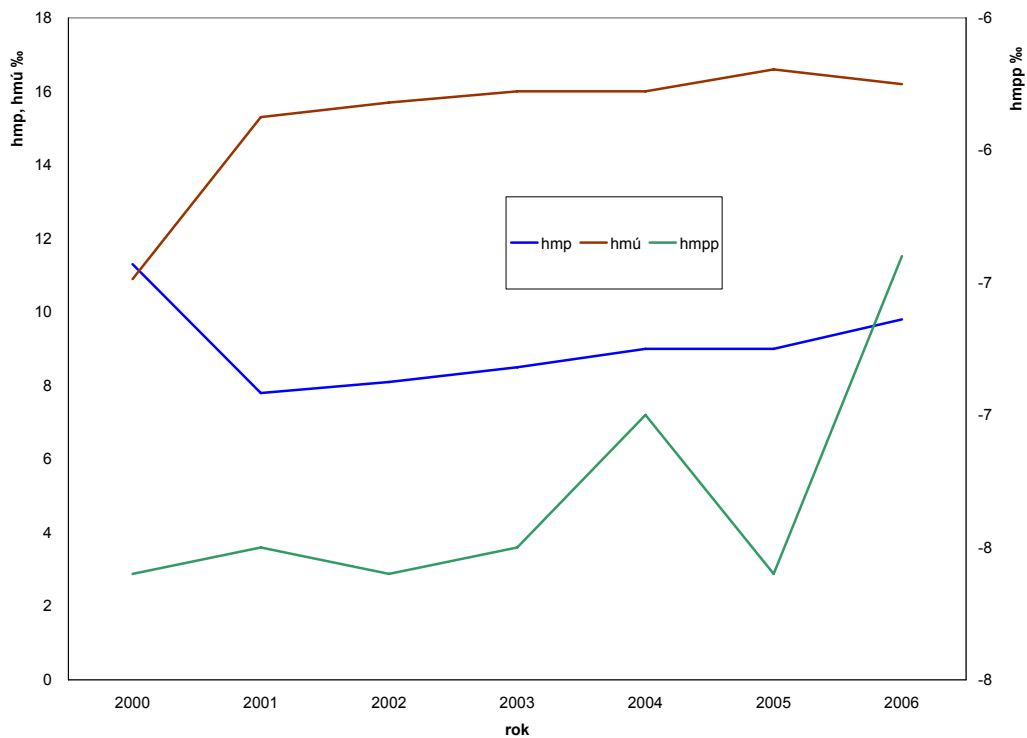
Ačkoli se u populace začíná projevovat postupné stárnutí, tj. narůstání podílu osob v poproduktivním věku, data o úmrtnosti a porodnosti, příp. přirozeném přírůstku regionu tomu příliš nenasvědčují. Podkarpatská Rus je v tomto ohledu v lepší situaci než celá Ukrajinská republika, kde je přirozený přírůstek významně a trvale záporný.

Graf 14: Hrubé míry porodnosti, úmrtnosti a přirozeného přírůstku (vše v ‰), Podkarpatská Rus, 2000 až 2006 s výjimkou roku 2001

Pamen: <http://www.stat.uz.ua/statinfo/dem>

Graf 15: Hrubé míry porodnosti, úmrtnosti a přirozeného přírůstku (vše v ‰), Ukrajinská republika, 2000 až 2006

Pramen: <http://www.stat.uz.ua/statinfo/dem>

V absolutním pohledu se počet narozených pohybuje na Podkarpatské Rusi stále na podobné úrovni, tedy přibližně 15 až 16 tisíc novorozenců ročně. Z přibližně nulového přirozeného přírůstku pak vyplývá, že počet zemřelých osob je obdobný.

Jak již bylo uvedeno výše, Podkarpatská Rus je zemí řady zvyků, náboženství, tradičního pojetí rodiny a s tím souvisejícím hodnotovým a společenským žebříčkem. Jistě i sem konec 20. století a počátek nového s sebou přinesl řadu novinek a moderních trendů, vnímání tradic však zejména na venkově zůstává stále silné. Přibližování se moderním směrům rozvinutých společností je alespoň náznakem pozorovatelné z tabulky Tab. 29. Zatímco v městských oblastech představují rodiny se třemi a více dětmi jen 18 % všech rodin z dětmi, na venkově je takto početná stále ještě více než každá třetí rodina. Tradiční pojetí rodiny je zřejmé.

Tab. 29: Počet žen dle narozeného počtu dětí, 2001

	Ženy mající děti - matky		
	Celkem	Městské oblasti	Venkovské oblasti
Ženy starší patnácti let	410 540	151 879	258 661
s počtem narozených dětí:			
1	106 005	50 775	55 230
2	185 788	73 353	112 435
3	67 088	17 668	49 420
4	25 638	5 219	20 419
5	12 416	2 413	10 003
6	5 980	1 082	4 898
7	3 215	574	2 641
8	1 913	342	1 571
9	1 019	149	870
10 a více	1 478	304	1 174

Pramen: Internetové stránky www.ukrcensus.gov.ua

Ještě v roce 1983 byla hmů takřka dvojnásobná (15,4 v ‰) než na počátku 21. století. Ve zlepšování úmrtnostních poměrů dětí do 1 roku věku zaznamenává region v posledních padesáti letech významné pokroky. I v regionálním pohledu, porovnáme-li ukazatele s celou republikou, patří Podkarpatská Rus k oblastem s nižší úrovní úmrtnosti.

Tab. 30: Kvocient kojenecké úmrtnosti v ‰, Podkarpatská Rus, Ukrajinská republika, 2002 až 2006

Rok	Podkarpatská Rus	Ukrajinská republika
2002	8,60	10,50
2003	8,20	9,70
2004	8,40	9,60
2005	11,80	10,10
2006	9,80	10,10

Pramen: Internetové stránky www.ukrcensus.gov.ua

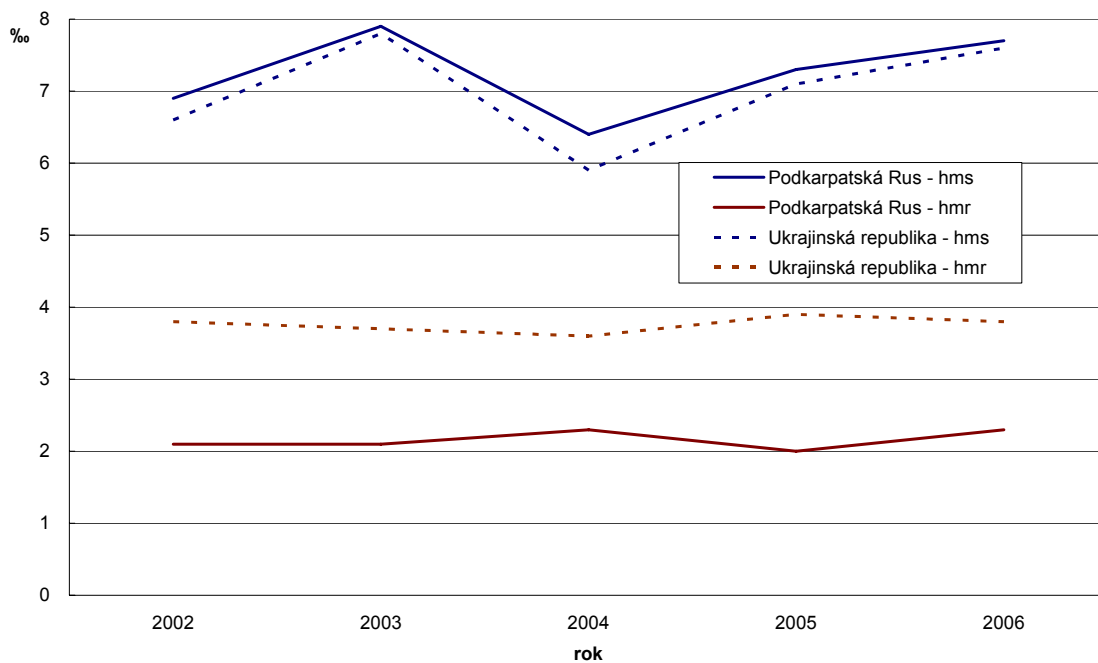
7.7 Sňatečnost a rozvodovost

Ze dat SL 2001 vyplynulo, že v populaci regionu je více než 2/3 mužů ženatých a 50 % žen vdaných.

Při pohledu na Graf 16, který porovnává hrubé míry sňatečnosti a rozvodovosti regionu se situací v celé zemi můžeme konstatovat, že míra sňatečnosti se konstantně drží na poměrně vysoké úrovni, zatímco rozvody jsou na Podkarpatské Rusi jevem se

spíše menším výskytem. Nabízí se otázka, jakým směrem se bude tento vývoj ubírat v budoucnu...

Graf 16: Hrubé míry sňatečnosti a rozvodovosti (v ‰), Podkarpatská Rus a Ukrajinská republika

Pramen: Internetové stránky www.ukrcensus.gov.ua

Závěr

Demografická revoluce je nejvíce patrná ve změnách v úrovni úmrtnosti a porodnosti. Hrubá míra úmrtnosti klesá ze 45 až 50 ‰ na méně než polovinu, kojenecká úmrtnost se sníží významně, naděje dožití roste až na dvojnásobek, čímž je zahájen proces demografického stárnutí. V rozvinutých vyspělých zemích proběhl tento „přerod – pokrokový proces“ mezi lety 1850 až 1950. V rozvojových státech až v druhé polovině dvacátého století. To je i případ Podkarpatské Rusi.

Z výše uvedených dat vyplývá, že první fáze demografické revoluce (hrubá míra porodnosti klesá pod 20 ‰, hrubá míra úmrtnosti pod 15 ‰) začala v 2. polovině 20. století. Pokles nastal i v úrovni kojenecké úmrtnosti a naopak narostla naděje dožití. Zajímavý je ovšem i fakt, že nejprve došlo ke zlepšení úmrtnostních podmínek, a to při současném „drobném“ poklesu či stagnaci hrubé míry (ten nebyl tak významný jako ve vyspělých zemích), což svědčí o příklonu k japonsko-mexickému typu průběhu demografické revoluce.

Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi je poměrně malou (a vlastně i izolovanou) populací. Sledování průběhu demografické revoluce je tedy relativně obtížnější, než u početně větších států.

Významnější pokles hrubé míry porodnosti přichází po druhé světové válce. Z úrovně 30 ‰ klesá na úroveň 20 ‰ (1975) – tj. druhá fáze demografické revoluce, hrubá míra úmrtnosti se snižuje takřka na polovinu (14 ‰ v roce 1948, 8,8 ‰ v roce 1975). Počet obyvatel oblasti poměrně rychle narůstá, což je způsobeno právě poměrně vysokou mírou porodnosti a poklesem míry úmrtnosti.

V žádném případě ale na Podkarpatské Rusi nenastal stav, kdy by došlo k poklesu úrovně plodnosti pod hranici prosté reprodukce.

Je možné prozatím říci, že na Podkarpatskou Rus doposud nedorazily tendence narůstajícího individualismu, změn v hodnotové orientaci obyvatel, rozpad tradičních rodin, ztráta základní funkce manželství, apod.

Naopak je zajímavé, že v průběhu 90. let klesal počet osob žijících ve městech (což je zřejmě způsobeno migrací obyvatel za hranice oblasti). Hrubá míra úmrtnosti a porodnosti dokonce na počátku 21. století opět drobně rostou.

Přibližování se „moderním trendům“ pak po roce 2000 nasvědčuje jen pokles počtu rodin s třemi a více dětmi, a to zejména ve městských oblastech. I kvocient kojenecké úmrtnosti se jeví pozitivněji, zejména v porovnání s celou Ukrajinou republikou.

Podkarpatská Rus je specifickým regionem nejen v oblasti kulturních tradic, ale i v pohledu demografickém.

Poslední slovo, které mě v této souvislosti napadá je: „... NAŠTĚSTÍ.“

Seznam použité literatury:

- Bojko, O., Goněc, VI. (1997): *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Jota, Brno, 272 str.
- Boháč, A. (1936): *Obyvatelstvo v Československé republice*. Československá vlastivěda, Řada II, Národopis, Praha.
- Budín, V. (1996): *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Společnost přátel Podkarpatské Rusi, Praha, 78 str.
- Boczkowski, H. (1919): *Z dějin Ukrajiny a ukrajinského obrození*. Sbíрка Poznejme Ukrajinu, Ukrajinské vydavatelské družstvo ČAS, Kyjev – Praha, 36 str.
- Gregorovič, M. (1998): *Legenda aneb Vládli jsme zemi Karpatoruské - Mladý svět*, 39, č.43, Mladý svět a.s., Praha, str. 50 - 53.
- Hanak, K.W. (1998): *Podkarpatsko-rusínská otázka: 1918-1945*. Společnost přátel Podkarpatské Rusi, nakladatelství Česká expedice, Praha, 43 str.
- Hora, Al. (1919): *Podkarpatská Rus. Přehled poměrů karpatoruských*. Československý cizinecký úřad, Praha, 34 str.
- Hora, Al. (1919): *Organisace státní správy Podkarpatské Rusi II*. Československý cizinecký úřad, Praha, 38 str.
- Hořec, J. (1993): *Podkarpatská Rus - země neznámá*. H&H Historica, Jinočany, 121 str.
- Hořec, J. (1992): *Nedělitelná svoboda, Podkarpatská Rus*. Společnost přátel Podkarpatské Rusi, Praha, 22 str.
- Kleslo, M., Brandos, Ot. (2002): *Zakarpatská Ukrajina I. Průvodce po horách*. Nakladatelství SKY, Vřesina, 223 str.
- Kosař, M., Zikuška, J. (1999): *Z historie Zakarpatské Ukrajiny*. Internetové stránky autorů, 32 stran.
- Král, J. (1923): *Osídlení Karpatské Rusi (Historický přehled)*. Sborník československé zeměpisné společnosti, 1923, Praha, str. 65-81.
- Krofta, K. (1995): *Podkarpatská Rus a Československo*. Společnost přátel Podkarpatské Rusi, Praha, 41 str.
- Kubijowytsch, W. (1993): *Historischer Atlas der Ukraine. Ein deutsches Dokument aus dem Jahr 1941. Begleitband*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 39 str.
- Kubijowytsch, W. (1993): *Historischer Atlas der Ukraine. Ein deutsches Dokument aus dem Jahr 1941*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 38 map.

- Kučera, M. (1994): *Populace České republiky 1918-1991*. Česká demografická společnost, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 197 str.
- Magocsi, P.R; Pop, I. (2002): *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. University of Toronto Press, Toronto - Kanada, 520 str.
- Mišanič, O. (1993): *Političce rusinstvo i ščo za nim*. Gražda, Užhorod, 47 str.
- Mišanič, O. (1992): *Karpatorusynstvo, jogo džerela i evoljucija v 20. st. Vidrodžennja*, Užhorod, 54 str.
- Pavlík, Z., Rychtaříková, J., Šubrtová, A. (1986): *Základy demografie*. Academia, Praha, 736 str.
- Pokorný, O. (1946): *Zakarpatská Ukrajina*. Sborník české zeměpisné společnosti, 1946, Praha, 48 str.
- Pop, I. (2005): *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Nakladatelství Libri, Praha, 534 str.
- Pop, I. (2001): *Enciklopedija Podkarpatskoj Rusi*. Izdatelstvo V.Padjaka, Užhorod, 430 str.
- Samčenko, V.V. (1996): *Ukraina v cifrach*. Ukrajinské Ministerstvo statistiky, Kijev, 143 str.
- Srb, Vi. (1999): *Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi 1918-1938*. Revue Demografie 3/1999, ročník 41, ČSÚ, Praha, str. 207-219.
- Srb, Vi. (1998): *Obyvatelstvo Československé republiky v letech 1918-1938*. Revue Demografie 1/1998, ročník 40, ČSÚ, Praha, str. 3-22.
- Továrek, Fr. (1985): *Hory a lidé*. Kruh, Hradec Králové, 135 str.
- Uhl, K. (1933): *Osídlení Podkarpatské Rusi (Podle prof. dra A. Petrova)*. Sborník československé zeměpisné společnosti, 1933, Praha, str. 7-10, 44-50, 87-90.
- Československá statistika – svazek 9, řada VI. (Sčítání lidu, sešit 1): *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. Února 1921, I. Díl*. Praha 1924, vydal Státní úřad statistický.
- Čechoslovakische Statistik – Band 9, VI.Reihe (Volkszählung, Heft 1): *Volkszählung in der Čechoslovakischen Republik vom 15.Februar 1921, I.Teil*. Prag 1924, herausgegeben vom Statistischen Staatsamte.
- Československá statistika – svazek 37, řada VI. (Sčítání lidu, sešit 6): *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. Února 1921, III. Díl*. Praha 1927, vydal Státní úřad statistický.
- Československá statistika – svazek 53, řada XIV. (Pohyb obyvatelstva, sešit 1): *Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1919-1920*. Praha 1929, vydal Státní úřad statistický.
- Československá statistika – svazek 59, řada XIV. (Pohyb obyvatelstva, sešit 2): *Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1921-1922*. Praha 1929, vydal Státní úřad statistický.
- Československá statistika – svazek 63, řada XIV. (Pohyb obyvatelstva, sešit 3): *Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1923-1924*. Praha 1930, vydal Státní úřad statistický.
- Československá statistika – svazek 77, řada XIV. (Pohyb obyvatelstva, sešit 4): *Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1925-1927*. Praha 1932, vydal Státní úřad statistický.

- Československá statistika – svazek 121, řada XIV. (Pohyb obyvatelstva, sešit 5): Pohyb obyvatelstva v republice Československé v letech 1928 až 1930. Praha 1936, vydal Státní úřad statistický.
- Československá statistika – svazek 145, řada XIV. (Pohyb obyvatelstva, sešit 6): Pohyb obyvatelstva v republice Československé v letech 1931 až 1933. Praha 1938, vydal Státní úřad statistický.
- Pramenné dílo Ústředního statistického úřadu, svazek 163, řada XIV. (Pohyb obyvatelstva, sešit 7): Pohyb obyvatelstva v bývalém Československu v letech 1934 až 1937. Praha 1941, vydal Ústřední statistický úřad.
- Statistická příručka Československé republiky (1942). Československé ministerstvo zahraničních věcí, informační oddělení, Londýn.
- Statistická příručka Republiky Československé I (1920). Státní úřad statistický, Praha.
- Itogi vsesojuznoj perepisi naselenija 1970 goda. Centralnoe statističeskoe upravlenie pri Sovete ministrův SSSR.
- Tom 1 – číslennost' naselenija SSSR, sojuznych i avtonomnych republik, krajev i oblastěj. Statistika, Moskva 1972, 176 str.
- Tom 2 – Pol, vozrast i sostojanije v brake neselenija SSSR, sojuznych i avtonomnych republik, krajev i oblastěj. Statistika, Moskva 1972, 272 str.
- Tom 4 – Nacionalnyj sostav naselenija SSSR, sojuznych i avtonomnych republik, krajev, oblastem i nacionalnych okrugov. Statistika, Moskva 1973, 648 str.
- Číslennost' i sostav naselenija SSSR. Po rannym Vsesojuznoj perepisi naselenija 1979 goda. Centralnoe statističeskoe upravlenie SSSR. Moskva, Financy i statistika, 1984, 365 str.
- Vsesojuznaja perepis naselenija 1959 goda. Gosudarstvennoe izdatelstvo političeskoj literatury, Moskva, 1958, 50 str.

Internetové zdroje dat a informací:

původně www.carpathia.uzhgorod.ua, dnes <http://www.carpathia.gov.ua/> - Regionální Zakarpatská samospráva

<http://www.stat.uz.ua/> - statistický úřad Zakarpatské oblasti

<http://www.ukrcensus.gov.ua> - Sčítání lidu 2001

www.kmu.gov.ua – Portál vlády Ukrajinské republiky

původně www.zakarpatija.westportal.net, dnes <http://all.zakarpatija.net/> - Vše o Zakarpatsku

původně www.ukrembassy.cz, dnes <http://www.mfa.gov.ua/czechia> - Velvyslanectví Ukrajiny v ČR

<http://unstats.un.org/unsd/default.htm> - Oddělení statistiky, OSN - United Nations Statistics Division

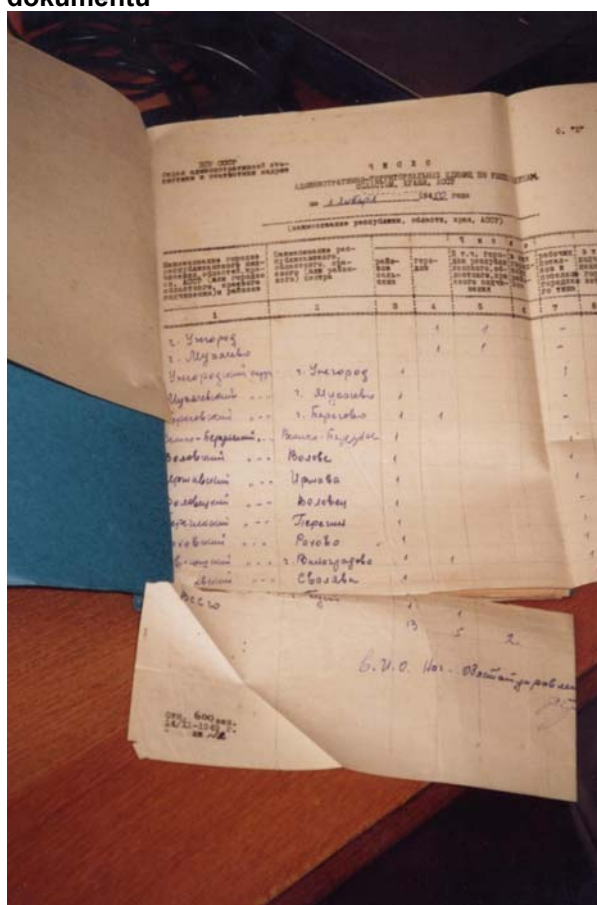
<http://www.utoronto.ca/cius/> - Kanadský institut Ukrajinských studií - Canadian Institute of Ukrainian Studies

PŘÍLOHY

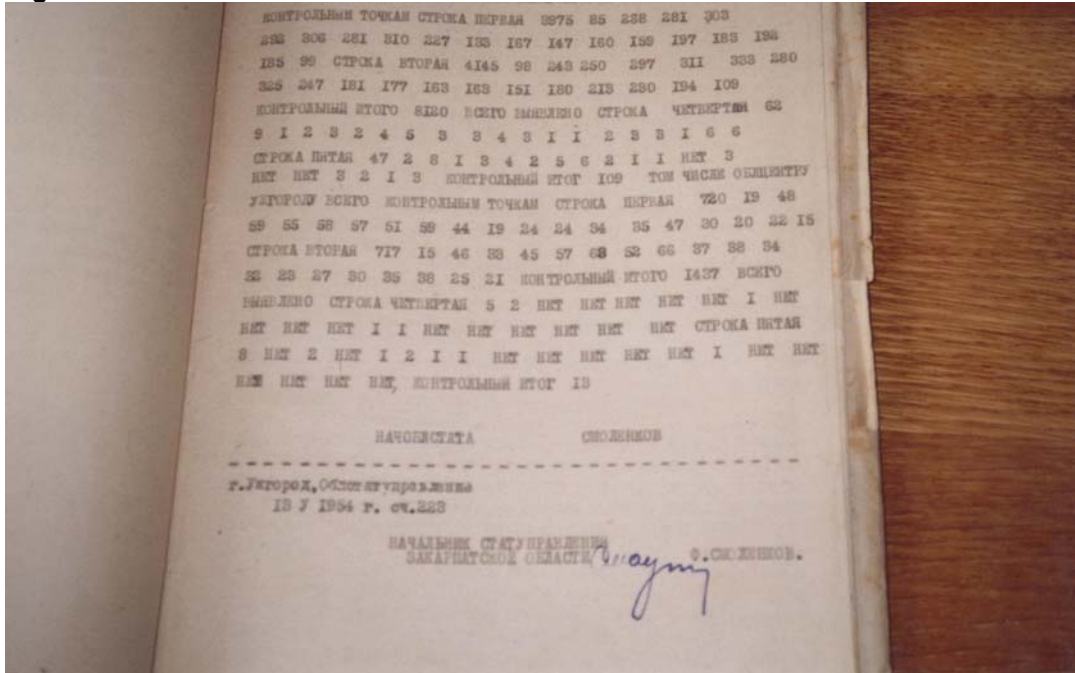
Fotografie 1: Budova archivu, Užhorod, červen 2004

Fotografie 2: Ukázka dokumentů

Fotografie 3: Ukázka dokumentů - šifrováno

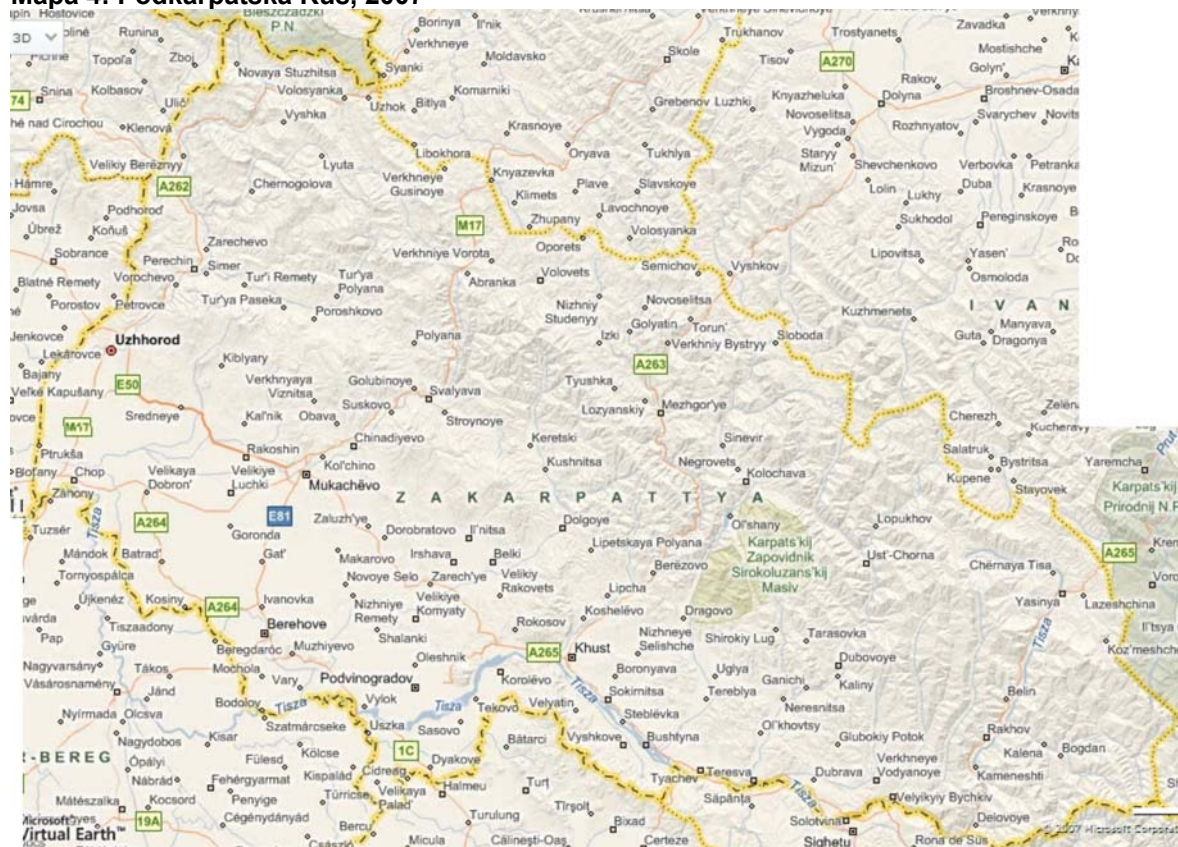

Mapa 1: Administrativní členění Podkarpatské Rusi 1919 - 1921**Mapa 2: Administrativní členění Podkarpatské Rusi 1921 - 1930**

Mapa 3: Administrativní členění Podkarpatské Rusi 1930 - 1938

Mapa 4: Podkarpatská Rus, 2007

Dokument 1: Dotazník vyplňovaný ve zdravotnických zařízeních, 1984, 1. strana

114

По состоянию на
15 апреля 1984 года

БЛАНК ОБСЛЕДОВАНИЯ

Меморешал ЦРБ. родильное отделение
(название и тип учреждения - роддом, родильное отделение,
детская больница, детское отделение и т.д.)

Золотричанская область Меморешал район
пос. Меморешал населенный пункт

1. Учреждение размещено: в здании построенном по типовому проекту; в приспособленном помещении; в старом, подлежащем капитальному ремонту здании (нужное подчеркнуть).

2. Наличие центрального, печного отопления, водопровода, горячего водоснабжения, канализации (нужное подчеркнуть).

3. Наличие вспомогательных помещений: манипуляционные, душевые, изоляторы, склады для белья (нужное подчеркнуть).

4. В достаточном ли количестве учреждение обеспечено:
- медикаментами: да, нет (подчеркнуть, особо недостающие - перечислить) _____
- медицинским оборудованием: да, нет (подчеркнуть, недостающее перечислить) _____
- перевязочными материалами: да, нет (подчеркнуть, недостающее перечислить) _____
- мягким инвентарем: простынями, пеленками, одеялами, халатами, тапочками (нужное подчеркнуть, недостающее перечислить) _____
- мебелью: да, нет (подчеркнуть, недостающее перечислить) _____

*Відповідно до оригіналу
Містава: 7Р-294, оп. 14, стр. 173., арк. 114.*

Dokument 2: Dotazník vyplňovaný ve zdravotnických zařízeních, 1984, 2. strana

115

2.

5. Площадь на одну койку 3.5 кв.м

6. Число должностей (человек)

	Штатные	Занятые
Врачи - всего	4	4
из них: акушеры - гинекологи	4	4
педиатры	0.5	0.5
Средний медперсонал	9.2	9.8
Младший медперсонал	9.2	8.0
Прочий обслуживающий персонал		

7. Привести данные за 1983 год на основании ф. № I "Отчет лечебно-профилактического учреждения":

- число проведенных больными койко-дней 5944
- число среднегодовых коек 20

8. Для родовспомогательных учреждений:

- своевременно ли проводится профилактика здания согласно Приказа Минздрава СССР от 06.12.79 № 1230, в котором предусмотрено "акушерские стационары закрывать для полной дезинфекции не реже 1 раза в год" (указать три последние даты закрытия, причины невыполнения Приказа объяснить) 16.12.82, 17.12.83, 16.04.84.
- число родившихся в 1983 году живыми 1009 человек, родившихся больными и заболевших 34 человек;
- число умерших в 1983 году в возрасте 0-6 дней 1

Представитель статуправления Ошорко
(подпись)

Руководитель лечебного учреждения Григоренко
(подпись)

Відповідно до оригіналу
Листава: 4Р-294, оп. 14, спр. 173, арк. 105-115
Директор Державної архіву
Закарпатської області

М.В.Димон

Dokument 3: Tiskopisy - Sčítání lidu, 2001

Зміст відповідей заповненої переписної документації забороняється повідомляти будь-кому. Ці дані використовуються лише для статистичних цілей у зведеному знеособленому вигляді.

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ 2001 р.
ПЕРЕПИСНИЙ ЛИСТ

Форма 2С
ЗАТВЕРДЖЕНО
 Наказ Держкомстату України
 30.03.2001 № 175
 Зразки нанесення міток

№ переписного відділу

№ інструкторської дільниці

№ лічильної дільниці

№ приміщення у межах лічильної дільниці

список проживаючих у приміщенні членів домогосподарства №

№ з.п. особи у межах домогосподарства

№ бланка у межах портфеля

№ портфеля

2С

1

2

Прізвище та ініціали

1. Ваші родинні стосунки з особою, що записана першою у домогосподарстві

1 член домогосподарства, записаний першим

2 дружина, чоловік

3 дочка, син

4 мати, батько

5 сестра, брат

6 невістка, зять

7 свекруха, свекор, тесть, тестя

8 баба, дід

9 онука, онук

10 інший ступінь споріднення та свояцтва

11 не родич

№ матері (Батька)

10. Ваша освіта (для осіб віком 6 років і старших)

1 повна вища (вища)

2 базова вища

3 початкова вища (середня-спеціальна)

4 незакончена вища (для осіб, які закінчили навчання в 1996 році і раніше)

5 повна загальна середня (середня загальна)

6 базова загальна середня (неповна середня)

7 початкова загальна (початкова)

8 не мав початкової загальної

9 неписьменней(на)

Навчальний заклад, який закінчив(ла), скільки класів (курсів), в якому році

2. Ваша стать

1 чоловіча

2 жіноча

3. Тимчасово

1 відсутній

2 проживаючий

4. Ваша дата народження

число місяць рік скільки виповнилося років

5. Ваше місце народження (вказіть: Автономна Республіка Крим, область, м.м. Київ, Севастополь, інша держава — назва)

6. Ваше етнічне походження (вказіть: національність, народність) або етнічну групу

7. Ваші мовні ознаки

а) рідна мова (вказіть)

б) якщо Ваша рідна мова не українська, то вкажіть чи володієте вільно українською мовою 1 так 2 ні

в) інша мова, якою Ви вільно володієте (вказіть)

8. Ваше громадянство

1 Україна

2 без громадянства

інша держава — назва

9. Ваш сімейний стан (для осіб віком 15 років і старших)

1 ніколи не перебував(ла) у шлюбі

2 перебуваю у зареєстрованому шлюбі

3 перебуваю у незареєстрованому шлюбі

4 удівець, удова

5 розлучений(на)

6 розійшовся(лася)

№ дружини (чоловіка)

11. Ви закінчили професійно-технічний навчальний заклад (для осіб віком 15 років і старших)

1 так

2 ні

12. Тип навчального закладу, в якому Ви навчаєтесь (для осіб віком 6 років і старших)

1 вищий

2 професійно-технічний

3 загально-освітній

4 інший навчальний заклад (курс)

5 не навчаюсь

Для осіб віком до 7 років, які не відвідують школу, вказати, чи відвідують дошкільний заклад 6 так 7 ні

13. Ваші джерела засобів існування

1 робота на підприємстві, в організації, установі, селянському (фермерському) господарстві

2 робота у окремих громадян

3 робота на власному підприємстві

4 робота на індивідуальній основі

5 робота у власному селянському (фермерському) господарстві

6 робота на сімейному підприємстві без оплати праці

7 робота в особистому підсобному господарстві

8 прибуток від власності

9 пенсія

10 стипендія

11 допомога (крім допомоги по безробіттю)

12 допомога по безробіттю

13 інший вид державного забезпечення

14 на утриманні інших осіб

15 інше джерело

номер основного джерела засобів існування

Питання 14-19 на тимчасово проживаючих не заповнюються

<p>14. Повна назва установи, організації, підприємства, власної справи, де Ви зайняті основною роботою, вид діяльності (вказіть)</p> <p><input type="text"/></p>		<input type="text"/>
<p>15. Ваше заняття на основній роботі</p> <p>+ <input type="text"/></p> <p><i>(вказіть докладну назву професії, посади або роботи, що виконується Вами)</i></p>		<input type="text"/>
<p>16. Місцезнаходження Вашої роботи</p> <p>☐ на території проживання</p> <p>+ ☐ на іншій території (вказіть)</p> <p><input type="text"/></p> <p><i>(Автономна Республіка Крим, область, м.м. Київ, Севастополь, інша держава – назва)</i></p>		<input type="text"/>
<p>17. Ваше положення у занятті (ким Ви працюєте)</p> <p>1 ☐ працюючий(а) за наймом 3 ☐ роботодавець 5 ☐ безоплатно працюючий член СМТ</p> <p>2 ☐ член колективного підприємства, кооперативу 4 ☐ самозайнятий(а)</p>		
<p>18. У цьому населеному пункті Ви проживаєте безперервно з народження</p> <p>1 ☐ так 2 ☐ ні</p> <p>а) якщо «ні», то вкажіть рік, з якого безперервно проживаєте <input type="text"/></p> <p>час переїзду припадає на період з 5.12.2000 до 5.12.2001 3 ☐</p> <p>б) місце попереднього проживання (вказіть)</p> <p><input type="text"/></p> <p><i>(Автономна Республіка Крим, область, м.м. Київ, Севастополь, інша держава – назва)</i></p> <p>в) тип населеного пункту, з якого Ви прибули</p> <p>4 ☐ міський 5 ☐ сільський</p> <p>г) чи Ви є:</p> <p>6 ☐ бекенець 7 ☐ депортований</p>		
<p>19. Ви народжували дітей <i>Для жінок (віком 15 років і старших)</i></p> <p>☐ так ☐ ні</p> <p>якщо «так», вкажіть</p> <p>+ а) скільки дітей народили <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/></p> <p>б) скільки з них живі <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/></p> <p>+</p> <p><input type="text"/></p>		

2. Житлові умови домогосподарства

+

+ (питання 1-7 на тимчасово проживаючих, проживаючих в інституціональних установах та безпритульних не заповнюються)

1. Тип житлового приміщення	1 ☐ Індивідуальний будинок 2 ☐ Частина індивідуального будинку 3 ☐ Окрема квартира 4 ☐ Загальна (комунальна) квартира 5 ☐ Гуртожиток 6 ☐ Готель 7 ☐ Інше приміщення 8 ☐ Наймане житлове приміщення у окремих громадян
2. Кількість зайнятих житлових кімнат	 житлових кімнат 1 ☐ частина кімнати
3. Розмір площі індивідуального будинку, частини індивідуального будинку, окремої або загальної (комунальної) квартири (кв. м)	 загальна + житлова
4. Ви або члени Вашого домогосподарства маєте земельні ділянки сільськогосподарського призначення	1 ☐ так 2 ☐ ні
5. Якщо так, то на яких правах	1 ☐ на правах приватної власності 2 ☐ на правах оренди 3 ☐ інше
6. Яка загальна площа Ваших земельних ділянок	1 ☐ менше 0,1 га 4 ☐ від 1,1 до 5 га 2 ☐ від 0,1 до 0,5 га 5 ☐ від 5,1 до 10 га 3 ☐ від 0,51 до 1 га 6 ☐ більше 10 га
7. Чи здаєте Ви свої земельні ділянки в оренду	1 ☐ так 2 ☐ ні

+